T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HIRİSTİYANLIKTA ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ

Alaattin CEYLAN

Danışman
Prof. Dr. Hakkı Şah YASDIMAN

İZMİR - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Hıristiyanlıkta Ölüm ve Ölüm Ötesi " adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım tüm yapıtların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/…/2019

Alaattin CEYLAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hıristiyanlıkta Ölüm ve Ölüm Ötesi

Alaattin CEYLAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe e Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmada Hıristiyanlıktaki ölüm ve ölüm ötesine dair inançlar incelenmiştir.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünün birinci kısmında çalışmanın konusu, amacı, metodu, sınırlılıkları ve kaynakları belirtilmiş; ikinci kısmında Hıristiyanlık öncesi bazı dinlerde ölüm ve ölüm ötesi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Önce Hıristiyanlıktaki ölüme ilişkin inançlar üzerinde durulmuş; daha sonra da ölüm ötesine ilişkin inançlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde İsa Mesih'in yeniden dirilmesi, Tanrı'nın Krallığı ve yargı günü incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Hıristiyanlıktaki ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili sakramentler ve ritüeller üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde araştırmada elde edilen bilgiler ışığında değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, Ölüm, Ölüm ötesi, Cennet, Cehennem.

ABSTRACT

Master's Thesis

Death and Beyond Death in Christianity

Alaattin CEYLAN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences

In this study, beliefs about death and beyond death in Christianity were examined.

The study consists of introduction, three chapters and conclusions.

In the first part of the introduction, the subject, aim, method, limitations and sources of the study are stated; In the second part, information about death and beyond death in some pre-Christian religions is given.

In the first part, beliefs about death in Christianity were first emphasized; then beliefs beyond death were discussed.

In the second chapter, the resurrection of Jesus Christ, the Kingdom of God and the day of judgment are examined.

In the third chapter sacrements and rituals related to death and post mortem in Christianity are emphasized.

In the conclusion part, the evaluation was made in the light of the information obtained in the research.

Keywords: Christianity, Death, Beyond Death, Heaven, Hell.

HIRİSTİYANLIKTA ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR xi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
HIRİSTİYANLIK ÖNCESİ BAZI DİNLERDE VE HIRİSTİYANLIKTA ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİNE İLİŞKİN İNANÇLAR

1.1 HIRİSTİYANLIK ÖNCESİ BAZI DİNLERDE ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ 5
1.1.1. Babil Mitolojisinde Ölüm Ötesi 6
1.1.1.1. Adapa Miti 7
1.1.1.2. Gılgamış Miti 8
1.1.1.3. İştar'ın Ölüler Diyarına İniş Miti 9
1.1.2. Eski Mısır'da Ölüm Ve Ötesi 10
1.1.3. Kenan Dininde Ölüm Ve Ötesi 11
1.1.4. Zerdüştilikte Ölüm Ve Ötesi 13
1.1.5. Yahudilikte Ölüm Ve Ötesi 15
1.2. HIRİSTİYANLIKTA ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİNE İLİŞKİN İNANÇLAR 21
1.2.1. Ölüme İlişkin İnançlar 21
1.2.1.1. Biyolojik Sona Erme 22
1.2.1.2. Ahirete Geçme 23
1.2.1.3. Tanrı'ya Kavuşma 24
1.2.1.4. Uyku ve Dinlenme 25
1.2.1.5. Düşmandan Kurtulma 25

1.2.1.6. Kurban Etme 27
1.2.1.7. Bedel Ödeme 27
1.2.1.8. Şehit Olma 29
1.2.2. Ölüm Ötesine İlişkin İnançlar 30
1.2.2.1. Ölüm Ötesi (Ahiret) 30
1.2.2.2. Ölüm Ötesinde Beden ve Ruh 33
1.2.2.2.1. Beden 33
1.2.2.2.2. Ruh 35
1.2.2.2.2.1. Gerçek ve Sahte Ruhlar 36

İKİNCİ BÖLÜM
HIRİSTİYANLIKTA ARAF, CENNET VE CEHENNEM

2.1. ARAF 39
2.1.1. Arafın Katmanları 40
2.1.1.1. Birinci Kat: Böbürlenme 41
2.1.1.2. İkinci ve Üçüncü Katlar: Kıskançlık ve Öfke 42
2.1.1.3. Dördüncü ve Beşinci Katlar: Miskinlik ve Açgözlülük 43
2.1.1.4. Altıncı ve Yedinci Katlar: Oburluk ve Şehvet 44
2.2. CENNET 46
2.2.1. Cennetin Kavram Olarak Anlamı 47
2.2.2. Cennetin Katmanları 48
2.2.2.1. Birinci Kat (Cennet/Sema): Kar ve Çiyin Hazine Odaları 49
2.2.2.2. İkinci Kat (Sema): Düşmüş Olan Meleklerin Ceza Yerleri. 49
2.2.2.3. Üçüncü Kat (Sema): Eden Cenneti, Hayat Ağacı ve Sandıkların Mirası 50
2.2.2.4. Dördüncü Kat (Sema): Güneş ve Ay'ın Hareketleri 51
2.2.2.5. Beşinci Kat (Sema): Grigori, İdris'in İhtarı 52
2.2.2.6. Altıncı Kat (Sema): Baş Melekler ve Altındaki Meleklerin Görevleri 52
2.2.2.7. Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Katlar (Semalar): Cherubin ve Seraphim Orduları 53
2.2.2.8. Onuncu Sema: İdris Peygamberin Rabb'le Konuşması 53

2.2.3. Cennette Yaşam 54
2.2.3.1. Güneş, Ay ve Denizler 54
2.2.3.2. Evlenme 55
2.2.3.3. Sevilenlerle Buluşma 56
2.2.3.4. Yeme ve İçme 57
2.3. CEHENNEM 58
2.3.1. Cehennemin Kavram Olarak anlamı 60
2.3.2. Cehennemin Katmanları (Çemberleri) 61
2.3.2.1. Birinci Kat (Çember): Limbos 61
2.3.2.2. İkinci Kat (Çember): Şehvetlerine Yenik Düşenler 62
2.3.2.3. Üçüncü Kat (Çember): Oburlar ve Açgözlüler 62
2.3.2.4. Dördüncü Kat (Çember): Cimriler ve Savurganlar 63
2.3.2.5. Beşinci Kat (Çember): Öfkelerine Yenik Düşenler 63
2.3.2.6. Altıncı Kat (Çember): Dini Sapkınlar 64
2.3.2.7. Yedinci Kat (Çember): Kaba Güç Kullananlar 65
2.3.2.8. Sekizinci ve Dokuzuncu Katlar (Çemberler): Dolandırıcılık ve İhanet 65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSA MESİH'İN YENİDEN DİRİLMESİ, TANRI'NIN KRALLIĞI VE YARGI GÜNÜ

3.1. İSA MESİH'İN YENİDEN DİRİLMESİ 68
3.1.1. İnsanoğlu 72
3.1.2. İsa Mesih'in İnsanlık Adına Ölmesi 72
3.1.3. İsa Mesih'in Dirilişi ve Yükselişi 74
3.1.3.1. En Büyük Mucize 76
3.2. TANRI'NIN KRALLIĞI 79
3.2.1. Eskatoloji 81
3.2.1.1. Eskatolojik Krallık 82
3.2.2. Apokalipse 83
3.2.3. Milenyum 84
3.2.3.1. Büyük Felaketler ve Semaya Yükseliş 86

3.2.3.1.1. Büyük Felaketlerin Öncesinde Semaya Yükseliş 87
3.2.3.1.2. Büyük Felaketler Sırasında Semaya Yükseliş 88
3.2.3.1.3. Büyük Felaketlerin Sonrasında Semaya Yükseliş 88
3.2.4. İlk Kilisenin Krallık Anlayışı 89
3.2.5. Tanrı'nın Krallığı İle İlgili Yorumlar 92
3.2.6. Semavi Krallık 93
3.2.7. Krallığın Evrenselleşmesi 94
3.2.8. Deccal 94
3.2.9. Armagedon Savaşı 95
3.2.10. Tanrı'nın Krallığı'na Layık Olma 96
3.3. YARGI GÜNÜ 97
3.3.1. Kıyamet Kehanetlerinin Hesaplanması 99
3.3.2. Dünyanın Sonu İle İlgili Kehanetlerin Tarihi 101
3.3.3. Kıyamet Alametleri 103
3.3.3.1. Yedi Mühür 103
3.3.3.2. Yedi Boru 107
3.3.3.3. Yedi Tas 109
3.3.3.4. Şeytanın Yeryüzüne Atılması ve Hapsedilmesi 111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ İLE İLGİLİ SAKREMENT VE UYGULAMALAR

4.1. ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ İLE İLGİLİ SAKRAMENTLER 113
4.1.1. Vaftiz 114
4.1.1.1. İsa Mesih'in Ölümüne ve Dirilişine Katılma 116
4.1.1.2. İsa Mesih'in Vücuduyla Bütünleşme 117
4.1.2. Evharistiya 117
4.1.2.1. Evharistiya'nın Uygulanması 119
4.1.2.2. İsa Mesih'in Evharistiya'da Hazır Bulunması ve Cevher Değişimi 120
4.1.2.3. İsa Mesih'in Hayat Ekmeği ve Ekmek-Şarap Takdimesi ile İlgili Sözleri 121
4.1.3. Konfirmasyon 123

4.1.3.1. Tanrı'nın Ruhuyla Kuvvetlenme 123
4.1.4. Günah İtirafı 124
4.1.4.1. Günahları Bağışlama Yetkisinin Devredilmesi 125
4.1.4.2. Günahların Satın Alınması ve Bağışlanması 126
4.1.5. Yağlama 126
4.1.5.1. Asli Günahın Kaldırılması 127
4.2. ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI UYGULAMALAR 128
4.2.1. Defin Öncesindeki Uygulamalar 128
4.2.2. Defin Sırasındaki Uygulamalar 130
4.2.2.1. Mezarların Yerleri ve Biçimleri 131
4.2.3. Defin Sonrasındaki Uygulamalar 133
4.2.3.1 Yas Tutma 133

SONUÇ 135
KAYNAKÇA 138

KISALTMALAR

ANF	The Ante□Nicene Fathers
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hz.	Hazreti
MÖ.	Milattan önce
MS.	Milattan sonra
NPNF	Nicene and Post-Nicene Fathers
Vol.	Volume
vs.	Vesaire
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın konusu ve önemi: İnsanlığın varoluşundan bu yana, din ve inanç sistemlerinde ölüm ötesine dair yaşamın varlığına ilişkin konular hep merak konusu olmuştur. İnsanlar sevdiklerini kaybetmenin verdiği acıyı bastırabilmek için, ölüme öncelikle tekrar kavuşma fırsatı ve imkânı olarak bakmışlardır. Bundan dolayı insanlar, ölüm sonrasında yaşamın var olmasını istemiş ve çeşitli ritüeller aracılığıyla da bu isteği yaşantılarına yansıtmışlardır. Ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili bu ve benzeri pek çok izah yapılmış, yapılan yorumlara göre de uygun törenler geliştirilmiştir. Diğer taraftan ölen kişilerin ruhlarının akıbeti de sorgulanmıştır. Ölüm ötesinin sorgulanmasına bağlı olarak yapılan defin öncesi, defin ve defin sonrası törenlerle hem bedenin hem de ruhun akibeti anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bütün bu arayışlar ve soruşturmalar sonucunda da ölüm ötesi ile ilgili çeşitli inanç ve anlayışlar ortaya çıkmıştır.

Hıristiyanlıkta da ölüm sonrası ve ahiret konusu üzerinde fazlasıyla durulmuştur. Hıristiyanlık öğretisinin en önemli ayaklarından birisini İsa Mesih anlayışı oluşturmuştur. Yeni Ahit'te İsa Mesih hem Tanrı'nın oğlu[1] hem de insanlığın kurtarıcısı[2] olarak bildirilmişitr. Buna göre Tanrı, insanlığı kurtarmak için İsa Mesih'i, yani Baba Tanrı Oğul Tanrıyı yeryüzüne göndermiş ve oradan tekrar çarmıh aracılığıyla kendi katına/yanına yükseltmiştir.[3] Bu doktrin, Hıristiyan inancının temelinde yer almış ve çeşitli şekillerde işlenerek geliştirilmiştir. Böylece İsa Mesih'in gelişi, yargı günü ve Tanrı'nın krallığı gibi kavramlar Hıristiyanlıktaki ölüm ve ölüm ötesi inançları şekillendirmiştir.

Bu araştırmanın konusu Hıristiyanlıktaki ölüm ve ölüm ötesine dair inançlardır. Bu çerçevede İsa Mesih'in yeniden dirilmesi, Tanrı'nın Krallığı, yargı günü, Cennet, Cehennem, Araf, ölüm ile ilgili sakramentler ve ritüeller gibi konular ele alınmıştır. Zaman zaman Hıristiyanlık öncesi ve sonrası bazı dinlerdeki ölüm ve ölüm ötesi inaçlar dipnotlarda yer verilerek kısa karşılaştırmalar yapılmış, böylece Hıristiyanlığın herhangi bir etkileşime maruz kalıp kalmadığı da ana hatları ile incelenmiştir.

---

1 **Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit,** Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1988, Matta 3:17; 11:27.
2 Matta 1:21.
3 Luka 24:4-7.

Türkiye'de Hıristiyanlık üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte ölüm ve ölüm ötesi inançlara dair ana kaynaklar ışığında müstakil ve kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmamız böyle bir boşluğu doldurmak üzere hazırlanmıştır.

Araştırmamız ülkemizdeki müstakil ve kapsamlı ilk çalışma olması, ana kaynaklar ışığında yapılması, sahasındaki boşluğu doldurması, alanındaki çalışmalara kaynaklık etmesi, yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara katkı sağlaması gibi yönleriyle önemlidir.

Araştırmanın amacı ve metodu: Bu çalışmanın asıl amacı Hıristiyanlıktaki ölüm ve ölüm ötesi inançları, bu inançlarla ilgi sakrement ve ritüelleri ortaya koymaktır. Bunu yaparken zaman zaman dipnotlarda kısa karşılaştırmalar yaparak - her ne kadar araştırmanın amacı bu olmasada- Hıristiyanlığın ilişkili olduğu din ve kültürlerin etkisinde kalıp kalmadığına işaret etmektir. Böylece ileride yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara zemin hazırlamaktır.

Çalışmamızda Dinler Tarihi alanının tanımlayıcı metodu esas alınmıştır. Objektif bir tutum ile konular incelenirken tarihsel ve fenomolojik yöntemlerin ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Zaman zaman karşılaştırmalı metota da başvurulmuştur. Çalışmamızın sonunda yorumlayıcı metot ile ulaştığımız kanaat belirtilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları ve kaynakları: Araştırmamız Eski Ahit ve Yeni Ahit metinleri çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Ancak gerekli görüldüğü yerlerde kutsal metinlerin açıklamaları mahiyetinde kaleme alınan birçok farklı kaynak anlatımlarından da yararlanılmıştır. Örneğin ilk dönem kilise babaları eserleri ve benzer eserler zikredilebilir.

Araştırmamızın ana kaynakları Eski ve Yeni Ahit'tir. Ancak kutsal metinlerin anlatımlarının sınırlı olmasından dolayı bu çerçevede birçok farklı kaynaklara da ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin, St. Augustin'in, "The City of God" adlı eserinden de istifade edilmiştir. Augustine, bu eserinde Mesih'in gökyüzüne çıkışı ile birlikte dünyevi bir krallık olarak görülen Tanrı Krallığı'nı manevi anlamda yeniden yorumlamış ve kilise ile özdeşleştirmiştir. Krallıkla ilgili kullandığımız başka bir eser ise Irenaeus'un dünya düzenini her biri bin yıl olan yedi döneme ayırdığı, "Against Heresies" adlı eseridir. Yine bu konuda Justin Martyr, "The First Apology" adlı eseride

kaynaklarımız arasındadır. Bu eser, Hıristiyanların dünyevi bir krallık beklemediklerini ifade eder. Ayrıca Romalılarda oluşan politik kuşkuları ve Hıristiyanları karşı geliştirilen eleştirileri gidermeye çalışmıştırr.

Augustin'in teslis doktrini üzerinde durduğu "Trinity" eserinden de yararlanılmıştır. Justin Martyr'in "The Second Apology" adlı eseri Hıristiyanların ölüme bakış açılarını incelerken yararlandığımız önemli bir kaynaktır. Marty bu eserinde Hıristiyanlara yapılan zulümleri ve bu zulümlere verdiği tepkileri açıklamıştır.

Orta Çağ teologlarından Thomas Aquinas'ın "Summa Thelogica" eseri araştırmamız için önemli bir kaynaktır. Felsefik ve teolojik olarak dönemin en iyi eserleri arasında gösterilen bu eser, Hıristiyanların en önemli başyapıtları arasında sayılmıştır. Ayrıca Orta Çağ'ın sonlarına doğru yazılan Dante'nin "İlahi Komedya"sı önemli bir eser olarak kabul edilir. Bu sebeple Dante'nin İlahi Komedya'sı cehennem ve araf gibi konuların incelenmesinde bizim için mühim bir kaynak olmuştur. Dante, İlahi Komedya'da ölüm sonrası sırasıyla cehennem, araf ve cennette geçen seyahati, hikâyenin kahramanı olan kendisi tarafından anlatılır. Bu eser, ölüm sonrası hayatı anlattığından dolayı Hıristiyan batı kiliseleri tarafından benimsenir. Rudolf Bultman'ın kaleme aldığı "Theology of The New Testament" adlı eser İncil üzerine yazılmış ve araştırmamızda kullandığımız önemli bir kaynaktır. Paul Badham'ın yazdığı "The Christian Belief About Life After Death" adlı eser ölüm sonrası ile ilgili bilgiler vermesinden dolayı başvurduğumuz eserlerdendir. Yine Peter Carnley 'in "The Structure of The Resurrection Belief" eseri, İsa'nın dirilişi konusunda kullandığımız eserlerdendir.

Hırisitiyanlıkla ilgili müstakil eserlerin dışında bir takım Ansiklopedilerden de istifade edilmiştir. Örneğin, editörlüğünü Jean-Yves Lecoste'nin yaptığı "Encyclopedia of Christian Theology", Janet Hafmann'ın editörlüğünde kaleme alınan "New Catholic Encyclopedia", Hans J. Hillerbrand'ın editörlüğünü üstlendiği "The Encyclopedia of Protestantism" ve Lindsay Jones'in editörlüğünü yaptığı "Encyclopedia of Religion", yine James Hastings'in editörlüğünde oluşturulan "Encyclopedia of Religion and Ethics" araştırmamızda kullandığımız ansiklopedilerdendir.

Ansiklopedik eserlerin dışında bir takım kutsal metin sözlükleri de araştırmamızda kullanılmıştır. Mesela George Eldon Ladd'in editörlüğünü yaptığı "A Theology of The New Testament", Daniel Pette'nin editörlüğünde oluşturulan "The Cambridge Dictionary of Christianity" bunlardan bazılarıdır. Bunların dışında editör Philip P. Wiener tarafından yayınlanan "Dictionary of The Ideas", Maryenne Cline Horowitz'in editörlüğünde yazılan "New Dictionary of the History of Ideas" kullandığımız diğer sözlüklerdendir.

Hıristiyanlık'ta ahiret inancı ile ilgili ülkemizde yayınlanan birçok makale ve kitaptan da yararlanılmıştır. Örneğin, Muhsin Akbaş'ın "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", Galip Atasağun'un, "Hıristiyanlıkta Kıyamet Alametleri ve Dünyanın Sonu", Ali Erbaş'ın "Pavlus'a Göre 'Diriliş' ve 'Ruhun Ölümsüzlüğü' Meselesi", Mustafa Bıyık'ın "Armagedon ve Tanrı Krallığı"adlı çalışmaları bunlar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HIRİSTİYANLIK ÖNCESİ BAZI DİNLERDE VE HIRİSTİYANLIKTA ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİNE İLİŞKİN İNANÇLAR

1.1 HIRİSTİYANLIK ÖNCESİ BAZI DİNLERDE ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ

Ölüm ve ölüm ötesine ilişkin inançlar; yer, iklim, zaman ve yaşam biçimlerine bağlı olarak, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. İnsan Genelde duyu organları ile algıladığı şeyleri, duyduğu, gördüğü veya dokunduğu orta boyuttaki biçimleri tanımlama yoluna gider. Birden fazla duyu organı ile ulaşılabilen veya birden fazla tanımlayıcı tarafından farklı algılanan nesnelerin aslında tam ve doğru algılanmamış olabileceği söylenmektedir.[4] Buradan hareketle insanların bir yaratıcı olduğunu kabul ettikleri, buna bağlı olarakda ölüm ötesine yönelerek, huzur aradıkları ileri sürülmektedir. [5] Sebep her ne olursa olsun, insanlar ölümün mahiyetini araştırmakta ve ölüm ötesini sorgulamaktadır. Bulunan cevaplarda toplumdan topluma, kültürden kültüre, coğrafyadan coğrafyaya değişmektedir.[6]

Yakın Doğu Coğrafyası olarak da bilinen bölge, Akdeniz'in doğu kıyısındaki Suriye, Mısır, Lübnan, İsrail ve Ürdün'den oluşmaktadır.[7] Biz araştırmamızın bu bölümünde kısaca Hıristiyanlık öncesi bazı dinlerdeki ölüm ve ölüm ötesi inançlara bir göz atacağız. Bu çerçevede Mezopotamya dinleri içerisinde yer aldığı kabul edilen eski Babil dini, Firavunlar dönemini kapsayan eski Mısır dini, Ugarit dinleri içerisinde gösterilen Kenan dini ve Zerdüştilik dinindeki[8] ölüm ve ölüm ötesi inançları ana hatları ile ele alacağız.

---

4 J. L. Austin, **Sense and Sensibilia**, Reconstructed from the manuscript notes by G. J. Warnock, Oxford Unıversity Press, London, 1979, s. 6. Ayrıca bkz. Zuhal Karahan Kara, "Tek Tanrılı Dönem Öncesi Dinlerde Ölümden Sonra Yaşam Düşüncesi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2002, s. 30.

5 William James, **The Will to Believe**, **And Other Essays in Populer Philosophy**, Green and Co, New York, 1897, s. 180.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hakkı Şah Yasdıman, **Avustralya Yerlilerinde Mitoloji Ve Din**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2005.

7 Sümerliler'den sonra Mezopotamya bölgesine yerleşenler hakkında detaylı bilgi için bkz. Jean Bottero, **La Religion Babylonienne**, Presses Universitaires, Paris, 1952, ss. 14-19.

8 George Fohrer, **History of Israelite Religion**, çev. David E. Green, New York, 1972, ss. 30-45.

1.1.1. Babil Mitolojisinde Ölüm Ötesi

Babil dini inançlarının çoğu, örneğin Tanrı, din adamları, mabet ve ölümden sonraki hayat anlayışları Sümer'den izler taşımaktadır. Diğer taraftan din ve ibadet dili olarak da Sümerce kullanılmıştır.[9] Sümer mitlerinin hem Sümerce hem de Akkadca versiyonları Babil dininde karşımıza çıkmaktadır.[10] Woolley, Sümerliler'deki ölüm ötesi anlayış için şunları söylemektedir: Sümerlilerin ölüler kültü ve bunlara ilişkin inançları, ölülerini defnettikleri mezarlarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya konulmuştur. Sümerliler Dönemi, Ur şehrinde yapılan kazılarda, MÖ 2100-1800'li yıllara tarihlenen mezarlara, ölünün gideceği âlemde ihtiyaç halinde kullanabilmesi için hayatta iken, maddi imkânları çerçevesinde sahip olduğu çeşitli eşyaların konulduğu görülmüştür. Bu ise ölülerin bir şekilde (ruhani, gölge varlık vs. şeklinde) hayatlarını devam ettirdikleri anlamına gelmektedir.[11]

Babil dini[12] ile ilgili olarak bizlere ulaşan belgelerden ve eserlerden insanların ölümden sonraki hayat ile ilgili gidecekleri bir yer anlayışının olduğu sonucu çıkmaktadır. Babil mitlerinden iki husus vurgulanmaktadır: Birincisi ölümsüzlüğün elde edilmesi umudu; ikincisi ölümden sonraki hayatın istenmeyen sıkıcı bir yaşam olduğu düşüncesidir.[13] Babil mitolojisinde ölüm ve ölüm ötesine ilişkin inançların geçtiği mitlerden bazıları şunlardır: Adapa ve Gılgamış mitleri ile İştarın[14] ölüler diyarına olan yeraltı dünyasına inişi miti.

---

9 Sümerce'nin din ve ibadet dini olarak bu bölgelerde hüküm sürmesi, Büyük İskender'den sonraki Selevkid döneminin nihayetien kadar devam etmiştir. Bkz. Bottero, s. 19.

10 Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi,** çev**.** Ali Berktay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, Cilt 1, ss.85-86.

11 Sir Leonarda Woolley, **Abraham, Decouvertes Recentes sur les Origines des Hebreux**, çev. A. Ve H. Collin Delavaud, Paris 1949, ss. 150-162.

12 Babil'deki ölümden sonraki hayat anlayışı Yahudiliğin ilk kaynaklarında bulunan ölüm ötesi inancı ile birçok açıdan benzerlik göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Paul Dharma, "Le Sejour des Morts chez les Babyloniens et les Hebreux", **Revue Biblique**, Paris, 1907, Vol. 4, ss. 59-78.

13 Georges Contenau, **Les Religions de I'Orient Ancien**, Librairie arthème fayard, Paris 1957, ss. 96-97.

14 Babil'in aşk-bereket ve gökyüzü tanrıçası olan İştar, Sümer'deki aşk ve bereket tanrıçası olan İnanna'dır. Bkz. Samuel Noah Gramer, **Tarih Sümer'de Başlar**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2018, ss.194-210.

1.1.1.1. Adapa Miti

Adapa miti, Âdem'in karşılığı olarak görülmüş ve ilk insan miti olarak ele alınmıştır. Adapa, Ea'nın oğlu ve Eridu şehrinin rahibidir. Adapa'nın görevi tanrıların sofrasına balık hazırlamaktır. Bir gün balık avında olduğu esnada şiddetli bir rüzgârla kayığı devrilir. Buna duruma çok sinirlenen Adapa rüzgârın kanadını kırar ve yedi gün boyunca rüzgâr esmez. Tanrı Anu, yedi gün boyunca rüzgârın esmediğini anladıktan sonra olayı öğrenmesi için ulağı Ninşubur'uyu görevlendirir. Ninşubur'un olayı öğrenip Tanrı Anu'ya bildirdikten sonra Tanrı Anu, Adapa'nın derhal huzura getirilmesini ister. Olayı duyan Tanrı, Ea'nin oğluna verilecek ölüm cezasından onu kurtarmak için, bazı tavsiyelerde bulunur. Adapa'ya yas elbiseleri giydirerek Anu'nun huzurunda nasıl davranacağını öğütler. Göğün ilk girişinde karşılaştığı Temmuz ve Gizzida adlı iki tanrının neden matem elbisesini giydiğini sormaları üzerine Adapa kendi ülkelerinde iki tanrının öldüğünü ve onların yasını tuttuğunu söyler. Ölen iki tanrı Temmuz ve Gizzida'dan başkaları değildir. Bu durum onların hoşuna gider ve Tanrı Anu'ya onun hakkında iyi şeyler söylerler. Tanrı Anu'nun huzuruna çıkmadan önce onu Tanrı Ea'nın huzuruna çıkarırlar. Adapa'ya verilecek ölümsüzlük ekmeğini ve ölümsüzlük suyunu kabul etmemesini tembih ederler.[15] Adapa, Tanrı Anu'nun huzuruna çıkarılır. Adapa'daki durumu ve saflığı gören Anu onu affeder ve ona hayat suyu ve ekmeğini ikram eder. Hayat suyundan ve ekmeğinden almadığını gören Anu, Adapa'ya neden ikramı kabul etmediğini sorar. Bunun üzerine Adapa, Ea'nın kendisine verilenleri yememesi şeklinde tembih ettiğini söyler. Anu, "Öyle anlaşılıyor ki sen ölümsüzlük suyunu ve ekmeğini reddederek bir insan gibi fani kalmak istiyorsun. Onu yeryüzüne gönderin orda çalışsın, insanın hastalık ve zaaflarının kurbanı olsun." der.[16] Bu mitteki ana düşünce insanın ölümsüzlüğe ulaşamayacağı, bunun Adapa ile ilgili değil, insanın varlığı gereği olduğudur.

---

[15] Burada en önemli fikir Adapa'nın kendisine takdim edilen ölümsüzlük bitkisini yememesi ve dolayısıyla bütün insanları ölümsüzlükten mahrum bırakmasıdır. Bkz. Annemarie Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 60.

[16] E. S. Speiser, "Myths and Epichs from Mesopotamia", **The Ancient Near East, Anthology of Texs and Pictures**, Ed. James B. Pritchard, Princeton University Press, London, 1958, Vol 1, ss. 76-80. Ayrıca bkz. Füruzan Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, ss. 189-190.

1.1.1.2. Gılgamış Miti

Gılgamış Miti, ölüm ötesi anlayışının ve ölümsüzlüğün detaylı olarak ele alındığı en önemli Babil mitlerinden birisi olarak kabul edilir.[17] Söz konusu mitte, hem insanın ölümlü hem de ölümsüzlüğü elde edebilmenin mümkün olduğu anlatılır.[18] Sonradan eklenen on ikinci tablette ise Enkidu'nun Ölüler Diyarı'ndan çıkışını ve yaşadıkları yer alır.[19] Gılgamış, Uruk şehrinin kralı olup, yaklaşık 126 yıl hüküm sürmüştür. İnsanların öldüğünü gören Gılgamış kendisinin de öleceğini düşünerek en azından unutulmamak için bir şeyler yapmasını gerektiğini düşünür. İlk başlarda birbirine rakip olan Enkidu ile Gılgamış birbiriyle yaptıkları mücadele sonucunda yenişemeyince dost olmaya karar verirler. Gılgamış, sedir ağaçlarını kesmek ister. Bu durumu Güneş tanrısı Utu'ya haber vermesi için Enkidu'yu görevlendirir. Güneş tanrısı Utu, gerek Gılgamış'ın ısrarı gerekse ona acıdığı için isteğini kabul eder ve ormana kadar karşısına çıkabilecek bütün kötülükleri bertaraf edeceğini taahhüt eder. Gılgamış, Enkidu ve yanındaki gönüllülerle beraber ormana gider. Gılgamış gözüne çarpan sedir ağacını kesmeye başlar. Ağaç devrildiği esnada çıkardığı sesten dolayı Yaşayanlar ülkesinin koruyucusu kabul edilen Huwawa adlı ejderha uyanır. Gılgamış, ejderhayı öldürmeden şehre dönmeyeceğini söyler. Enkidu her ne kadar onu ikna etmeye çalışsa da başarılı olmaz ve hep beraber ejderhayı alt ederler. Aradan belli bir süre geçtikten sonra Gılgamış'ın sadık dostu Enkidu ölür. Bu durumdan oldukça etkilenen Gılgamış, ölümsüzlüğü aramaya karar verir. Tufandan kurtulan kahraman Utnapiştim'in ölümsüzlüğe sahip olduğunu öğrenir ve onu aramaya başlar. Uzun bir yolculuktan sonra kendisini Maşu Dağı'nda akrep adamlar karşılar. Ona gideceği yerin zor olduğunu ve geri dönmesi gerektiğini söylerler, fakat Gılgamış ısrar eder ve nihayet ona kapı açılır. Bir süre ilerledikten sonra Güneş tanrısı ile karşılaşır. Güneş tanrısı, aradığı şeyi bulamayacağını söyler ve vazgeçmesini ister. Gılgamış yoluna devam eder. Siduru adlı yarı tanrıçayla karşılaşan Siduru Gılgamış'a tanrıların ölümsüzlüğü kendilerine ayırdıklarını, insanlara vermeyeceklerini, anın tadını çıkarması gerektiğini anlatır. Gılgamış'ın ısrarla yol göstermesini istemesi üzerine

---

17 Speiser, ss. 40-75.

18 Gılgamış mitini içeren tabletlerin son kısmını oluşturan VII ile XI. Tabletler bu konuyu ele almaktadır. Bkz. Speiser, ss. 55-75.

19 XII. Tablet ile ilgili gelişmeler, 1930'da British Museum'dan C.J. Gadd'ın yayınladığı bir çalışma ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca bkz. Gramer, ss. 232-238.

Tanrıça Sidura ona geçeceği denizi ve kiminle geçeceğini söyler. Gılgamış, Urşanabi ile beraber denizi geçerek Utnapiştim'in yanına ulaşır. Utnapiştim'e buraya gelmek için çektiği sıkıntıları anlattıktan sonra, ölümsüzlüğü soran Gılgamış, beklemediği bir cevapla karşılaşır. Utnapiştim, ölümsüzlüğün insanları kurtardığı için kendisine ve eşine verildiğini, buraya kadar boşuna geldiğini söyler.[20] Eşinin ısrarıyla daha sonra Utnapiştim Gılagamış'a bir sır verir. Denizin dibinde bir bitki olduğunu ve onu elde ederse ölümsüz olacağını söyler. Bunun üzerine Gılgamış kayıkçıyla beraber denize açılır, denizin dibini dalar, bitkiyi elde eder. Elde ettiği bitkinin marifetlerini kayıkçıya anlatır. Denizden çıktıktan sonra bir kuyuya dalan Gılgamış bitkinin kokusunu alan bir yılana bitkiyi kaptırır ve ölümsüzlüğe dair inancını kaybetmiş şekilde şehri Uruk'a geri döner.[21]

1.1.1.3. İştar'ın Ölüler Diyarına İniş Miti

Ölüler diyarına inmiş bir başka tanrı Akad, Asur ve Babil kaynaklarında "İştar" olarak bilinir, bu tanrı Sümer kaynaklarında ise "İnanna" adıyla karşımıza çıkar. O aşk, sevgi, bereket, cinsellik ve enerji gibi özellikleri kontrol etmesinden dolayı evrenin devamlılığında önemli bir tanrıdır.[22] İştar'ın temel amacı yeraltı âlemini ele geçirmek ve oraya hâkim olmaktır. Yeraltına hâkim olması için de öncelikle Ölüler Diyarı'na inmesi gerekir. Ölüler Diyarı'na inerken karşılaştığı bekçiye kapıyı açmasını ister, açmadığı takdirde ölüleri canlandırıp yaşayanları öldüreceğini söyler.[23] Bekçi, bu durumu yeraltı tanrıçası Ereşkigal'e bildirir. Ereşkigal kapıların açılmasını emreder. Eraşkigal'ın huzuruna çıkması için İştar'ın yedi kapıdan geçmesi gerekir, her geçtiği kapıda üstünden bir şeyler alınır. Sonunda Eraşkigal'ın huzuruna çıktığında tamamen çıplak kalır.[24] Eraşkigal yaptıklarından dolayı ona kızar ve onu hapse atar.

---

20 Bottero, s. 101.

21 Speiser, ss. 40-75. Ayrıca bkz. İsmail Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 32-33.

22 Kürşat Demirci, **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013, ss. 28-29.

23 Babil mitolojisindeki İştar'ın Ölüler Diyarı'na inişi miti, Sümer mitolojisinde İnanna'nın inişi olarak yer almaktadır. Ancak mit, Babilliler tarafından Sümer'den olduğu gibi alınıp tercüme edilmemiştir. Babilliler'in elinde yeni bir şekil alarak daha da zenginleşmiştir. Biz burada Akkadca yazılmış versiyonunu kullandık (Bu konuda bkz. Speiser, s. 80). Ayrıca Sümer versiyonunun tercümesi için de bkz. Fred Glodstone Bratton, **Yakın Doğu Mitolojisi**, çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yayınları, İstanbul, 1995, ss. 56-57.

24 Edouard Dhorme, **Les Religions de Babylonie et d'Assyrie**, Presses Universitaires de France, Paris, 1945, s. 322.

Aşk tanrısı olarak bilinen İştar'ın hapse atılmasından dolayı yeryüzünde insanların ve hayvanların çoğalması durur. Bu durum karşısında Ea, bir nevi kefaret olsun diye, Asuşunamir adlı bir varlık yaratıp İştar'ı serbest bıraktırır.[25]

Evrenin yaratılması, Marduk ve Tiamat adlı iki tanrının savaşması, Marduk'un üstün gelip Tiamat'ı öldürmesi sonucu oluşur. Babil Mitolojisine göre savaşı kazanan Marduk, Tiamat'ın cesedini ikiye bölüp bundan gökyüzünü ve yeryüzünü yaratır.[26] Babil inançlarında ölüm ötesine dair var olan temel anlayışın aslında ölümden sonraki hayatın çokta istenmediğini gösterir. Babil inanışlarına göre ölen herkesin gideceğine inanılan yer, yer altındaki "ölüler diyarı" olarak bilinen Arallu'dur. İnsanların dünyadaki mevkileri ne olursa olsun yer altındaki âlemde bu durum bir farklılığa sebebiyet vermeyecektir. Hepsi aynı yerde yani Arallu'da bir araya geleceklerdir. Ayrıca Babil inanışlarında insanların diriliş gününde sesli bir aletin kullanılacağından da bahsedilir.[27]

1.1.2. Eski Mısır'da Ölüm Ve Ötesi

Mısırlılar, Nil kıyısındaki hayatın kısa ve değersiz olduğuna inanıyorlardı. Akıllı ve meraklı olan Mısırlılar, ebedi âlemde bulacakları huzura, zevklere ve konfora değer veriyorlardı. Bundandır ki tek gerçek yaşamın ikinci kez doğacakları Yeraltı Âlemi olduğunu kabul ediyorlardı. Mısırlılara göre âlem Yerüstü Âlemi ve Yeraltı Âlemi olarak ikiye ayrılır:[28] Yerüstü Âlemi; gökyüzü, yeryüzü ve güneşin bir ucundan doğup diğer ucundan battığı âlem olarak tasavvur edilir. Yeraltı Âlemi ise yeryüzünün altında kabul edilip tamamen Yerüstü Âlemi'nin zıttı olarak bilinir. Tanrı Ra'nın kayığını temsil eden Güneş, her gün gündüzleri Yerüstü Âlemi'ni oluşturan ve on iki saate denk gelen on iki bölümü birer birer geçer. Bu yolculuğun bir günü temsil etmesinden dolayı, geriye kalan on iki saatlik bölümde Yeraltı Âlemi'nde Duat'ın gece yolculuğunu kat ettikten sonra yolculuğunu tamamlar.[29] Ölüler durumlarına göre bu

---

25 R. De Vaux, **Les Sacrificies de I'Ancien Testament**, J. Gabalda, Paris, 1965, ss. 95-96.

26 Eliade, 1, ss. 96-102.

27 Speiser, s. 85.

28 Hıristiyanlık dininin, eski Mısır'ın Osiris-Horus mitinde arkatipsel kökleri olan tanrı-insanın antik figüründen etkilendiği görülmektedir. Bkz. Carl G. Jung, "Approaching the Unconscious", **Man and His Symbols**, Ed. Carl Jung, Dell Publishing Company, New York, 1968, ss. 57-60.

29 Osiris ile Hıristiyanlığın İsa'sı arasında benzerlik olduğunu görmekteyiz. Bu durum Hıristiyanlığın Mısır inançlarından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Aslında Hıristiyanlıktaki inanç esaslarının

bölümlerin herhangi birisinde bulunurlar. Mısırlılar'a göre bu durum, gerçek hayattaki Zambak ve Papirüs Krallığı'nın on iki eyalete ayrılması gibi, Yeraltı Âlemi yani Duat'ın var olan karanlıklar dünyası da on ikiye ayrılmıştır.[30]

Osiris, öldürülen tanrı olarak bildiğimiz ve Eski Mısır'da öldükten sonra tekrar dirilmenin var olabileceğine dair en önemli kanıtı bize gösteren tanrıdır.[31] Mısır'ın güçlü ve adaletli kralı olarak bilinen Osiris, kardeşi Seth tarafından tuzak kurularak öldürülür. Osiris'ten hamile kalan eşi Isis, Nil Deltası'nda gizlenerek oğlu Horus'u dünyaya getirir. Horus büyüyünce haklarını Ennead'ın tanrılarına kabul ettirip amcası Seth'e saldırır ve onu yener. Saldırdığı esnada gözünü kaybeden Horus tekrar gözüne kavuşur. Aldığı gözü babası Osiris'e sunar ve babası hayat sahibi olarak dirilir. Seth ise tanrılar tarafından kendi kurbanını taşıyan biri olur.[32] Bu mitten hareketle, Mısırlılar'da, dirilen ve tekrar hayata dönen bir tanrı gördükleri için, yeniden dirilmeye dair fikirler ve inançlar ortaya çıkar. Diğer taraftan Osiris, ayrıca Yeraltı Âlemi'nin hâkimi durumundadır.[33]

Mısırda ölülerin önceleri daha uzak bir ülkede yaşadıkları sanılırdı. Daha sonra ise ölülerin gökte oturdukları ve burada Güneş tanrısıyla beraber dünyayı dolaştıkları anlayışı gelişir.[34] İnsanlaar Osiris'in huzurunda Duat Âlemi'nde kırk iki tanrının karşısında ve kırk iki kurala göre hesap verip, bu kurallara göre suç işleyip işlemediklerini itiraf ederlerdi.[35]

1.1.3. Kenan Dininde Ölüm Ve Ötesi

Filistin'de Eski Tunç Çağı olarak bilinen yeni bir uygarlık ortaya çıkar. Bu uygarlık ilk Sami yerleşimlerine işaret eder. Kitab-ı Mukaddes'te onlara "Kenanlılar"

---

bir kısmının Mısır inançlarında da olduğu görülmektedir. Bu konuda bkz. Moustafa Gadalla, **The Ancient Egyptian Roots of Chirstianty**, Tehuti Research Foundation, second edition, New York, 2007, s. 11.

30 Albert Champdor, **Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı,** çev. Suat Tahsuğ, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1984, ss. 70-75.

31 James Thayer Addison, **La Vie Apres La Mort dans les Croyances de L'Humanite**, Prayol, Paris, 1936, s. 135.

32 Eliade, 1, ss. 136-139.

33 Wallis Budge, **Egyptian Ideas of the Future Life**, 'Osiris the God of the Resurrection', Publishers: K. Paul, Trench, Trübner, London, 1908, Vol 1, ss. 41-83.

34 Mürüvvet Kurhan, "Eski Mısır Dini"**, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** Ekrem Sarıkçıoğlu, Fakülte Kitapevi, Isparta 2000, ss. 30-31.

35 Bir başka görüşe göre ise, ölüler cennet veya cehenneme gönderilmeden önce kalplerin, yani vicdanları bir tartı vasıtasıyla tartılıp onlar hakkında hüküm verilirdi. Bkz. Champdor, ss. 45-46.

denmiştir. Bu ad onlara daha sonra verilmiştir.[36] Eski Ahit'e göre Kenanlılar'ın atası Nuh'un üç oğlundan birisi olan Ham'dır.[37] Kenanlılar'la ilgili ölüm ve ölüm ötesine ilişkin inançlara dair bilgi sahibi olmak için Kenanlıların mitlerine, ölülerle ilgili merasimlerine, mezarlarına ve ayinlerine bakmak gerekmektedir.

Mitlere baktığımızda karşımıza çıkan en önemli tanrı Baal'dır. Onun yaşayışı, ölümü, dirilişi ve diğer tanrılarla savaşı bize ölüm ve ölüm ötesi anlayışı hakkında fikir vermektedir.[38] Baal'in hâkimiyetini yeryüzünde kurması ve pekiştirmesi için yenmesi gereken ilk tanrı Yamm'dır. Bazı kaynaklarda Baal'in, El'i tahtından edip onu uzak diyarlara sürgün ettiği için, El'in Yamm'dan yardım istediği anlatılır. Hem tanrı hem şeytan olarak tanımlanan Yamm ile Baal'in savaşı başlar.[39] Savaşı güçlü olan Baal kazanır ve hâkimiyetini pekiştirir. Baal Yamm'ı yenmesinin henüz üzerinden fazla bir zaman geçmeden bir başka yenmesi gereken tanrının daha, yani Mot'un bulunduğunu anlar.[40]

Mot, El'in diğer bir oğlu ve Yeraltı Âlemi'nin tanrısı olarak bilinir.[41] Baal, tanrıların ve insanların yalnızca tek kralı olduğunu bildirmek için Mot'a elçiler gönderir. Mot ise, bu duruma karşı elçilere Baal'ın, Yamm'ı yendiğini ve artık yeraltı dünyasına gelmesi gerektiğini söyleyip Baal'e meydan okur. Baal, hazırlıklarını yapıp Yeraltı Âlemi'ne iner ve Tanrı Mot tarafından öldürülür. Baal'ın nasıl öldüğü konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Dövüşerek mi öldü yoksa Mot'un dehşetli varlığından mı yere serildi bilinmemektedir.[42]

Anat, Baal'in cesedini arar ve bulduğunda cesedi kuzeye götürüp oraya gömer. Dönüşte Mot ile karşılaşan Anat onu bir bıçakla öldürür ve onun üzerinde cinayet

---

36 Eliade, 1, s. 185.

37 Ayrıca Kenanlılar'ın soyağacı zikredildikten sonra onların yerleştikleri toprakların sınırları da anlatılmıştır. Bkz. Tekvin, 10:6-20.

38 J. Gray, "Texts from Ras Sharma", **Documents from Old Testament Times**, Ed. D. Winton Thomas, Harper Torchbook, New York, 1961, ss. 128-133.

39 Baal'in ölümü ve dirilişi ile ilgili mitlerin yer aldığı bugünkü Ras Shamra yerleşim merkezinde bulunan metinlerin tercümeleri için bkz. "Ugaritic Myths and Epics", çev. H.L. Ginsberg, **The Ancient Near East, An Anthology of Texs and Pictures**, , Ed. James B. Pritchard, Princeton University Press, London, 1958, Vol 1, ss. 106-118.

40 Genel olarak Samiler'in ve özellikle de Kenanlılar'ın ortak tanrısı olan El ile ilgili açıklamalar için bkz. Rene Dussaud, **Les Religions des Hittites et des Hourrites, des Pheniciens et des Syriens**, Presses universitaires de France, Paris, 1945, s. 361, 364.

41 Bibloslu Philon'a göre Mot, Tanrı El'in oğludur. Ancak Mot, yağmur ve bereketin tanrısı olan Baal'in baş düşmanı olarak karşısında yer alır ve yazın kuraklığını temsil eder. Bkz. Dussaud, s. 364.

42 Eliade, 1, ss. 191-192.

ritüeli işlenmiş kabul edilir. El, düşlerinde tabiatın tekrar canlandığını görünce Baal'in yaşadığını anlar. Yedi yıl sonra hayata tekrar dönen Mot ve Baal'in kavgası tekrar başlar.[43] Bu duruma oldukça kızan Güneş Tanrıçası Şapaş, Mot'a gerekli uyarıyı yaptıktan sonra onu tekrar Yeraltı Âlemi'ne yollar.[44] Bundan dolayı Kenan dini ve mitolojisinde ölüm ötesi yaşamın çok önemli bir yere sahip olduğunu görülür. Aslında ölüm ve Yeraltı Âlemi Kenanlılar tarafından benimsenecek bir şey değildir. Orası karanlık ve pis bir yerdir. Yeraltı Âlemi'ne giden kişinin yani Mot'un hükümdarı bulunduğu diyara gidenlerin dönüşlerinin zor olduğu, fakat Yerüstü Âlemi'nde bir mezarı olanların tekrar oradan bir tohum gibi dirilecekleri inancı kabul edilir.[45]

Kenanlılar'da görülen ölüleri değişik şekillerde gömme ritüelleri onlar hakkında ölümden sonraki hayat için fikir edinilmesini sağlar. Ölülerin bedenlerinin "embriyo" şeklinde gömülmesi ölümden sonrada hayat olduğunu ve dirilmenin bedenle olacağını gösterir. Bazen ölülerin yanları üzerine yatırıldıkları da görülmektedir. Ölülerin, ölüm ötesi yaşamda hayatlarını idame ettiklerine dair kanaati en fazla toprak kapların bulunması güçlendirmiştir. Mezarların kuyu şeklinde yapılması ve kuyuyla iletişimi sağlayan bir delik açılması, oradan genellikle ekmek veya yiyeceklerin atılması Kenanlılarda ölümlülerin hayata devam ettiklerinine inandıklarının belgesi olarak değerlendirilmektedir. Kenanlılarda ölüm ötesine ilişkin bir diğer inanç ise Molok ya da Molek denilen tanrıya kurban olarak çocukların sunulmasıdır.[46]

1.1.4. Zerdüştilikte Ölüm Ve Ötesi

Zerdüştilik ölümden sonraki ve ölümden önceki yaşam olmak üzere iki görüşe sahiptir. Ölüm küçük kıyamet olarak bilinir. Ölümden sonraki dördüncü günde Ahura Mazdah'a inanlar imtihana tabi tutulur. Zerdüştilikte bildiğimiz bir başka kavram ise

---

43 Burada genel hatları ile aktarılmış olan bu efsane için Bratton'un Türkçeye çevrilmiş olan eseri esas alınmıştır. Bkz. Bratton, ss. 106-112.

44 Eliade, 1, s 193.

45 Ninian Smart, **The World's Religions**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 203.

46 A. Barrios, "Canaan", **Dictionnaire de la Bible Supplément**, Ed. Louis Pirot ve diğerleri, Létouzey et Ané éditeurs, Paris, 1926, vol 1, ss. 1018-1022.

Cinvat Köprüsü'dür.[47] Kötü olanların geçemeyip cehenneme düştükleri, iyi olanların ise geçip cennete gittikleri bir köprüdür. Bu yönüyle İslamiyet'teki Sırat Köprüsü anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Cinvat Köprüsü, iyi ve kötü olanların geçişlerine göre farklılık arz etmektedir. Amelleri kötü olanların geçişleri esnasında köprü kılıç gibi olur ve keskin yüzünü gösterir. Böylece kötü olanlar cehenneme düşerler. İyi olanların geçişleri esnasında ise kılıcın geniş tarafı döner ve iyiler rahatça cennete geçerler.[48]

Mükâfat ve ceza, Zerdüştilik inancının temellerini oluşturan iki kavramdır. Bu aslında Zerdüştlük inancındaki iyi ve kötüden hangisini seçersen ya da yaparsan karşılığını alacaksın demektir. Bu durumdan Gatalar da çokça bahsedilmiştir. İran dinleri içerisinde kabul ettiğimiz Zerdüştilik inancına göre kişi iyi veya kötüyü seçmede tamamen özgürdür. Dinin tam olarak bu iki kavram üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür.[49] Öldükten sonra dirilişin olup olmadığını Gatalar'daki şu ifadeler ortaya koymaktadır: [50]

"Sevgi meleği insan kalıbına son imtihan gününde mükâfat görebilsin diye payidarlık ve sebat bağışladı."[51]

"Dirilişin hemen ardından insan, ebedi mutlu hayatı elde edip edemediğinin ortaya konması için bir mahkemede hesaba çekilir. Bu hesabın gerçekleştiği yer, hesaptan sonra geçmesi istenilecek olan Sinvat Köprüsü'nün başıdır."[52]

"Bu iki cevher buluştukları zaman yaşayış ve ölümü vücuda getirdiler. Bu yüzdendir ki akıbet yalana tapanlar en kötü yere, doğruluk arkasında gidenler en iyi yere gideceklerdir.[53]

Bu metinlerde ölüm ötesi âlemi ve diriliş tasvir edilmektedir. Zerdüştlüğün en önemli kaynağı olan Gatalar'da ölüm ötesine ilişkin daha başka detaylı bilgiler de yer almaktadır.

---

47 Öldükten sonra insanların üzerinden geçeceğine inanılan bu köprünün adının telaffuzu konusunda çeşitli tercihler yapılmaktadır. Cinvat veya Sinvat diye. Biz burada "Sinvat" kavramını kullanacağız. Bkz. Taşpınar, s. 48.

48 James Hope Moulton**, Early Zoroastrianism**, Williams and Norgate, London, 1913, ss. 162-164.

49 Jal Dastur Cursetji Pavry, **The Zoroastrian Doctrine of a Future Life**, AMS Press, New York, 1965, ss. 1-2.

50 Gatalar, üç bölümden oluşan ve MS 309-380 yıllarında bir araya getirilen Avesta metninin içerisinde, ilk bölümü oluşturan Yesna kısmında yer almaktadır. Gatalar ve Avesta için detaylı bilgi için bkz. Geo Widengren, **Les Religions de I'Iran**, Payot, Paris, 1968, ss. 79-86.

51 **Zerdüşt'ün Gataları**, çev. Ali Nihat Tarlan, Suhület Matbaası, İstanbul, 1935, Yesna, 30:7.

52 Yesna, 51:13.

53 Yesna, 30:4.

1.1.5. Yahudilikte Ölüm Ve Ötesi

Yahudiliğin yukarıda bahsettiğimiz dinlerdeki ölüm ve ölüm ötesi inaçlardan izler taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle İbrani Avram'dan (İbrahim) itibaren Yahudi tarihini incelemek önemlidir.[54] Yahudilikte ölüm sonrası inaçlara baktığımızda farklı, kimi zaman birbirinden bağımsız görüşler görmemiz mümkündür. Yahudi kutsal kitabında Daniel'e kadar ölüm sonrası ile ilgili net ifadeler geçmemektedir. Modern kutsal kitap araştırmacılarının da bu konuyla ile ilgili farklı görüşleri vardır.[55] İlk devirlerde ölen insanların ruhlarının başka bir âlemde, dünyadaki konumlarına uygun bir şekilde, yaşamaya devam ettiğine inanılırdı. Daha sonraları bu görüş değişikliğe uğramıştır. MÖ 2. yüzyılda iyilik yapan insanların yaptıkları iyilik ölçüsünde bir mükâfat olarak uzun yaşadıkları inancı gelişmiştir. Erken ölen insanlara hayatları belli olmayan zavallılar gözüyle bakılmıştır. Bu konuda örneğin Eski Ahit'teki şu metin delil olarak gösterilmektedir: "Yaşayan bir köpek, ölmüş bir aslandan üstündür. Çünkü yaşayanlar öleceklerini bilirler, ölüler ise hiçbir şey bilmezler."[56]

Tevrat'ta ölüm ötesi ve sonsuzluk ile ilgili kavramlar veya derin anlatımlar bulunmaz.[57] Yahudilerin sürgünde yaşadıkları dönemler, Babillilerden, Mısırlılardan Perslerden vs. etkilenmeleri, kelam ilmine olan merakları gibi etkilerle ahiret, yani ölüm ötesi inançlar kutsal metinlerde yer almaya başlamıştır. Babil sürgününden sonra Yahudilerin yaşadıkları acılar onları iyi olanlar için ebedi mükâfat (ödül), kötü olanlar için ise ebedi (sonsuz) ceza olarak yaşayabilecekleri bir ölüm ötesi âlemi aramaya sevk etmiştir. Bu dönemde Yahudiler; kıyamet, haşir, ölümsüzlük bedenlerin dirilişi gibi kavramlar üzerinde daha fazla durmuşlardır.[58] Bu anlamda ölüm ötesi, ölümsüzlük,

---

54 Bu konuda bkz. Roland De Vaux, **The Early History Of Israel**, çev. David Smith, Darton, Longman ve Todd, London, 1978, s. 3.

55 G. E Mendhall, Yahudi kutsal metinlerinin ölüm sonrası hayata dair hiçbir kavram içermediğini iddia etmektedir (Bkz. George E. Mendhall, "From Witchcraft to Justice: Death and After Life in the Old Testament", **Death and Afterlife: Perspectives of World Religions**, Ed. Hiroshi Obayashi, Greenword Press, New York, 1992, s. 68). Buna karşılık, Helmer Ringren, İsa döneminde Sadukiler'in dirilişi reddetmesine işaret ederek, sadece bedenli diriliş inanışının Yahudiler de olmadığını savunmuştur. Bkz. Helmer Ringren, **Israelite Religion**, çev. D. Green, SPCK, London, 1966, s. 323.

56 Vaiz, 9:4-5.

57 Ölüm sonrası hayat düşüncesinin gerçek bir Yahudi inancı olmadığını ileri süren kutsal kitap uzmanları, kutsal kitapta kendilerini destekleyecek referanslar bulurlar. Bu bağlamda örneğin Âdem ve Havva'nın işlediği Asli günahın, kendisinden sonra hayatın olmayacağı ölüme neden olduğunu söylerler. Bkz. Tekvin, 3:17-19.

58 Louis Jacobs, **A Jewish Theology**, Longman and Todd, London, 1973, s. 306.

diriliş ve sonsuz hayatla ilgili kutsal metinlerde geçen metinlerden bazıları şunlardır: "Ve yerin altında uyuyanlardan birçoğu, kimisi ebedi hayata ve kimisi utanç ve rahmete olmak üzere tekrar uyanacaklar. Ve anlayışlı olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi birçoğunu salaha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyen ve daime parlayacaklardır."[59]; "Senin ölülerin dirilecekler, benimkilerin cesetleri kalkacaktır. Ey sizler toprak içinde yatanlar, uyanın ve terennüm edinin!"[60] Bu metinler ölümden sonra bedenlerin tekrar dirilişinin var olacağını ortaya koymaktadır.

Şeol Âlemi iyilerin ve kötülerin, Yahudilerin ve Yahudi olmayanların, inananların ve inanmayanların gittiği âlem olarak bilinir.[61] Hz. Yakup oğlu Hz. Yusuf'un öldüğünü öğrendiğinde şöyle demiştir: "Oğlumun yanına Şeol'e yas tutarak ineceğim."[62] Ölüm ötesi ile ilgili olarak kullanılan "Ge Hinnom" kavramı, aslında Hinnom adlı bir kişinin vadisi olarak bilinir. "Ge ben Hinnom" da şöyle anlaşılmaktadır: Hinnom'un çocuğunun yani oğlunun vadisi anlamına gelir. Genel olarak baktığımızda yanan ateş, ölüm ile aynı kalıba konulan Kudüs'ün güneyinde bulunan bir vadi olarak tasvir edilir.[63] Daha önceleri burası Kenan dini tanrılarına çocukların kurban olarak sunuldukları bir yer olarak tarif edilirdi. Daha sonraları ise cehennem (Gehinnom) anlamında kullanılmıştır.[64]

8. yüzyılda İslam dini ile yakın temastan dolayı, İslam'dan etkilenen bazı yeni Yahudi mezhepleri ortaya çıkmıştır. İslam kelam ilminden etkilenen Yahudilerin başında gelen Saadia Gaon (Arap âleminde Sa'id bin Yusuf olarak da bilinir) hem yeni mezheplerle mücadele etmek hem de Yahudi inanç esaslarını tekrar düzenlemek için kelam ilminin metotlarından istifade etmiştir.[65] Onun bu konuyla ilgili en önemli eseri Kitabü'l-Amanat ve'l-İ'tikat (Emanet ve İtikat) adlı eserdir. Bu eserde o ölüm ötesi ile ilgili konuşurken aslında yapılanların ruhumuzda ve kalbimizde etkide bulunduğu, fakat bu durumun farkına varılmadığını söyler. Ayrıca her yapılanın yaratıcı

---

59 Daniel, 12:2-3.
60 Yeşaya, 26:19-20.
61 Şeol Âlemi ile Babil dinindeki "Arallu" arasında bir benzerlik olduğu kabul edilir. Bkz. Taşpınar, s. 59.
62 Tekvin, 37:35.
63 Yeremya, 7:31-32.
64 "Geihinnom", **The Oxford Dictionary of The Jewish Regilion**, Ed. R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder, Oxford University Press, New York, 1997, ss. 266-267. Ayrıca bakınız: Akbaş, Muhsin, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 15, 2002, s. 41.
65 İsak Husik A., **History of Mediavel Jewish Philosophy**, Meridian Books, New York, 1958, ss. 23-24.

tarafından kayıt altına alındığı ve zamanı gelince herkesin önüne getirileceği bir hesap gününden bahseder.[66] Yine o, bu dünyadan başka bir dünyanın, insanın mükâfat veya ceza görebilmesi için, aslında akıl ve nakil ile ispat edilebileceğini ifade ederek özetle şöyle der: Akıl olarak baktığımızda, Allah'ı tanımak ve onun emrettiği yolda yürümek bize bu dünyada ne kazandıracaktır. Kaldı ki zenginlik ve şeref olarak bu hayatta en zirveyi görmüş insanlar bile hayatlarından memnun değillerdir. Bu dünya iyilik ve kötülüklerin olduğu bir yer, hatta ikincisinin daha çok olduğu bir yerdir. Kutsal kitaba inanan bir ruhun aslında bu dünyada çektiği ızdırapların sona ereceği ve mutluluğu kavuşacağı bir âlem tasavvur eder. Eğer böyle olmasaydı İshak neden kurban edildi.[67] Saadia Gaon bu sözleriyle ölüm ötesini akıl yoluyla kanıtlamaya, böylece ölüm ötesi yaşamın var olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Eski Ahit'e göre ruh insana canlılık veren bir unsurdur. Ruhun asıl anlamı ise Allah'ın ruhudur.[68] Bu durumu haber veren metinlerden bazıları şöyledir: "Ve Rab Allah Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yani nefes aldığı yere, hayat soluğunu üfledi. Böylece Âdem hayat sahibi bir varlık oldu."[69]; Rab, "Ruhum insanda sonsuza dek kalmayacak, çünkü o ölümlüdür." dedi. İnsana üflenen ruh emanettir. Allah onu geri alabilir.[70] Tanrı yüzünü gizler, onları bir şaşkınlık alıverir; soluklarını alır, yaşamları son bulur ve topraklarına geri dönerler.[71]

Eski Ahit, insanı ruh ve beden olarak iki kısım değil, yalnızca bir bütün olarak görmektedir. Bundan dolayı nefis, bütün olarak insanı ifade etmektedir. "Nefis" veya "Nefeş" kavramı insanı ruh ve beden olarak bir bütünlük içinde gösterir. Nefeş, bir insanın her tarafındadır. Onun ciğerinde, kalbinde, etinde ve kemiğindedir. Nefis, bedenin bütün karakterini taşır. İşte böyle bir anlayışa göre nefis bedenden üstün değildir. Nefsin daha ilahi olduğu ve bedenin ondan aşağıda olduğu anlayışı da doğru

---

66 İnsanın hareketleri, ruhu saf veya lekeli kılmak hususunda bir etkide bulunur. Ruh, zihinsel bir faktör olmasından dolayı insan bu durumu fark edemez. Fakat yaratıcı bu durumu bilir. Allah bizim hareketlerimizi kayıt altına alıp korur ve gelecek olan âlemde bunlara göre ödül veya ceza verir. Bu durum onun hikmetinin dolmasına kadar aynı şekilde devam eder. Bkz. Saadia Gaon, **Book of Beliefs and Opinions,** çev**.** Samuel Rosenblatt, Yale University Press, London, 1976, ss. 136-138.

67 Gaon, ss. 185-190.

68 İnsan, Tanrı'nın kendi nefesini ona üflemesiyle canlılık kazanır. Bkz. Eichrodt, II, 47.

69 Tekvin, 2:7.

70 Tekvin, 6:3.

71 Mezmurlar, 104:29; Vaiz, 12:7.

değildir. Bundan dolayı ölüm, insanın bir bütün olarak, hep birlikte oluşturan unsurlarının dağılmasıdır.[72]

Her ne kadar ruh ve bedenin birbirinden farklı iki kavram olduğunu söyleyenler olsa bile farklı görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, Eski Ahit'teki insan kavramından ve anlayışından hareketle, ölüm ötesine yani kabirden sonra bir hayatın var olduğuna inanmamak da mümkündür denilmektedir. Ama yine de Eski Ahit'teki tanrı anlayışına bağlı olarak, insanın öbür âlemde de bir hayatının olması gerektiği fikri öne çıkmıştır.[73]

Yaşamak (hayah) kelimesi birçok yerde dirilmek ve diriltmek anlamına gelmektedir.[74] Yine bu kelimenin sonsuz yaşam anlamına gelen kullanımları da vardır.[75] Diğer bir taraftan ölümsüzlük anlamında geçtiği yerler de bulunmaktadır.[76] Dirilme ile ilgili geçen bir başka ifade ise kalkmak, dikilmek anlamındaki "küm" kelimesidir.[77] Başka bir grup kelime de uykudan uyanma anlamına gelen "heqiş" ve "necur" kelimeleridir.[78] Görme ile ilgili kelimeler de ölüm uykusundan uyanıp sonsuzluğu seyretmek ya da sonsuzluğa bakmak anlamlarında kullanır.[79] Ele alınan kelimeler aslında yaşamak, ayağa kalmak, uyanmak gibi gündelik kelimelerdir. Ancak bu kelimelerin gerek linguistik ve gerekse tarihi siyak ve sibakı dikkate alınırsa eskatolojik anlamlarının da var olduğu görülebilir.[80]

Mesih'in gelmesi ile insanlar (inananlar) dünyada isteklerinin kabul gördüğünü, dünyada huzurun inşa edildiğini ve Kudüs'ün tekrar yükseleceğini göreceklerdir. Bu dönem bittikten sonra ise bütün ölüler diriltilerek hesaba çekilecekler ve iyi olanlara mükâfat olarak cennet (Aden bahçesi) verilecek ve cennete gideceklerdir. Kötüler ise "Gehinnom" olarak bilinen cehenneme gönderilecektir. Moşe bin Meymun tarafından hazırlanan 13 maddelik inanç esasları arasında Mesih'e

---

72 Leonard J. Greenspoon, **"**The Origien of the Idea of Resurrection"**, Transitions in Transformation, Turning point in Biblical Faith**, Ed. Baruch Halpern John D. Levenson, Eisenbrauns, Indiana, 1981, s. 249.

73 Paul Badham, **The Christian Belief About Life After Death,** The Macmillan Press, London, 1976, ss. 5-17.

74 İşaya, 26:14.

75 Daniel, 12:2.

76 Sülayman'ın Özdeyişleri, 12:28.

77 Mezmurlar, 88:11.

78 Eyup, 14:12, Daniel, 12:2.

79 Mezmurlar, 15:12.

80 F.A. John Sawyer, "Hebrew Words for the Resurrection of the Death"**, Vetus Testamentum,** Vol. 23, 1973, s. 218.

inanmak bir inanç kaidesi olarak sayılmıştır. Mesih, kelime anlamı olarak, beklenen kurtarıcıya verilen sıfattır ve yağlanmış anlamına gelir. Moşe bin Meymun'un derlediği inanç esaslarının en sonuncusu ölünün dirilişidir. Meymun'a göre ise bu diriliş Musa'ya verilen Tevrat'taki ana ilkelerden birisidir.[81]

Cennet ve cehennem tasvirlerini de Eski Ahit'te görmemiz mümkündür. Şöyle ki Mısır'ın yüz ölçümü 400 mil uzunluğunda ve enindedir. Morians ülkesi ise Mısır'dan altmış defa daha büyüktür. Cennet ise Ma'mura'dan altmış defa büyüktür. Cehennem ise cennetten altmış defa daha büyüktür. Bazı hahamlar cennetin ölçülemeyeceğini belirtirler, bazıları ise cehennemin ölçülemeyeceğini fikrini taşırlar. Bu iki fikirden bağımsız olarak cennet ve cehennem aslında birbirine geçirilmiş kaplar gibi tasvir edilir. Cennetin üç kapısı olduğu inancını taşıyan hahamlara göre kapılar şu şekilde sıralanmıştır: Yeryüzü Kapısı, Deniz Kapısı ve Kudüs Kapısı'dır.[82]

Cehennem ateşinin, günah sahibi dahi olsa, İsrailoğullarını, hahamların öğrencilerini etkilemeyeceği açıklanır.[83] Başka bir Yahudi'yi öldürmekle dinden çıkan Yahudiler cennete giremezler. Fakat ruhları hayvanlara, bitkilere girer ve daha sonra cehenneme giderler. Cehennemde on iki ay boyunca şiddetli bir azap gördükten sonra ise ikinci bir defa cansız varlıklara ve hayvanlara giren ruh böylece temizlenmiş sayılır.[84] Kıyametin varlığını inkâr edenler, ölüm ötesi âlemi yok sayanlar, Epikür'ün tabiileri ve diğer günah sahipleri sonsuza dek cehennem azabında kalırlar. Orada ateşleri sönmeyecek, vücutlarının kurtları ölmeyecektir.[85]

Yahudi mezheplerinden birisi olan Ferisiler isminin Persler'deki ölüm sonrası hayat ve meleklerle ile ilgili inançları olduğu gibi aktarmalarından dolayı Pers kelimesiyle aynı anlamını taşıyan "parsa" kelimesinden geldiğini söylenir. Ferisiler, bütün ruhların ölümsüz olduğuna inanırlar. Onlara göre sadece iyi olanların ruhları ölüm sonrası hayatta tekrar yeni bir bedene geçerler. Kötü olanların ruhları ise sonsuza dek azap görürler. Ferisiler hakkında İncil'de şöyle bahsedilmektedir: "… Bir grup

---

81 Meymun şöyle demektedir: "…Tanrı uygun gördüğü zaman bir Mesih ortaya çıkarır: O, isterse ölüleri bile diriltir." Bkz. Musa b. Meymun, **Delaletu'l-Hairin**, çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1935, ss. 481-486.

82 Zaferü'l-islam Han, **Yahudilik'te Talmud'un Mevkii ve Prensipleri**, çev. Mehmet Aydın, İhya Yayınları, İstanbul, 1981, s. 70.

83 Zaferü'l-İslam Han, s. 70.

84 David S. Ariel, **What Do Jews Believe ? The Jewish Faith Examined**, Rider, London, 1996, s. 76.

85 Zaferü'l-İslam Han, ss. 65-70.

Sadukiler ve bir grup Ferisiler, Pavlus anlayınca mecliste bağırdı: 'Kardeşler, ben Ferisi oğlu Ferisi'yim; ben ölülerin dirileceği ümidinden hesaba çekiliyorum.' Bu durumu izah ettiğinde iki grup arasında bir zıtlaşma oldu ve topluluk ikiye ayrıldı. Çünkü Sadukilerin inancına göre; kıyamet, melek ile ruh yoktur. Fersiler ise iki inancı da kabul ederler."[86] Ferisiler kıyametin kopacağına, öldükten sonra dirilişe, meleklere, cennet ve cehenneme, ruhun ölümsüzlüğüne yani sonsuzluğuna ve ölüm ötesi hayatın var olduğuna inanırlar.[87]

Yahudi Orta Çağ düşünce tarihinde ortaya çıkan mezheplerden olan Karailikte yeniden dirilmek ve hesap günü kabul edilir. Hesap gününde, insanların yaptıklarının karşılığını iyi veya kötü bir şekilde alacaklarına inanılır. Onlara göre ödül ve ceza haktır.[88] Muhafazakâr Yahudilerin çoğu ve Rabbani Yahudilik geleneğini sürdüren günümüz Ortodoks Yahudileri, kurtuluş olarak Mesihi bekleme, ölümden sonra diriliş, cennet-cehennem ve hesap günü gibi genel anlamda ölüm ötesiyle ilişkili kavramları günümüzde de savunmaktadırlar. Yahudilerin başlarına gelecek olan sıkıntılardan sonra, Tanrı Yehova tarafından onlara kurtarıcı olarak Mesih gönderilecektir. Diğer taraftan Reformist Yahudiler ise Yahudi inancına farklı boyutlar katmışlardır. Onlara göre ruh yaratıcıya dönecek, beden ise toprağa karışacaktır. Onlar erdemin ve kötülüğün üzerine kurulmuş bir inançtan bahsederler.[89]

---

86 Resullerin İşleri, 23:6-8.

87 Ferisiler, ruhun sonsuzluğu konusu ile ilgili, iyi olan ruhların ölümden sonraki yaşamda tekrar başka bedenleri canlandıracakları ve sonsuza dek ruhların bu şekilde devam edeceklerini söylerler. Kötü olan ruhlar ise layık oldukları cezaları çekeceklerdir (Bkz. Flavius Josepse, **La Guerre des Juifs**, çev. Pierre Savinel, Éditions de Minuit, Paris, 1997, kısım 2/8:163, s. 243). MS 1. yüzyılda yaşamış olan Josephus Flavius, ünlü bir Yahudi tarihçidir. Yahudi tarihi açısından eserlerinin çevirileri sıkıntılı olsa da Yahudi tarihi çalışmalarında ilk kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bekir Zakir Çoban, "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius", **Bütün Yönleriyle Yahudilik**, 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum) Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, Ankara, 2012, ss. 257-273.

88 Kaufman Kohler, "Karaites and Karaism" **The Jewish Encyclopedia**, Ed. Isidore Singer, Funk and Wagnalls Company, New York, 1901, Vol. 7, ss. 438- 441.

89 Bu anlayışa göre ruh erdemden yani iyilikten keyif alır, mutluluk duyar. Kötülükten ise acı ve elem hisseder. Bundan dolayı ruhun ölümsüzlüğünü kabul ederler, fakat ölülerin dirilmesi ve cennet-cehennem inancını reddederler (Dan Cohn-Sherbok, **The Jewish Faith**, SPCK, London, 1994, s. 115). Ölüm ötesini yaşamı reddedenler de bulunmaktadır. Örneğin, Bir başka Yahudi mezhebi Sadukiler bunlardandır. Sadukiler, tapınak çerçevesinde olan, daha çok aristokratlar tarafından oluşturulmuş bir mezhep olarak bilinir (bu konuda bkz. Philip Birnbaum, **A Book of Jewish Concepts**, Hebrew Pub. Co, New York, 1964, ss. 461-462; 514-515; Kaufman Kohler, "Sadducees", **The Jewish Encyclopedia**, Ed. Isidore Singer, Funk and Wagnalls Company, New York, 1901, Vol. 10, s. 631). Sadukiler, öldükten sonra dirilmeye, ölüm ötesine, hesaba, cennete, cehenneme, haşir ve ruhların sonsuzluğuna inanmazlar. Sadukilerin ölüm ötesine ilişkin kabul ettikleri inanç, Eski Ahit'te geçmesinden dolayı Şeol Âlemi'dir. Ruhun ölümsüzlüğünü ve melekler ile cinlerin varlığını da Pers ve Yunan kaynaklarında geçtiği için kabul etmezler. Bu hususta

Yukarıda ele aldığımız Hıristiyanlık öncesi bazı dinlerdeki ölüm ve ölüm ötesine dair inançlar tarih boyunca ölüme ve ölüm ötesine yönelik sorgulama ve araştırmanın devam ettiğini ve insanların ölüm ötesi bir yaşama inandıklarını göstermektedir. Bu dinlerdeki inançların benzerlerine Hıristiyanlık'ta da rastlanılmaktadır. Gelecek kısımda bunlar üzerinde durulacaktır.

1.2. HIRİSTİYANLIKTA ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİNE İLİŞKİN İNANÇLAR

1.2.1. Ölüme İlişkin İnançlar

Ölüm ve İsa'nın yeniden dirilişine olan inanç, Hıristiyan ilahiyatının merkezi konumundadır. Kutsal kitaptaki ölüme ilişkin konular her zaman Hıristiyan dünyasınını meşgul etmiştir. Hıristiyan Avrupa kıtasında ölüme dönük ilgi ve alaka Orta Çağ'da fazlasıyla artmıştır. Rönesans Dönemi'nde ölüm ve öte dünyaya ait korkular oldukça yaygın bir hal kazanmıştır. Aydınlanma Döneminde ise ölüm ve sonrasından çok geriye kalan ölü yakınlarının teselli edilmesi üzerinde durulmuştur.[90]

Hıristiyanlar açısından İsa 'ya inanlar ve inanmayanlara göre ölümün anlamı farklıdır. İnanlara göre ölüm, sonsuz kurtuluşun başlangıcı olarak görülürken inanmayanlar için ise ferdi günahların cezası ve ebedi kurtuluşun dışında kalmak olarak değerlendirilmiştir.[91]

Ölüme pek çok anlam yüklenmiştir. Örneğin kimine göre ölüm herkesin eşit olduğunu vurgular. Çünkü ölümde herkes çıplaktır; yani eşittir.[92] Dolayısıyla insanlar anne rahminden nasıl eşit ve çıplak doğduysalar aynı şekilde ölürler.[93] Ölüme bu ve benzeri fazlasıyla yorum yapılmış, bazıları da inanca dönüşmüştür. Aşağıda ölüme yüklenen anlamlar ve ölümle ilgili inançlardan bazıları üzerinde durulacaktır.

İncil'de şöyle denmektedir: "Sadukiler; kıyamet, melek ile ruh yoktur." derler (Resullerin İşleri, 23, 8). Sadukiler, insanın bu dünyada ne yaşadıysa iyi veya kötü, cezasını ya da ödülünü bu dünyada alması gerektiğine inanırlar. Onlara göre iyi iş yapan birisine hayır ve bereket, kötü iş yapan birisine ise yorgunluk ve musibet gelir.

90 J. N. Bremmer, "The Soul, Death and the Afterlife in Early and Classical Greece", **Hidden Futures: Death and Immortality in Ancient Egypt, Anatolia, the Classical, Biblical and Arabic-Islamic World**, Ed. J. M. Bremer ve diğerleri, Amsterdam University Publishing, Amsterdam, 1994, ss. 94-95.

91 J. W. Bowker, **The Meanings of Death**, Cambridge Unİversty Press, Cambridge, 1993, ss. 88-89.

92 Eyüp, 3:17-19.

93 Eyüp, 1:20.

1.2.1.1. Biyolojik Sona Erme

Ölüm, yaşamın zıttı, yaşamın son bulması anlamına gelir. Genel olarak ifade ettiğimizde ise ruhun bedenden ayrılması ve kişinin yaşam kaynağını yitirmesine ölüm denir.[94] Hıristiyan âleminde ölüm, biyolojik olarak düşünüldüğünde tamamen doğal bir olaydır. İman akidesi, yani kurtuluş inancı[95] olarak görüldüğünde ise asli günahın karşılığı olarak kabul edilir. Paskalya inancını taşıyan her Hıristiyan, İsa'nın ölümünden sonra tekrar dirileceğine ve döneceğine inanır.[96] Doğal ölüme göre, hem doğmanın, hem de ölmenin vakti vardır.[97]

Ölüm, insan için doğal olduğu kadar gereklidir. Çünkü insan doğar, büyür, yaşlanır, en sonunda da ölür. Dolayısıyla ölüm kaçılmazdır. Ölümün sebebi ilk insanın düşüşü ile ilgili metinlerde anlatılır. Aslında Tanrı insanları ilk başta melek gibi yaratır. İtaat yükümlülüklerini yerine getirdikleri takdirde meleksel bir ölümsüzlüğe sahip olacaklarını bildirir. İtaatsiz olduklarında ise ölümü tadacaklardır. Zaten itaat etmedikleri için ölümü tatmak zorunda kalmışlardır.[98] İtaatsizlikleri yüzünden yaşam evrelerini tamamlayıp doğalarının gereği olarak öleceklerdir.

Kutsal Kitap'taki: "Gümüş tel kopmadan, altın tas kırılmadan, testi çeşmede parçalanmadan, kuyu makarası kırılmadan, toprak geldiği yere dönmeden, ruh onu veren Tanrı'ya dönmeden, seni yaratanı anımsa."[99] ifadesinde Tanrı'yı anımsama hatırlatılırken ölümün de kaçınılmaz bir son olduğu vurgulanmaktadır.

---

94 Günah ve yargı kelimeleriyle beraber tasavvur edilen ölüm, ölümsüzlük ve kurtuluş kavramlarıyla ilgili olarak başta felsefi olmak üzere pekçok alanda sorgulamalar yapılmıştır. Bu sorgulamalar sırasında ölüm korkusunu yenmeye yönelik anlayışlar ve inanışlar da zuhur etmiştir. Farklı inanışlar farklı ritüeller ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, Mısır inançlarında, ölümden sonra hayatın devam ettiğini yapılan mumyalamalardan ve oda şeklindeki mezarlardan görmekteyiz. Ölümün aslında geç gelen olarak algılanması gayet normal olarak karşılanmıştır. Yeniden diriliş inancını ise Mısır inançlarında Osiris'in tekrar dirilmesinde görmekteyiz. Ölüler diyarına hazırlık olarak da kişinin öbür dünyada ihtiyaç duyacağı malzemeler mezarına konulurdu. Bkz. H. R. Hall, "Death and Disposal of the Death (Egyptian)", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4, ss. 458-459.

95 Gnostik unsurları içinde barındıran kurtuluş merkezli Hıristiyan inancında ölüm, ilk günahtan dolayı Tanrı'dan uzaklaşma ve ona yabancılaşma süreci olarak görülmüştür. Bkz. G. A Mccool, "Death of God Theology", **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomson and Gale, Washington DC, 2003, Vol. 4, ss. 583-584.

96 **Hıristiyan İnancı**, Ed. Leyla Alberti ve diğerleri, Türkiye Katolik Kilisesi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 368.

97 Vaiz, 3:2.

98 St. Augustin, **The City of God**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999, 13:1.

99 Vaiz, 12:6-7.

1.2.1.2. Ahirete Geçme

Hıristiyanlık inancında ölüm, bir âlemden diğer bir âleme geçiş safhasıdır. İsa Mesih, kendi bedeninde ölüp dünyadan ahirete intikal eder[100] ve Baba'ya kavuşur.[101] Ölüm, bireyi halkından koparma, kişinin halktan ayrılması ise ceza olarak görülür.[102] İsa Mesih'in Tanrı'ya doğru yaptığı bu yürüyüş, Hıristiyanlara göre Oğul'un yani İsa'nın Baba'ya, Tanrı'ya sonsuz erişiminin insanlar ve zaman evreni üzerinde bıraktığı ender izlerden bir tanesidir. Bu yürüyüş, bir göç olarak görülür. Bir evrenden diğer bir evrene geçiştir.[103] Geçiş evresi Musa'nın Mısır'dan çıkması kadar kutsal ve ilahidir. İnsanoğlu yani İsa Mesih'i çarmıha[104] gerilmek suretiyle Tanrı'nın huzuruna kaldırılarak bu geçişi yapmıştır.

İsa'nn kutsal pasajlarda kimsenin, hatta kendisinin dahi hiçbir şey yapmadan Tanrı'nın ona öğrettiği şekilde konuştuğu ve bu durumun insanlar tarafından anlaşılacağından bahsedilmektedir.[105] O, yani İsa bundan böyle Haç ile bilinen kutsal bir varlık, Tanrı'nın ismi, Teslis inancı içindeki iyilik, kişinin kendisiyle iletişimidir. Bu durum Oğul'un Baba'ya olan inancı, itaati içinde ortaya çıkar ve kendini iletir, geliştirir. Dolayısıyla İsa ahirete geçişi tamamlayarak başka bir boyuta intikal etmiştir.[106]

---

100 Justin'e göre Hıristiyanlar ölüm ile özgürleştiler ve masumiyetlerini kanıtladılar. Bkz. Justin Martyr, **The Second Apology**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol.1, Chapter 12, s. 302. Bundan sonra kullanacağımız dipnotlar da "The Ante-Nicene Fathers"ın kısaltılmışı olan ANF kullanılacaktır.

101 Yuhanna, 13:1.

102 Mezmurlar, 88:5.

103 Luka, 9:31.

104 Augistin bu konuda şöyle der: "Biz zayıftık ve İsa Mesih bizim için öldü. Onun vesilesiyle gazaptan kurtulacağız. Çünkü biz Tanrı'dan uzaklaşmıştık. Onun oğlunun ölümü sayesinde uzlaştık. Belki da bunun daha fazlasıyla İsa'nın hayatıyla yani dirilmesiyle hayata tutunacağız, kurtuluşa erişeceğiz." Bkz. St. Augustin, **Trinity**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol. 3, Book 5, Chapter 1:1-2. Bundan sonraki dipnotlarda "Nicene and Post-Nicene Fathers" kısaltılmışı olan NPNF kullanılcaktır.

105 Yuhanna, 8:28.

106 Bazı yoromlarda ölümün aslında bir geçiş evresinin olduğu ortaya konulurken bazı yorumlarda da ölümün bir son olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda bkz. S. G. F. Brandon, "Sin and Salvation", **Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Philip P. Wiener, Macmillan Pub Co, New York 1973, Vol. 4, ss. 224-226.

1.2.1.3. Tanrı'ya Kavuşma

Hıristiyan inancı üzerine ölmek Baba'ya kavuşmaktır. Kişi sadece İsa Mesih'te ölebilir.[107] Ölüm, mutlak bir geçiş evresi olarak kabul edilmiş ve kişinin Tanrı'nın Krallığı'na bir kavuşma olarak görülmüştür.[108] Ölüm, canlıların dünyası yani bizim dünyamız ile belirsiz ve bilinemez bir öte dünya arasındaki anlaşılmaz bir yumak değildir. İnsan hayatını ölülerin âleminden ayıran çizgi o kadar berraktır ki, insanın kutsal yaşama varmasının ve Tanrıya kavuşmasının yolu ölümdür. Hıristiyan dinine mensup kişi bu erişim ümidiyle, bu durumdan emin olarak hayatına devam eder ve sonuçta da Yeni Ahit'te bildirildiği üzere Allah'ın huzuruna çıkar. Bu durum şöyle bildirilmektedir: Onun, İsa Mesih'in vasıtasıyla hepimiz bir tek Ruh'ta Allah'ın (Baba'nın) huzuruna çıkabiliriz."[109]

İki mühim Hıristiyan sakramentinden biri olan vaftizin anlamı, İsa'da yok olmak, yani ölmek ve yeniden dirilmektir. Diğer sakrament komünyonun manası ise; ölüm sembolik olarak Tanrı ile bir olmaktır ve ruh ile beden için son varış, yani Tanrı'nın Krallığı'na ulaşıp kurtuluşa ermekdir.[110] Dolayısıyla, ölüm Tanrıya kavuşmak demektir. Mesih İsa'da ölenler, Tanrıya kavuşanlar "Vücudun yeniden dirilmesini beklerler."[111] Bu durumdaki insan İsa'da bütünleşmeyi, İsa'daki hayatı kavrar. Orada İsa ile aynileşen insan, dile getirilmez bir değişimi ve yeniden İsa ile bedeni dirilişi hisseder.[112] Bütün bunların yolu ölüm ve Tanrıya kavuşmaktır.[113]

---

[107] Eusebius şöyle demiştir: "Aslında İsa adı ve ayrıca Mesih adı başlangıçtan beri biliniyordu. Dolayısıyla Baba'ya kavuşmak İsa üzerindendir. Musa, Mesih'in adını görkemli anlamıyla bilen ilklerdendi." Bkz. Eusebius Pamphilus, **The Church History**, NPNF, Series 2, Vol.1, Book 1, Chapter 3:2-3.

[108] I. Selanikliler, 4:13-18; Vahiy, 7:9-17.

[109] Efesliler, 2:18; 3:12.

[110] Mccool, ss. 583-586. Bu nedenle, ölüm, Ortodoks dünyasında bir kutsama veya bir kutlama olarak görülür. Ölümün felaket niteliğini hafifleten Ortodoksluk, olumsuz ölüm değerlendirmesini olumlu bir sonuçla tamamlar. Bkz. Perry T. Hamalis, "Death (and Funeral)"**, The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity,** Ed, John Anthony McGuckin, Blackwell Publishing, USA, 2011, s. 181.

[111] I. Korintliler, 15:42-52.

[112] Albert M. Besnard ve diğerleri, **Hıristiyan İlahiyatı,** çev. Mehmet Aydın, Arı Basımevi, Ankara, 1983, s. 50.

[113] Ortodoks düşünürler evrensel olarak fiziksel bir ölüm anlayışını reddederler (Hamalis, "Death and Funeral", s. 181). Çünkü ölüm Tanrıya kavuşmak ve yeniden diriliştir.

1.2.1.4. Uyku ve Dinlenme

Kitab-ı Mukaddes'te ölüm istirahat, hareketsizlik ve uyku olarak tasvir edilmiştir.[114] Ölüm ile ilgili bir başka metinde ise kötülerin kargaşayı bıraktıkları ve iyi olanların dinlendiklerinden bahsedilir.[115] Aslında verilen metinlerde dinlenmeden kastedilen anlam huzura kavuşmak, mutluluğa ulaşmak veya özlemini çektiği varlığa, yani Tanrı'ya varmak, onda dinlenmek olarak tasvir edilmiştir. Keza ölümün özlenen ve beklenen olduğu, ölüm gerçekleştiğinde ise sevinç duyulduğu anlatılmıştır.[116]

Yeni Ahit'te ölümden şöyle bahsedilmiştir: "İsa, Lazar'ın ölümünden bahsediyordu. Onlar ise uykudan söz ettiğini anlamışlardı."[117] Burada ölüm inanlar için uyku olarak tasvir edilmiştir.

1.2.1.5. Düşmandan Kurtulma

Ölüm, Eski Ahit metinlerinde genel olarak hayatın karşısında duran bir düşman olarak görülmüştür. Bu bağlamda ölümden bahsedilirken onun dünyada kişilere tuzaklar kurduğu, acılar verdiği ve ızdıraplar yaşattığı üzerinde durulmuştur.[118] Örneğin aşağıdaki metinler bunlardan bazılarıdır:

"Yüreğim sızlıyor içimde, ölüm dehşeti çöktü üzerime."[119]

"Ölüm ipleri elime dolanmıştı. Yıkım sesleri yüreğime inmişti."[120]

"Beni ölüler diyarı korkusunun bağları sarmıştı. Ölüm tuzakları çıkmıştı karşıma"[121]

Ayrıca ölüm hayatın eve gelen davetsiz düşmanı olarak bilinir ve kötülüğün hükümdarı olarak tasvir edilmiştir:

---

114 Eyüp, 3:13.
115 Eyüp, 3:17.
116 Eyüp, 3:21-22.
117 Yuhanna, 11:13.
118 İlkel toplumlarda da ölüm doğal karşılanmıyordu. İnsanlara Tanrı tarafından gönderilmiş bir azap veya doğal afet olarak görülüyordu. Sihrin ve büyünün etkisiyle ruhun bedenden ayrıldığına inanılırdı. Ölen kimseler dahi ölüm esnasında terk edilirdi. Ölümün kaçınılmaz olduğu insanın bizzat tecrübe etmesinden anlaşılıyordu. Bkz. J. Choron, "Death and Immortality", **Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Philip P. Wiener, Macmillan Pub Co, New York 1973, Vol. 1, s. 634.
119 Mezmurlar, 55:4.
120 Mezmurlar, 18:4.
121 Mezmurlar, 18:5.

"Ölüm pencerimize tırmandı, kalelerimize girdi; sokakları çocuksuz, meydanları gençsiz bıraktı."[122]

Bütün bu ifadelerden ölümün dünyadaki yüklerden kurtarıcı değil, düşman olarak görülmüş ve şöyle denilmiştir: "Ortadan kaldırılacak son düşman ölümdür."[123]

Eski Ahit'te aslında ruh ve beden ayrımının olmadığı, daha çok bu dünya hayatının önemsendiği bilinmektedir. Uzun bir yaşamdan sonra atalar mezarlığına gömülmek bir ödül olarak görülmektedir. Bu durum şöylece ortaya konulmaktadır: "Sen de esenlik (huzur) içinde atalarına ulaşacaksın. İleriki yaşlarında ölüp gömüleceksin." [124] Diğer taraftan, erken ölüm ise şahsi günahın cezası olarak görülmüştür:[125] "Kötü insanın sonu kötülükle biter, cezasını bulur…"[126] denilerek bu hususta vurgu yapılmıştır.

İyi ve kötü bütün insanların olarak korktukları yer yeraltı dünyası olarak kabul edilen Şeol Âlemi'dir. Ölümden bahsedilirken yeraltı dünyasından da şöyle söz edilir: "Hüzünle doldu yüreğim, artık ruhum ve bedenim ölülerin olduğu yere gitmek istiyor. Ölümün olduğu ayrı diyarlara doğru yolculuk etmek istiyorum, ölüm çukuruna ineceğim, çok yorgunum…"[127]

Yaşanan insan kıyımlarının ve insanlara uygulanan baskıların bir sonucu olarak iyilerin ölümde kurtuluşa erdikleri, yani ölüm ötesinde yaşadıkları, kötülerin ise yaşadıkları anda bile aslında ölü oldukları inancı vardır. Bu inançtan hareketle, ölümün inananlar için bir kurtuluş umudu olduğu ve iyilerin ölüme daima kendilerini bir sonsuz hayatın beklediği düşüncesi ile baktıkları anlaşılmaktadır.[128] Diğer taraftan, Ölümle insanın günahtan kurtulamadığı, dolayısıyla ölümün insan için bir kurtuluş olmadığı da bildirilmektedir.[129]

---

122 Yeremya, 9:21.
123 Korintliler, 15:26.
124 Tekvin, 15:15.
125 Mezopotamya geleneklerinde de benzer bir durum söz konusudur şöyle ki: Ölüm, geri dönüşün mümkün görülmediği karanlık ve kasvetli bir yer olarak görülür. Sümerlerin cenaze törenleri ve ölülere sunakları ise ölüm ötesine dair inanış olarak bilinmektedir. Ayrıca Sümerlerde, ölülerin küçük birer ilah ve yaşayanların hayatı üzerinde etkili oldukları inanışı da mevcuttu. Bkz. S. Langton, "Death and Disposal of the Death (Babylonian)", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4, ss. 444-446.
126 Mezmurlar, 34:21.
127 Mezmurlar, 88:3-6.
128 Philo of Alexandria, **The Works of Philo: Complete and Unabridged**, çev. C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 1993, s. 416.
129 Romalılar, 6:2-4.

1.2.1.6. Kurban Etme

Eski Yahudi inancındaki ölüm ile ilgili uygulamalar arasında çocukların Tanrı'ya kurban edilmesi, insanların çocuklarını Tanrı yolunda feda etmesi gibi uygulamalar vardı. Fakat daha sonra, Eski Ahit'ten anlaşılacağı üzere, bu uygulamalar Tanrı tarafından yasaklanmıştır. Bu durumu ortaya koyan metinlerin bazıları şu şekildedir:

"İlah Moleke ateşte kurban edilmesi için çocuklarının hiçbirini vermeyeceksin"[130]

"İsrail halkına de ki, İsraillilerden ya da aranızda yaşayan yabancılardan kim çocuklarından birini ilah Moleke sunarsa kesinlikle öldürülecektir. Halk tarafından taşlanarak öldürülecektir."[131]

Yaratılış kitabında İbrahim'in İshak'ı kurban etmesi Tanrı tarafından istenir.[132] İbrahim'in erkenden kalkarak yanına uşaklarından iki kişiyi, İshak'ı ve yakmalık odun aldığı bildirilir.[133] İbrahim iki uşağını da geride bırakarak, oğlunu da yanına alır ve Tanrı'ya ibadet etmek için tepeye çıkar.[134] İshak'ın kurban edileceğinden haberi yoktur. İbrahim sunak için gerekli ateşi ve bıçağı hazırladıktan sonra İshak'ı kurban etmek için bağlar. Tam oğlunu boğazlayacakken, melek göklerden "İbrahim, İbrahim!" diye seslenir. Melek Sunak olarak bir koç getirir. İbrahim'den bu koçu kurban etmesini ister.[135]

İbrahim'le ilgili bu metinler ve yukarıda zikrettiğimiz diğer metinler ölüme ilişkin inançlarda kurban etmenin ayrı ve önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

1.2.1.7. Bedel Ödeme

Asli günahın karşılığı olarak ölümün anlamı bedel ödemektir. Bu durum şu şekilde bildirilmektedir: "Günah insan vasıtasıyla, ölüm de günah vasıtasıyla dünyaya

---

130 Levililer, 18:21.
131 Levililer, 20:2-3.
132 Yaratılış, 22:2.
133 Yaratılış, 22:3.
134 Yaratılış, 22:5.
135 Yaratılış, 22:6-13.

girdi."[136] Bu durumdan dolayı "ölüm günah aracılığıyla insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günahkâr oldu."[137] İnsanın vücudu, günah işlediği için ölüme karşı bağışıklık gücünü kaybetmiştir: "Herkes kendi isteğine kapılıp arzularına yenik düşerek, aldanarak ayartılır. Sonra istek, yani arzuda gebe olur ve günahı doğurur.[138] Günahta beklenen zaman geldiğinde, olgunlaştığında ölümü meydana getirir."[139]

Hıristiyanlık inancına göre ölüm,[140] Âdem ve Havva'nın[141] işlediği ve daha sonra insanların çoğalması yoluyla bütün insanlığa geçen asli günahın sonucu olarak insanların Tanrı'dan uzaklaşma, ona ötekileşme dönemi şeklinde değerlendirilmiştir.[142] İncil'e göre ölüm bir çözülmedir. Tanrısal öz olan ruhun gövdeden ayrılması ölümdür. İnsan, ilk olarak yaratıldığında Tanrısal âlemde ölüm yoktu. Âdem ve Havva Aden'de, cennet bahçesinde huzur ve mutluluk içinde yaşıyorlardı.[143] "Günah insan vasıtasıyla (aracılığıyla), ölüm de günah vasıtasıyla (aracılığıyla) dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlığa bulaştı. Oysa ölüm Âdem'den Musa'ya kadar gelecek olanların üzerinde Âdem'in günah suçuna benzer

---

136 Cennetten ilk olarak düşen Âdem'dir. Palmiye ağacının arzusunun onu esir ettiğinden bahsedilir. Aynı pasajda elma ağacının ölümü evrene getirdiğinden de söz edilir. Doğan her insanın iyi ve kötüye sahip olarak doğduğu ve bunun Âdem'den kalan miras olduğu belirtilir. Bu ölüm ağacıyla gelecekteki hayata doğulacağı, altı bin yıl sonra ölümsüz olunacağı ifade edilmektedir. Burada altı bin yıl ifadesi dönemin bin yılcılarının anlayışından kaynaklanmamaktadır. Bu konuda bkz. Commodianus, **The Instructions of Commodianus in Favour of Christian Discipline. Against the Gods of the Heathens**, ANF, Vol 4, Chapter 35, s. 383.

137 Romalılar, 5:12.

138 İsa bu durumun istisnasıdır; çünkü o cinsel bir ilişki sonucu doğmamıştır ve dolayısıyla İsa günah sahibi olarakta doğmamıştır. Bkz. Augustine, **Concupiscence**, NPNF, series 1, Vol 5, 1:13.

139 Yakup, 1:14-15.

140 Ölüm hakkında konuşurken şöyle denilmiştir: "Tanrı ile olan sıkı bir bağımız var. Ölüm sebebiyle kirletildiğimiz ve yabancılaştımız Tanrı'ya yaşamla arındırılmış ve uzlaştırılmış bir şekilde geri döneceğiz. Çünkü gururun ve günahın içinde olan şeytan insanı ölüme yönlendirdi. Alçak gönüllük esasıyla Mesih insana itaat etmeyi geri getirdi. İsa yaşamın kaynağı, şeytan ise ölümün kaynağıdır." Bkz. St. Augustin, **Trinity**, Book 6, Chapter 10:12.

141 Cennetten düşüş ilk olarak Havva'nın günaha sebebiyet vermesi olarak görülür. Kurtuluş ise Meryem'in İsa'yı dünyaya getirmesi ile olacaktır. Bkz. Ignatius, **Trallians**, ANF, Vol 1, Chapter 10, s. 117.

142 Katolik inancını diğer mezheplerden ayıran en önemli temel noktalardan bir tanesi asli günaha tabi olmadan Meryem'in doğmuş olduğu inancıdır. Meryem tamamen günahsız doğmuş ve yeryüzünde ömrünü doldurduktan sonra bedeniyle Tanrı'nın huzuruna yükselmiştir. Asli günah öğretisi başta Ortodoks inancının ileri gelenleri tarafından sorgulanmıştır. Günahın evrensel kapsamına yapılan vurgunun Ortodoks düşüncesiyle uyumlu olduğu belirtilmiştir. İnsanın yaratıldığı ve düşüş yoluyla cennetten dünyaya geldiği kabul edilmiş ve günahın aslında gelecek olan nesilleri de etkilediği söylenmiştir. Ortodoks yazarlar, insanlığın yaratılışının gereği olan gelişimsel doğasını öne çıkarmaya ve gerilemeden önceki kusursuz hale geri getirmek yerine insanın mükemmelliğine vurgu yapmaya meyillidirler. Bu nedenle çoğu zaman merkezi olarak kabul edilen suçluluk kavramlarına şiddetle karşı çıkarlar. Bu konuda bkz. M. C. Steenberg, "Original Sin", **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Ed, John Anthony McGuckin, Blackwell Publishing, New York, 2011, s. 429.

143 Romalılar, 5:11-21.

bir şekilde günah işlemeyenlere bile egemendi."[144] denilmek suretiyle ölümün nasıl insanoğluna getirildiği haber verilmektedir. Hıristiyanlık inancına göre ölüm, bir yok olma değildir. İnsan yaratılıştan sonra dünyaya gelmiştir, yani insan için dünya hayatı yapılan ilk günah dolayısıyla bir sürgün yeridir. İnsan öldüğünde ilk günah hala devam etmektedir, dolayısıyla ölüm ilk günahtan kurtuluş değil ama bir bedeldir.[145]

1.2.1.8. Şehit Olma

İsa'nın düşüncelerini, getirdiği ilkeleri yaymak isteyen veya bu yolda olan kimsenin öldürülmesi durumuna kutsallık atfedilerek ölen kimseye şehitlik makamı verilmiştir. Hıristiyan inancının ilk şehidi olarak İstefanos gösterilir.[146] Kiliseye göre ise Tarsoslu Paulas ilk şehitler arasında gösterilir. Halbuki 1. yüzyılın sonunda yazıldığı kabul edilen ve Clemens'e atfedilen bir mektuba göre, Paulas'ın öldürülmesinden bahsedilse de şehit olduğundan söz edilmemiştir. [147] Ignatus tarafından ortaya atılan bu iddia, Yeni Ahit metinlerinin hiçbirinde geçmemektedir.[148] 13. yüzyılda Frenk halkının (yani günümüz Avrupası), daha çok da Fransız milletini oluşturan toplumların, şehitlik makamına ulaşmak ve şehit olmak için Orta Doğu'ya geldikleri ve dini vecibe gereği dinlerini yaymak için savaşıp öldüklerini görülmektedir.[149]

Bizzat İsa'nın kendisi, din adına ölen kişi olarak tasvir edilir. Ama İsa'nın ölmediği aksine Tanrı katına yükseltildiği inancı Hıristiyanlık genelinden hâkim olduğu için İsa'nın göklere yükseltildiği anlayışı kabul edilir. Din adına ölen büyük kişiler Markos ve Matta'dır. Din adına ölme durumu daha sonraki dönemlerde kendi içinde ikiye ayrılmıştır. İlki İsa adına çalışan onun görüşlerini, düşüncelerini yayma yolunda canını dişine takan, bütün dünya nimetlerini bir köşeye bırakarak sadece öbür

---

144 Romalılar, 5:12,14.

145 Romalıar, 6:2-4. İlk/asli günah teriminde günahın kökeni ve dünyadaki etkilerinden bahsedilir. Tekvin kitabında insanın düşüşü anlatılır. İnsanın Tanrı'ya karşı ilk baş kaldırışı mecazi bir dille anlatılır. İnsanın işlediği günahın ne tür olduğunu net olarak bilinmemektedir. Kutsal kitap gurur ve başkaldırmanın bu günahın kötülüğünü oluşturduğunu dolaylı olarak anlatır. Bkz. Tekvin, 3; Romalılar, 5, 12-14.

146 Resullerin İşleri, 7:58-60. Ayrıca bakınız; Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2017, Cilt 2, s. 445.

147 Clement, **The First Epistle Of Clement To The Corinthians**, ANF, Vol. 1, Chapter 5, s. 10.

148 Ignatus, **The Epistle of Ignatius to the Ephesians**, ANF, Vol 1, Chapter 12, s. 153.

149 Albert M. Besnard ve diğerleri, s. 41.

dünya için çalışan kimselerin ölümüdür. İkincisi ise, İsa'nın dinini, görüşlerini yaymak için girişilen savaşta ölmektir. Vahiy kitabında erken dönem Hıristiyanlarının hararetle söyledikleri şey; İsa'nın ikinci gelişinde şehit Hıristiyanların yeniden dirileceğidir.[150]

Ortodoksluk mezhebini ayakta tutan ve onu kalbe karşı duyarlı kılan iki husus bulunmaktadır: Bunlar şehitlerin kırmızı kanı ve nurlanmış yüzleridir. Pagan İmparatorluğu Dönemi'nde ve daha sonra verdiği şehitler sonucunda Ortodoks Kilisesi'nde şöyle bir anlayış ortaya çıkmıştır: Kanını ver, ruhu elde et.[151]

1.2.2. Ölüm Ötesine İlişkin İnançlar

1.2.2.1. Ölüm Ötesi (Ahiret)

Ahiret, dünya hayatını takip eden evrenin hemen sonrasında gerçekleşir. Ölümsüzlük ve ebedi yaşamı içerisinde barındırır. Ölümden sonraki insan yaşamının beklentilerle dolu olması, farklılıkları barındırması; ilahın ve insanlığın doğası, zaman, tarih ve gerçekliğin yapısı gibi genel çerçevede bir anlayışın ortaya konulması amacıyla ahiret gibi kavramların, ölüm ötesini anlamlandırabilmemiz için, kelimenin özünden soyutlanmaması gerekmektedir.[152] Bu çerçevede örneğin Eski Ahit'te ölüm ötesi ile ilgili kullanılan ifade, "aharit ha yamim"dir.[153] Kelime "son zaman" veya "zamanın sonu" gibi anlamlara gelir. İbranicede, "gelecek" ve "gelecek zamanı" ifade eden bu kelime ile kastedilen; ölümden sonra bir geleceğin, yani bir yaşamın olduğudur. Aslında bu ifadenin her zaman bir eskatolojik[154] anlam barındırdığı

---

150 Hiroshi Obayashi, "Afterlife: Christian Concepts", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, Vol. 1, s. 156.

151 Albert M. Besnard ve diğerleri, s. 50.

152 Jane I. Smith, "Afterlife: An Overview", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, Vol. 1, s.128.

153 Mezmurlar, 73:17; Yaratılış, 12:1-3; 49:8-12; Tesniye, 33:13-17; Çıkış, 3:8.

154 Eskatoloji, Yunanca bir kelime olup son olayların bilimi anlamına gelir. Genelde ölüm, cennet, cehennem ve kıyamet gibi kelimelerle anılır ve bilinir. Ortodoks inancına göre eskatoloji, şimdiki zamanın yanı sıra bir gerçekliktir. Keza Tanrı'nın yaratılmamış lütufları veya enerjileri ile yaratılmış emri, krallığının vaatleri ve bunların şimdi ya da ilerde gerçekleşme durumlarını ifade eder (bkz. Wendy Paula Nicholson, "Eschatology", **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Ed. John Anthony McGuckin, Blacwell Publishing, New York, 2011, s. 225). Eskatoloji, hem bireysel hem de toplu olarak, insanlığın gelecekteki kaderi de dâhil olmak üzere, son şeylerle, yani ölüm ve ölüm ötesiyle ilgilenen teolojinin bir parçasıdır. Bireysel düzeyde, ölümden, cennetten ve cehennemden sonraki hayatı ele alır. Genel düzeyde ise, Tanrı'nın yaklaşmakta olan krallığına ve mevcut tarihsel bağlamın dönüşümüne bakar. İnsanoğlunun kaderiyle ilgili Protestan eskatolojisi ise Kutsal Kitap'ta geçen ifadelere dayanır. Bkz.

söylenemez,[155] peygamberlerin dünyanın sonu ile ilgili anlatımlarında da genel olarak bu ifade kullanılır.[156]

Eski Ahit'te ölüm sonrasıyla ilgili ruhun ölümsüzlüğü, dünyada işlenen günahların tespit edildiği, kötülük problemi,[157] Tanrı'nın görüleceği ve yapılan amellere karşılık verileceğiyle ilgili metinler yer almaktadır. Eyüp'te şöyle denilmektedir: "İnsan ölür de dirilir mi? Başka biri nöbetimi devralıncaya dek savaş boyunca umutla beklerdim… O zaman adımlarımı sayar günahımın hesabını tutmazdım."[158] Yine Eyüp'te "Derim yok olduktan sonra, yeni bedenimle Tanrı'yı göreceğim."[159] ifadesi geçmektedir. Keza Daniel'de "Yeryüzü toprağında uyuyanlar birçoğu uyanacak: kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek."[160] cümlesi yer almaktadır. Eski Ahit'teki bu metinlerden ölüm sonrası yaşamın bulunduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Eski Ahit'e bakıldığında ahiret kavramının Tanrı'nın gücü ile yani egemenliği ile ifade edildiğini görmekteyiz. Eski Ahit'teki ilah güçlü, yaratıcı, hâkim bir ilahtır. Bu ilah, şu ana hükmettiği gibi, geçmişe de hükmetmiştir, yine o geleceğe de hükmedecektir.[161] Eski Ahit'teki dinamik ilah anlayışını aktaran vurgulardan bir diğeri de, Yahve'nin dünyaya gelerek müdahalelerde bulunan bir ilah olduğudur.[162] Beni İsrail ile yapılan ahitleşme bu durumu göstermektedir.[163] Ahitleşme Tanrı'nın kullarına ve dünyaya kaygısız kalmadığını ortaya koymaktadır.

"Eschatology", **Encyclopedia of Protestantism**, Ed. J. Gordon Melton, Facts on File, New York, 2005, s. 210.

155 Tesniye 4:30; 31:29. Bu konuda bkz. Mustafa Bıyık, "Hıristiyan Eskatolojisinde Dünyanın Sonu Kehanetleri", **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, ss. 165-168.

156 Kaufman Kohler**,** "Eschatology", **The Jewish Encyclopedia**, Ed. Isidor Singer, London: Funk and Wagnalls, New York, 1901, Vol. 6, s. 861.

157 Thomas Aquinas kötülükten bahsederken şöyle der: "Her şeyin gizini anlamadığını söyleyen kişiye, kötülük bilmecesini kendi çıkarına kullanan kişilere ve Tanrı'nın, onlara göre, kötülüğü var edemeyeceği var sayımına yönelen kişilere; Tanrı günah işlenip işlenmemesi konusunda karar vermez." cevabını vermek gerekir. Bkz. Thomas Aquinas**, The Summa Theologica**, Part 1, Question 19, Article 9.

158 Eyüp, 14:14,16.

159 Eyüp, 19:26.

160 Daniel, 12:2.

161 T. C. Vrizen, **An Outline of Old Testament Theology**, Oxford: Blackwell, 1970, s. 430.

162 Tanrı'nın müdahalede bulunduğunu örneğin şu metin ortaya koymaktadır: "Ya Rab, Seir'den çıktığın zaman, edom kırından ilerlediğin zaman, yer titredi, gökler de damlattılar, evet bulutlar su damlattılar. Rabbin önünde dağlar, O Sina'da İsrail'in Allah'ı Rabbin önünde sarsıldı (Hakimler, 5:4-5)." Yahudi inancına göre, Tanrı, hem İsrail'in hem de yeryüzünün Meliki'dir. O hepsini yönetmektedir ve dünyaya müdahale etme hakkına sahiptir. Bu konuda bkz. O. Baab, **The Theology of the Testament**, Nashvwille: Abinton, 1949, s. 179.

163 Yeremya, 31; Ezekiel, 36; İşaya, 41; İşaya, 51.

Eski Ahit teolojisi tamamıyla monoteist olduğundan, eskatoloji[164] anlayışı da bu çerçevede gelişmiştir. Eski Ahit anlayışında tek ilahın egemenliği, ahiret tasavvuru anlayışını ortaya çıkarmıştır. Var olan her şey, Tanrı olduğu için ve onun dilemesi ile vardır. Tanrı, her türlü varlığın temelidir. Bundan dolayı Tanrı tasavvuru Eski Ahit'te tartışılmamıştır. Onu akıl yürüterek bulmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü o, her şeyin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[165] Bu nedenle Eski Ahit'te Tanrı'ya verilen isimler, yalnızca bir takım isimler olmaktan ibaret değildir. Bu isimler kendilerini taşıyan varlığın, yani Tanrı'nın özelliklerine işaret ederler.[166]

Yeni Ahit'te, ahirette "ebedi yaşamdan[167]" bahsedilmiştir.[168] Yuhanna İncili'nin yazılmasının amaçlarından söz edilirken insanların İsa'ya iman edip sonsuz yaşama giden yolu öğrenmesi de zikredilmiştir.[169] Çünkü, Yuhanna'da "… Yazılanlar, İsa'nın Tanrı'nın oğlu ve Mesih olduğuna inanasınız, iman edesiniz ve iman (inanarak) ederek onun adıyla hayata ulaşasınız.[170]" ifadesine yer verilmiştir. Yeni Ahit'te geçen "ebedi yaşam" kelimesi İncillerde ateş,[171] mesken,[172] ceza[173] ve günah[174] anlamlarında kullanılmıştır. Ölüm ötesine dair yaşamın varlığı konusunda "atalarına selametle gideceksin,[175]atalarınla uyuyacaksın,[176]kavmine katılacaksın[177]gibi ifadeler delil olarak kullanılmaktadır.

İsa'nın mesajındaki ahiret anlayışı incelendiğinde öncelikle karşımıza çıkan Tanrı'nın Krallığı'dır. Onun hâkimiyeti, bu dünyayı ve gökleri kapladığı gibi, dünyanın sonunu ve ahireti de kapsamaktadır. İsa, toplumuna yönelttiği ilk mesajında

---

164 Yahudi eskatolojisi, bazı teologlara göre sürgün sonrası ortaya çıkmış bir anlayıştır. Bu anlayışa göre sürgün öncesi eskatolojik pasajlar kabul görmemektedir. Ancak son dönem teologların çoğu, Eski Ahit'te eskatolojinin kaynağının Tanrı anlayışı olduğunu kabul etmektedirler. Bkz. Baab, s. 179.

165 Edmond Jacob, **Theology of the Old Tastament**, çev. Arthur W. Heatcote ve Philip J. Allock, London: Hodder and Stoughton, 1974, s. 37.

166 W. Watson, "Theology of the Old Testament", **A New Catholic Commentary on Holy Scripture**, Ed. Reginald C. Fuller, Nelson, London, 1975, s. 132.

167 I. Yuhanna, 5:12-13; Matta, 19:16-30; Markos, 10:17-31; Luka, 18:18-30.

168 İlk hayat sahibi olarak Âdem görülür. Son yaşamı verecek olan İsa'dır. St. John Chrysostom, **Homilies on First Corinthians**, NPNF, series 1, Vol. 12, Homily 41: 6.

169 **A Theology of The New Tastement**, Ed. George Eldon Ladd, William B. Eerdmans Press, New York, 1993, s. 290.

170 Yuhanna, 20:31.

171 Matta, 18:8.

172 Luka, 16:9.

173 Markos, 3:29.

174 Markos, 3:29.

175 Tekvin, 15:15; 25:8, 17; 35:29; 49:29.

176 Tesniye, 31:16.

177 Tekvin, 35:50.

Tanrı'nın saltanatıyla hüküm vereceği vaktin yakında olduğunu şöylece bildirmiştir: "Vakit tamam oldu ve Tanrı'nın Krallığı yakındır, tövbe edin ve İncil'e iman edin."[178] Yine Tanrı'nın hükümranlığı ile ilgili: "İlk dirilişe dâhil olanlar mutlu ve kutsaldır. İkinci ölümün bunların üzerinde yetkisi yoktur. Onlar Tanrı'nın ve Mesih'in kâhinleri olacak, onunla birlikte bin yıl egemenlik süreceklerdir.''[179] ifadesi geçmektedir.

Protestanlığın ortaya çıktığı dönemde, Tanrı'nın krallığının yaklaştığı fikri genel anlamda baskın görüştü. Krallık, Mesih'in dünyevi konumu gibi husular hala tartışılmaktaydı. Mesih'in geri döneceği ve krallığın kurulacağı, Martin Luther ve John Calvin tarafından kabul edilen bir görüştü. John Calvin, Tanrı'nın egemenliğini ele alırken şöyle demektedir: İnsanlık tarihinde gerçekleşen her şey Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşir. Tanrı'nın dilediği her şey adildir ve Tanrı'nın iradesi kaçınılmazdır.[180]

Sinoptik İnciller'de de ölüm ötesi hayat tartışmasız bir şekilde kabul edilmiştir. Bu İncillere göre de İsa'nın mesajında "yeniden dirilme" önemli bir yer teşkil etmekte, ölüm sonrası hayatta Tanrı'nın kudretinin devam edeceği vurgulanmaktadır.[181]

1.2.2.2. Ölüm Ötesinde Beden ve Ruh

1.2.2.2.1. Beden

Hıristiyan inancına göre insan yaratılan bir varlıktır. İnsanın bir yanı ölümlü, bir yanı ise ölümsüzdür. İnsan, ruh ile topraktan oluşan bir bütündür.[182] Burada ruh ölümsüz[183], toprak yani beden ölümlüdür.[184] İncil de ruhun tözü tanrısal özle

---

178 Markos, 1:15.

179 Vahiy, 20:6.

180 Melton, "Eschatology", s. 210.

181 C. Leslie Mitton, "Life after Death VII", **The Life After in the New Testament**, Expository Times, London, 1964-65, s. 332.

182 Mathetes, Hıristiyanların dünya ile ilişkisini ruh ve beden kavramları üzerinden açıklamıştır. O bedenin ruhtan nefret ettiğini ancak zevkleri kısıtlamadığını söyler. Bu durum Hıristiyanlar için dünyada geçerlidir. Şöyle der: "Onlardan nefret edilir ama dünyadan mahrum bırakılamazlar. Ruh ondan nefret eden bedeni sever aynı durum Hıristiyanlar için de geçerlidir onlardan nefret edenleri severler." Mathetes, Burada ruh ve beden kavramı üzerinden Hıristiyanların dünya ile ilişkisini açıklamıştır. Bkz. Mathetes, **The Epistle of Mathetes to Diognetus**, ANF, Vol. 1, Chapter 6, s. 48.

183 Ruhların ölümlü olup olmaması, cezalandırılması ve Tanrı'yı görüp görmemeleri ile ilgili Justin'in geniş bir değerlendirmesi vardır. Bkz. Justin Martyr, **Dialogue**, ANF, Vol. 1, Chapter 5, s. 310.

184 Thomas Aquinas şöyle der: "Ruhun ölümsüz olduğunu doğrulamakla birlikte yinede kesin ölümün var olduğu kabul ediyoruz. Beden ölümlü olarak adlandırılır. Çünkü bu hayatta kendi başına yaşayamaz yani ruha tabidir. Bedenin ölümü ruhun ondan çekilmesi ile gerçekleşir. Ruhun ölümü ise Tanrının onu terk etmesiyle gerçekleşir. İşte bu şekilde bahsettiğimiz kesim ölümün var olduğunu kabul ediyoruz." Bkz. St. Augustin, **The City of God**, 13:2.

birleştirilerek, bir insan olarak gösterilen İsa'nın "Allah'ın oğlu" diye nitelendirilmesiyle insan yüceltilmiştir. İnsan, Tanrı tarafından kendine benzer bir şekilde yaratılmıştır: "Ve Tanrı dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı."[185] "Ve Allah topraktan yani çamurdan adamı yarattı ve şekillendirdikten sonra ona yaşam kaynağı nefesi üfledi o da yaşam kaynağı sayesinde hayat buldu."[186]

Tanrı tarafından insana verilen bu ruh bedenin ölümü ile ölmez. Kıyametten sonra Tanrı ruhu bedene iade edecektir. Mesih, nasıl dirildi ise ölüler de aynı şekilde dirileceklerdir. Böylece sonsuz nimetin ve azabın sadece ruha değil aynı zamanda bedene olacağı da gösterilecektir. Bu şekilde azap veya nimet daha iyi hissedilecektir.[187] İlk önce bedenin toprak olacağından bahsedilmiş ve ruhun sonsuz nimet veya sonsuz azap göreceğinden bildirilmiştir. Daha sonra ise her ikisinin sonsuz nimet veya sonsuz azaba uğrayacaklarından ve bu durumu çok iyi hissedecekleri haber verilmiştir. Bedenlerin dirilmesi, yani çürümüş bedenlerin dirilmesi ile ilgili kutsal metinlerde geçen ifadeler şöyledir: "Ölülerin dirilişi de şu şekildedir. Beden çürümeye, yok olmaya tabidir. Böylece gömülür ve çürümez olarak diriltilir."[188]

Yukarıdaki metinlerden anlaşıldığı üzere beden ve ruh arasındaki ilişki dünyadakine benzer şekilde ölüm ötesinde de devam edecektir. Mükâfat ve ceza hem beden hem de ruh tarafından hissededilecektir. Ruh kıyamette bedene tekrar döndürülecektir. Çürüyen sadece bedendir o da kıyamette diriltilecektir.

---

185 Tekvin, 1:26-27.

186 Tekvin, 2:7.

187 Bedenin günahı tek başına işlediğine yani ruhu zorunlu olarak günaha sevk ettiğini söyleyenlere karşı Justin, çift süren iki öküzden yola çıkarak, biri aksarsa diğerinin işlevi yerine getiremeyeceğini söyler ve her iki durumda yapılanların hem ruh hem beden için ortak olduğunu dile getirr. Bkz. Justin Martyr**, Fragments of the Lost Work of Justin on the Resurrection**, ANF, Vol. 1, Chapter 8, s. 495.

188 I. Korintliler, 15:42.

1.2.2.2.2. Ruh

Yunanlılarda ruh kavramı "Pneuma"[189] ve "Psyche"[190] olarak ifade edilir. Pneuma, "insanlardaki yok olmayan, ölümsüzlük ve Tanrı'dan gelen iz" olarak tanımlanabilir. Psyche ise, insanlarda var olduğu kadar diğer canlılarda da var olan, yaşama bağlayan "can" olarak tasvir edilebilir. Yahudilikte ruh[191] kavramı, İbranice "nefesh" sözcüğü ile karşılanır. Nefesh kelimesi, genel olarak; nefis, hayat, ruh,[192] öz ve hayat sahibi[193] anlamlarına gelir.[194] Yahudilikteki bedenden farklı veya beden karşıtı, maddi olmayan ve ölümsüz bir ruh kavramına, Babil sürgününden önce rastlanılmmaktadır.[195]

Eski Ahit'te Tanrının Âdemi yarattığından ve ona ruh üflediğinden[196] bahsedilir.[197] Yeni Ahit'teki "İlk insan yani Âdem, yaşayan can oldu. Son Âdem ise dirilten ruh oldu."[198] metnine dayanarak Hıristiyanlar ruhu felsefi terimlerden ziyade daha çok manevi bir cevher olarak görürler. Ölümden sonra cennette iyilik gören, cehennemde ise azap gören ruhlar vardır. Hıristiyanlık inancında,[199] Yahudilikte olduğu gibi ruh,[200] insan varlığının özünü oluşturan ve insanı canlı tutan töz olarak

---

189 Pneuma kavramının Yeni Ahit metinlerinde Kutsal Ruh, hayatın en yüksek seviyesi ve insanın ölümden sonra devam yönünü vurgulamak için kullanıldığı görülür. Bkz. Luka, 8:55, 23:46; Yuhanna, 19:30; Elçilerin İşleri, 7:59; I. Petrus, 3:18-19; Vahiy, 11:11.

190 Pavlus, psyche ifadesini mektuplarında, "hayat, arzu, duygu, şahıs" olarak ifade eder. Ayrıca onun "ölümsüz ruh" anlamında pneuma'yı kullandığı da görülür. Bkz. Romalılar, 2:9; I. Korintliler, 15:45; Koloseliler, 2:5.

191 Eski Ahit'te ruhtan bahsedilirken şöyle denir: Ruh, Tanrıya ulaşmayı arzu ettiğinden beden solar." Burada ruh, yaşayan varlık olarak tanımlanır. Bkz. Mezmurlar, 63:1; Tekvin, 2:7.

192 Ruhtan söz edilirken şu ifadeye yer verilir: "Ruh, bedenden ayrı olan ve kendi kendine yeten değilde, daha çok bir olduğu bedenle yaşam bulur." Bkz. Levililer, 17:14.

193 Tekvin, 2:7.

194 G. A. Barton, "Soul- Semitic", **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, 2nd Impression, Edinburgh, 1908, Vol. 11, s. 749.

195 James Tabor, **What the Bible says about Death, Afterlife, and the Future**, Rider, New York, 2008, ss. 56-60.

196 Ruhun kökenini kutsal yazılar basit bir söylemle tanımlar: "Ruh Tanrı tarafından insana yani Adem'e üfürülmüş bir nefestir." Bkz. Tertullian, **A Treatise on the Soul**, ANF, Vol. 3, Chapter 3, s. 289.

197 Eski Ahit'te "nefeş" değişik bağlamlarda "nefis, ruh, hayat, öz" gibi manalara gelir. Asıl anlamı "hayat sahibi olmaktır." Bkz. Tekvin, 2:7.

198 I. Korintliler, 15:45.

199 Ruh, Pavlusun Mektuplarında "hayat, arzu, duygu, şahıs" anlamlarında kullanılmıştır. Bkz. Romalılar, 2:9; I. Korintliler, 15:45; Filipililer, 1:27; I. Selanikliler, 2:8.

200 Yahudilik'te, İbn Meymun'un iman esaslarında ruhun ölümsüzlüğünü ve dirilişini ele aldığını görmekteyiz: "Ruhum ölümsüzdür ve Tanrı dilediği zaman ölüleri hayata kavuşturacaktır." Bkz. Meymun, s. 481-486.

bilinir.[201] İnsan, bedeniyle bu dünyaya, ruhuyla ise öbür dünyaya, yani Tanrısal ortama bağlantı sağlar.

İnsanoğlu, ruhu[202] sayesinde Tanrıyla birleşir. Tanrının varlığını, birliğini ve yüceliğini kavrar. Kutsal Metinler de geçen ifadelere göre Hıristiyanlık inancında ruh, Tanrı ile insanı birleştiren, birbirine yaklaştıran töz niteliğindedir.

1.2.2.2.2.1. Gerçek ve Sahte Ruhlar

İncil'de ruh, iki anlamda ele alınmıştır. İsa şöyle dedi: "Kıymetli yoldaşlarım, her ruha kanmayın. Kötü ruhlarda olabilir. Ruhların ilahi olup olamadığını bilmediğiniz için onları kesinlikle sınayın. Etrafınızda gördüğünüz gibi çokça kötü ruhlar vardır. Bu duruma ilave olarak çokça sahte peygamberler de vardır. İsa Mesih'i tanıyan onu kabul eden her ruh tanrının kudretiyle onunla birleşecektir. Bu şekilde ilahi ruh olduğu anlaşılacaktır. İsa Mesih'i ret edenler Tanrıdan değildir. Tanrı tanımazlar. Böyleleri Mesih'i de ret ederler ve Mesih'in karşısında yer alırlar. İsa'nın geleceğini biliyorsunuz zaten o şimdide dünyadadır."[203]

Ruhun gerçeğini sahtesinden ayırmanın tek ölçüsü İsa'nın bedenle geldiğine inanmadır. Dolayısıyla ruhlar gerçek ve sahte diye bir ayrıma tabi tutulmaktadır: "Bizler Tanrıyı sevdik aynı şekilde O da bizi sevdi. Bundan dolayı günahlarımızın af olunması için Oğlunu günah sunusu olarak dünyaya gönderdi. Gerçek sevgi işte böyledir. Değerli kardeşlerim, Tanrı bizi bu kadar çok seviyorsa, bize bu kadar değer veriyorsa bizimde birbirimizi değerli görmemiz, birbirimizi çok daha sevmemiz gerekir. Kimse henüz Tanrıyı görmemiştir. Ama birbirimizi seversek, birbirimize sahip çıkarsak, birbirimize değer verirsek. İşte böyle yaparsak Tanrı içimizde var olur, sevgisi içimizde yeşerir. Bizim Tanrı da var olduğumuzu, hayat bulduğumuzu, Tanrının bize kendi ruhundan bahşetmesinden anlıyoruz."[204]

---

[201] Ruh, bedenden ayrı bir tabiatı olan ve kendi kendine hayata sahip bulunan bir varlık olmayıp daha ziyade bedene hayat veren şeydir. Bu özelliğinden dolayı bedenin ruhu kanla özdeşleştirilmiştir. Bkz. Levililer, 17:14.

[202] Yeni Ahit'te ölünün ölüler diyarına terk edilmeyeceği, kutsalın çürümesine izin verilmeyeceği, çürüyen bedenin çürümezliği, ölümlü bedenin ölümsüzlüğü ve dolayısıyla ölümün yok edildiği, ölüme karşı zafer kazanıldığı inancı mevcuttur. Bkz. Resullerin İşleri, 2:27; I. Korintliler, 15:53.

[203] I. Yuhanna, 4:1-3.

[204] I. Yuhanna, 4:10-13.

Martin Luther, Allah'tan bahsederken özellikle akıl ile bilinmeyen unsurlar üzerinde durmuştur. Gizli Allah, faal, dehşet verici, ateş gibi imha eden ve benzeri kavramlarla insanın Tanrıdan tecelli ettiğini anlatmıştır. Tecelli olan, büsbütün sevgi ve inayet olan Allah, haçta ölen İsa'da belli olur, ortaya çıkar. İsa, tüm eski konsillerin belirttiği gibi hem insan, hem de Tanrıdır. Zat bakımından Tanrı ile birdir. İnsan, sadece buna inanarak mutluluğa erişebilir. Eğer adalet sahibi olan İsa Mesih insanlara tesir ederse, insanların suçları da Tanrı tarafından bağışlanabilir. Vaftiz de asli suç insanda kalır; insan sadece yeniden doğar. Evharistiya'ya gelince İsa orada sadece bedenen mevcut olur.[205] "Kötü ruhlar[206] İsa'yı gördüklerinde onun kutsal olduğunu anladıkları için O'na şöyle diyorlardı: Sen Tanrının oğlusun."[207] "İsa, gelir gelmez kötü ruhu olan bir adam hemen mezarından fırlayarak onun yanına vardı."[208] Bu metinler bize ruhların iyi ve kötü şeklinde tasnif edildiklerini göstermektedir.

Ayrıca Yeni Ahit'te ayrıca İsa'ya Ruh tarafından yardım edildiği ifadeleri yer almaktadır. "İsa[209] şeria ırmağından geldikten sonra, şeytan tarafından çölde kırk gün dolaştırılmak suretiyle sınanmıştır. O zaman İsa Mesih hiçbir şey yememiştir. Bundan dolayı İsa'nın karnı acıkmıştır."[210] Burada ruh kavramı devreye girmekte ve şöyle denilmektedir: "İsa, Ruh'un kuvvetiyle donanmış şekilde Celile'ye döndü." Ruh burada İsa'yı yönlendiren iyi bir güç olarak görülür. Yani Ruh'un yönlendirmesiyle veya gücüyle İsa'nın etkilendiği ve hareket ettiği anlaşılmaktadır. "Rabbin Ruhu üzerimdedir…"[211] gibi metinlerden Ruh'un,[212] bir cevher olarak İsa'da bulunduğu ve

---

205 Schımmel, s.188.

206 Her şeyden özgürce nefes alabilen, hayata sahip olan bedenden ayrılabilen ve Tanrıya özlem duyan ruhlar ölümsüzüdür. Bu durumu kış mevsiminde güneşin toprağa vurması sonucu çıkan buhara benzer. Ruhlar aynı şekilde Tanrıya özlem içinde göğe yükselirler. Tüm ruhlar ölümsüzdür. Kötü ruhlar bile ölümsüzdür, fakat bu durum onlar için iyi değildir. Çünkü bitmez ve sönmez bir azabın içinde olacaklardır. Bkz. Clemens Alexandrinus, **Fragments of Clemens Alexandrinus**, ANF, Vol 2, Chapter 6, s. 964.

207 Markos, 3:11.

208 Markos, 5:2.

209 İsa'nı doğuşu ile ilgili olarak İncil'de Ruh'un adı geçer. "Meryem, Kutsal Ruh'un etkisiyle hamile kaldı." Melek Yusuf'a şöyle dedi: "Onun içindeki çocuk, Kutsal Ruh'tan gelmektedir." Bkz. Matta, 1:18,20.

210 Luka, 4:1-2.

211 Luka, 4:18.

212 Kutsal Ruh, cennetten gelen yaşam nefesiyle, vücudun her tarafında oluşan hayati ve kurtarıcı her etkinliğin temel nedeni olarak kabul edilmiştir. Bkz. Papa Pius XII, "Mystici Corporis: Tamim", http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_29061943_mystici-corporis-christi.html, (15/04/2019).

İsa'ya Tanrı tarafından bahşedildiği anlaşılmaktadır.[213] Bizim burada işaret etmek istediğimiz İsa ile bağlantılı bu ruhtan ziyade insanlardaki iyi ve kötü ruhlardır. Ölüm ötesinde beden ve ruhun durumuna kısaca baktıktan sonra Hıristiyanlıktaki ölüm sonrası ile ilgili inançlara döndüğümüzde karşımıza çıkan kavramlardan bir tanesi de "Araf"tır.

[213] Burada bahsedilen iyi ruh Kutsal Ruh'tur. Yeni Ahit'te Kutsal Ruh'un bir yaşam kaynağı ve Mesih'in, Kutsal Ruh'la tamamen dolu ve Tanrı ile dostluğunun göstergesi olduğundan bahsedilir (Bkz. II. Korintliler 1, 22; İşaya 9,6;11,2-3; 42,1). Tanrı'nın Ruh'u, Baba ve Oğuldan farklı bir kişidir. O, Kutsal Üçlü Birlikte kişisel sevgiyi temsil eder. Yaratılmış bütün sevginin kaynağı O'dur. GS 24. (Gaudium et Spes) bugünkü Dünyada Kilise Hakkında Çobansal Yasa. Bkz. Pope Paul VI, "Gaudıum Et Spes", 7 Aralık 1965, http://www.vatican.va/archive-/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html, (04/08/2019). Bazı Protestanlar ve Katolik inançlarına, dogmalarına direnen başkaları, Kutsal Ruh kavramının Kutsal Kitap'ta görünmediğinden hareketle ve insan ile ilgili durumların ele alındığından bahisle teslis yaklaşımını reddederler. Ama yine de teslis inancının özünü yeniden şekillendirme eğilimindedirler. John S. Strong, "Protestism", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, Vol 11, s.7450.

İKİNCİ BÖLÜM
HIRİSTİYANLIKTA ARAF, CENNET VE CEHENNEM

2.1. ARAF

Hıristiyan inancında araf kavramı, yeni bir kavram olarak görülür. Kilise öteki dünyayı cehennem ile cennet olarak öngörürken, 1274'te Lyon'da toplanan ikinci konsil (din işleri kurulu) cehennem ile cennet arasında bir de arafın bulunduğu inancını kabul etmiştir. [214] Kiliseye göre araf, sonraki dünyada, yani Tanrı'nın Hükümranlığı'ndaki, son yargıya kadar devam bir yer veya durumdur. Affedilen günahlardan veya affedilmeyen büyük günahlardan dolayı kişinin cennete girmeden önce beklediği yerdir.[215]

Katolik teolojisine göre, ölen kimseler tam olarak yargılanmadıkları, gizli bir yerde kalırlar. Ruhlar orada bir müddet ıstırap vasıtasıyla temizlendikten sonra cennete girerler. Arafta ateşin acısı, bir temizlenme ve arınma görevi görmektedir. Aziz Augustinus, araf [216] ile ilgili şöyle der: "Araf'ın ateşi, kişinin bu yaşamda çekebileceklerinden çok daha şiddetli olacaktır."[217]

Bu inanca göre, ölenlerin sonsuza dek mükâfat görmeden önce, berzah âleminde cennet ile cehennem arasında kaldıkları bir takım yerler (limbes) vardır. Bir bekleme salonu olarak görülen bu yerlere İbrahim'in Sinesi de denilmiştir. Buralarda vaftizden önce ölen masum çocukların da kaldığı inancı hâkimdir.[218] Ölümden sonraki hayat ile ilgili eski kiliseden yayılmış bir başka inanç ise Purgatorium'dur.[219] Arafta çekilen en büyük acı kuşkusuz Tanrı'dan uzak kalmaktır, Tanrı'ya özlem duymaktır. Ruh acı çekse bile huzura ulaşmıştır. Çünkü kurtuluşun olacağının farkındadır. Tanrı'nın sevgisinden ötürü bu arınmayı, temizlenmeyi ister.[220]

---

214 Lyon İkinci konsili, 25. Oturum, Arafla ilgili buyrultu (DS 1820).

215 J. F. X Cevetello, "Purgatory", **New Catholıc Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, New York, 2003, Vol. 11, s. 824.

216 Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında dinsel konuları kaleme alan yazarlar arafın var olduğunu belirtir. Yaşayanların dualarının, özellikle Evharistiya Ayini'nin ölen inanlılara yardımcı olabileceği söylenir. Bkz. Cyril, **Catechetical Lectures** NPNF, series 2, Vol. 7, 23:3.

217 St. Agustine, **Augustin on the Psalms**, NPNF, series 1, Vol. 8, 37:1-10; 38;1-9.

218 Smith, "Afterlife: An Overview", s. 134.

219 Bu inanışa göre, tam temizlenmeyenler, kefaretlerini bütünüyle vermeyenler, küçük günahları bulunanlar ve İlahi adalete dikkat etmeyen ruhlar cennete girmeden önce burada temizlenirler. Schimmel, ss. 142-143.

220 Hıristiyan İnancı, ss. 372-373.

Affedilir günahlar için cezaların kaldırılması, Araf ile birlikte gelmiştir. Temelde yatan en önemli dayanak ise affedilir günahlar için hoşgörü, dua ve kefaretin olmasıdır. Buna inanmak ve ölünün arkasından ritüellerin yerine getirilmesi, araf âlemin de kalmayı kısaltmakta veya tamamen kaldırmaktadır.[221]

Geride kalanlar, yani yaşayanlar arafta bulunanlara yardım edebilirler: Efkarisya ayinleriyle, dualarla, sadaka vererek ve daha başka sevaplarla kişilere rahmet dilenilmektedir. [222] Eski yazıtlarda; kilisenin ilk yıllarında ölenler için Efkarisya Ayinleri'nin yapıldığını görmekteyiz. Mesih İsa'da ölenlerle var olan bağların bilincinde olan kilise, ölüleri ve ölenleri her zaman anımsar ve onlar için dua eder.[223]

Kutsal Kitap'ta araf sözcüğü yoktur ve doktrin olarak da açıkça geçmez. Dolayısıyla, araf olarak adlandırılan bu âlemin İncil'de doğrudan referansları yoktur ve yalnızca yavaş yavaş Hıristiyan dindarlığına girmeye başlamıştır. Eski kilise inancına ait olan bu inanışı ve kavramı Protestanlar kabul etmezler, temel dayanakları ise Yeni Ahit'in bu konudan bahsetmemesidir.

2.1.1. Arafın Katmanları

Arafin bölümleri veya katmanları Dante'nin, "İlahi Komedya"sında ele alınmaktadır. Biz de arafin katmanlarını ele alırken Dante'yi esas alacağız. Dante, eserinde araftan ikinci bölümde bahsetmektedir. İlk bölümde cehennemi tasvir etmiştir. Araf, otuz üç kantondan oluşur ve Dante burada karşılaştığı kırk altı kişiden bahseder. Dante'nin araftaki gezisi toplamda üç gün sürmektedir. Dönemin başka yazarları arafı, cezaların olduğu bir tür cehennem olarak tanımlar. Dante ise, meleklerin olduğu, süslemelerin hâkim bulunduğu ve şarkıların söylendiği bir âlem olarak tasavvur eder. Araf, cennet ile cehennem arasında âdete bir köprü olarak kabul edilir, aynı zamanda ruhun işlediği günahlardan arındığı yerdir.[224]

---

221 Hiroshi Obayashi, "Afterlife: Christian Concepts", s. 158.

222 Lyon İkinci konsili, 4. Oturum, 6 Temmuz 1274, İmparator Micheal Paleologus'un İman İkrarı (DS 856); Floransa Konsili, Resmi Tebliğ, Laetentur Caeli (Grekler için buyrultu, 6 Temmuz 1439) (DS 1304); Trent Konsili, 22. Oturum, 17 Eylül 1562, Kutsal Evkaristiya Gizemi Hakkında Öğreti 2. Bölüm (DS 1743) ve 3. Kural (DS 1753) ve 25. Oturum, 3 Aralık 1563, Arafla ilgili Buyrultu (DS 1820).

223 LG 50. (Lumen Gentium) Kilise Hakkındaki Dogmatik Yasa.

224 Dante, **İlahi Komedya**, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21.

Dante, arafı betimlerken güney yarım kürede, adanın üstüne kurulmuş bir dağ olarak gösterir. Araf Dağı, Lucifer'in yani şeytanın cehenneme düşüşü sırasında savrulan topraktan oluşur. Araf, toplamda yedi kattan meydana gelir. En son katta, yani yedinci katın sonunda yeryüzü cenneti belirir. İlk önce arafa gidecek olan ruhlar meleklerin yardımıyla, bir kayıkla bir nehirden geçerler ve arafın giriş bölümünü oluşturan kumsala ulaşırlar. Ruhlar burada Araf Dağı'na tırmanmadan önce günahlarıyla orantılı olarak beklerler. Arafın üst katlarına çıkıldıkça günahlar ve cezalar hafifler.[225]

2.1.1.1. Birinci Kat: Böbürlenme

Arafın kapısıyla ile ilgili Dante'nin ilk izlenimleri şöyledir: "Bir kapı[226] gördüm. Kapıya, dibindeki üç farklı renge sahip basamaklarla çıkılıyordu." Arafın kapısı tek bir söz dahi söylemeyen bir bekçi yani melek tarafından korunuyordu. Bu meleğin elinde Tanrı'nın adaletini simgeleyen bir kılıç vardı. Kapının dibine geldiğimizde daha önce zikrettiğimiz basamakları gördük. İlk basamak tertemiz ve mermere benziyordu. İkinci basamak ise, kapkaraydı. Sonuncu basamağın rengi kan rengine benziyordu. Bu üç basamağı çıktıktan sonra melekten kapının kilidini açmasının istedim. Melek ise, kapıyı açmadan önce elindeki kılıçla alnıma ardı ardına yedi defa "P"[227] harfini kazıdı ve her aşamada, yani arafın her bölümünde bunlardan temizlenmem gerektiğini tembih etti. Kapıyı açmak için geldiğinde elinde biri altından, biri gümüşten olmak üzere iki anahtar[228] vardı. Sonra kapı açıldı ve içeri buyur edildik.[229]

Kapı açılır açılmaz ilahi sesleri duydum. Kapının eşiğinden geçtikten sonra kulağıma gelen sesten kapının kapandığını fark etmiştim ama arkama dönüp bakamazdım. Eğer bakarsam burada kalacak olan umutsuzlardan olacaktım. Burada

---

225 Dante, ss. 21-22.

226 Arafın kapısı, ilk başlarda Dante tarafından bir kayanın içindeki yarık gibi görülmüştür. Kitabı Mukaddes'te ise kapı ile ilgili, "Hayata götüren kapı ve yol sıkışıktır ve onu bulanlar azdır" gibi bir tasvir geçmektedir. Bkz. Matta, 7:13. Ayrıca bkz. Dante, Araf, 9:76.

227 P harfi Latince, "Peccatum" yani günah kelimesin ilk harfi olarak bilinir. Yedi kez ardarda yazılması ise, yedi günahı temsil eder. Bunlar: Böbürlenme, kıskançlık, cimrilik, öfke, oburluk, şehvet ve tembelliktir. Bkz. Dante, Araf, 9:112.

228 Bu iki anahtarın İsa'nın Petrus'a verdiği anahtarlar olduğu kabul edilir. Bkz. Matta, 16:19.

229 Dante, Araf, 9:76-132.

olanlar dünya yaşamları boyunca gururla ve böbürlenme ile yaşamış olanlardı. Buradaki terasın yani katın duvarları alçakgönüllük örnekleriyle dolu heykellere sahipti. Böbürlenerek yaşayanlar, gururları nedeniyle bu heykelleri göremezler. Çünkü sırtları arınmaları gereken günahtan dolayı yük altındadır ve kemerlidir. Dante, burada çok kişiyle karşılaşmış, sohbet etmiş ve ruhunu arındırmıştır. Katın sonunda Dante'nin alnında P'lerden bir tanesi silinmiştir.[230]

2.1.1.2. İkinci ve Üçüncü Katlar: Kıskançlık ve Öfke

Merdivenden çıkıp günahtan arındıran dağın ikinci kez bölündüğü yere varmıştık. Burada ne resim ne de yolu gösteren bir işaret vardı. Bize yol gösterecek birini de beklemeye vaktimiz yoktu. Güneş'in ışığına güvenerek yola koyulduk. Bize doğru gelen ruhlar vardı. Saygı gösterip bizi sevgi[231] sofrasına çağırdılar. Ustam yani Dante'nin rehberi, burada imrenme, kıskançlık cezasının var olduğunu ve bu cezasının ipli kırbaçla çekildiğini bize aktarır. Oradakilerin her biri omzunu arkadaşına dayamış ve hepsi kayaya sırtlarını vermişlerdi. Üzüntü ve keder içinde Tanrı'dan bağışlanma diliyorlardı.[232] Dante'nin bu katta tanıştıklarından birinin sözü sanırım hasedin ve kıskaçlığın ne seviye de olduğunu bize gösterecektir:

"Kanım ötle tutuşmuştu ki haset ateşiyle,
Sevinen birini görünce,
Betim benzim atardı."[233]

Dante, yol boyunca karşılaştığı kişilerin kıskançlıkla ilgili hikâyelerini dinleyerek yola devam eder. Dante burada kıskançlık günahından[234] temizlendi. Böylece alnında bir "P" daha eksilmiş oldu.[235]

Öteki daireye geldiğimi fark ettim, gözlerim konuşmama engel oldu. Burada içime bir sıkıntı çöktü. Bir tapınakta birçok insanla kaşılaştım. Burdaki tapınağın[236]

---

230 Dante, Araf, 9:139-145; 10:1-73; 12:130-136.
231 Sevgi, kıskançlığın karşıtı, insanlar size kötülük yaparlarsa dahi sevin diye geçer Kitabı Mukaddes'te. Bkz. Matta, 5:44; Luka, 6:27.
232 Dante, Araf, 13:1-3; 7, 10-12; 16-21; 25-27; 37-39; 58-60.
233 Dante, Araf, 14:82-84.
234 "Günahları yendin öyleyse sevin." Matta, 5:12.
235 Dante, Araf, 15:81.
236 Buradaki tapınaktan kasıt, Meryem'in İsa'yı kaybedip daha sonra bulmasına göndermedir. Bkz. Dante, Araf, 15:87.

kapısında bir kadın vardı. Buradaki kadının Meryem olduğu kabul edilir. Meryem, oğluna ithafen, "Bizi, niçin böyle ettin?"[237] demiştir. Meryem'den sonra başka bir kadınla karşılaştım. Kadının öfkeden yanakları şişmişti ve yüzü ağlamaklıydı. Bu kadın, kocası kral olmasından dolayı, kızını öpen bir delikanlının öldürülmesini istemiştir. Fakat eşi bu duruma karşı çıkmıştır.[238] Bir başka yerde öfkeyle bir delikanlının[239] taşlandığını gördüm.[240] Dante, burada pek çok kişiyle de sohbet etmiştir. Burdaki katmandan da geçen Dante'nin yüzünden bir "P" daha silinir. Bu katman veya daire öfkenin hâkim olduğu katman olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1.3. Dördüncü ve Beşinci Katlar: Miskinlik ve Açgözlülük

Yeni dairede bir an olsun durdum, yeni bir ses duyar mıyım? diye. Burası neresi? diye sorduğumda, rehberim bana, yetersiz iyilik sevgisinin olduğu kısım, yani ruhsal tembellik yeri dedi. Tanrı'nın içimizde hiçbir zaman eksiltmediği,[241] doğal ve akılcı[242] olmak üzere iki tane sevgi vardır. Doğal sevgi, hatadan arındırılmıştır. Fakat akılcı sevgi, hata yapabilme kabiliyetine sahiptir. Bu sevgi kötü ve iyi yönde kullanılabilir. Ruh, sevgiyle ve sevmek için yaratılmıştır. Hangi unsur onu dürterse o yönde yol alır yani şekil alır. Ruh nesneye eğilirse buna doğal sevgi denir. Keyif verir ve sizi kendisine bağlar. Nesne iyi de olabilir. İhtimal dâhilinde kötü de olabilir. Nesne bize dışarıdan etki etkiğine göre, ruh burada nesneye göre şekil alır, yani herhangi bir etkisi olmaz. Bundan dolayı bu sevgiye doğal sevgi denir. Daha sonra ise yergi veya övgüye mazhar olabileceğimiz, akıl ve mantık erdemi eklenir. Bu erdemden sonra insan akılcı sevgiye sahip olmuş olur.[243] Burada sevginin yoksunluğunda yani ruhsal

---

237 Burada, Meryem'in oğlunu kaygıyla aramasına gönderme yapılmıştır. Bkz. Luka, 2:48.

238 "Ceza verirsek iyiliğimizi isteyenlere, ne yaparız kötülüğümüzü isteyenlere?" Bkz. Dante, Araf, 15:104-105.

239 Buradaki delikanlının Yahudilerin "geber" diye taşladıkları ermiş olan Stefaneo olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Resullerin İşleri, 7:48.

240 Dante, Araf, 15:83-108.

241 Evrende, sevgi hiçbir zaman eksik olmamıştır. Sevginin özü, yani kaynağı Tanrı olarak kabul edilir. Her varlık eylemlerini sevginin kuvvetiyle gerçekleştirir. Araftaki ruhların tasnif edilmesi, işledikleri günahlarla ilgili değildir. Yapılan fiilin yani günahın, sevgi ile bağlantısına bakılarak, günahlar belli bir sevgi süzgeçten geçirilerek tasnif edilir. Bkz. Dante, Araf, 17:92.

242 Akılcı sevgi üç şekilde hata edebilir: Kötüye yönelerek, aşırı severek ve yetersiz severek. Bkz. Dante, Araf, 17:95.

243 Dante, Araf, 17:79-139; 18:19-49.

tembellikten bahsedilmiştr. Dante, bu dairede önemli kişilerle sohbet etmiş, arınmış ve sonunda alnından bir "P" daha silinmiştir.[244]

Beşinci daireye vardığımızda yüzükoyun uzanmış, ağlayan insanlar gördüm. Anlaşılması güç bir şeyler söylüyorlardı.[245] Buradakilerin açgözlü olmalarından dolayı yere sürünme cezaları vardı. Dante, karşılaştığı bir ruhla, sözlerinden ve konuşmasından onun papa olduğunu anlıyor. Papanın buraya düşmesinin temel sebebi ise döneminde göstermiş olduğu cimrilikti.[246] Dante, bu dairede farklı kişilerle sohbet etmiş, arınmıştı. Diğer bir daireye geçmeden önce alnındaki "P" harflerinden bir tanesi daha silinmişti.[247]

2.1.1.4. Altıncı ve Yedinci Katlar: Oburluk ve Şehvet

Bizi altıncı daireye ulaştıran ruh artık geride kalmıştı. Bu dairede oldukça rahatladım. Daha doğrusu oldukça hafifledim ve olabildiğince artık daha hızlı yürüyordum. Dante, yolda karşılaştığı Statius'a,[248] burda olmanın sebebi cimrilik mi? diye sordu. Statius ise, kendisini cezaya çarptıran temel sebebin cimrilik olmadığını hatta bunun tersi olan savurganlık olduğunu açıklamıştır. Meyve ve ağaçların olduğu yerden geçen Dante, başka biriyle karşılaşır. Bu kişi Forese'den başkası değildi.[249] Dante, "Tanrı adına söyle, sizi böyle etsiz kılan ne?" diye sordu. Arkadaşı ise, işte görüyorsun, ağlayarak ilahi söyleyen bu kişiler, boğazlarına aşırı düşkün olmalarının cezasını, burada aç kalarak çekiyorlar. Bu dairede yürüyüp dönerken ardı ardına çilemiz yani Tanrı'ya ulaşma sevincimiz yenilenir. Çünkü bizi sevk eden arzu, İsa'ya sevinçle "Eli"[250] dedirten arzuydu. Dante, burada farklı kişilerle sohbet etmiştir. Oburluk cezasının olduğu daire burası olarak kabul edilir. Dante daha sonra alnından bir "P" daha silinerek bir üst katmana geçmiştir.[251]

---

244 Dante, Araf, 19:49.
245 "Ruhum toprağa yapıştı ya da toprağa serildim." dizelerini tekrarlıyorlardı. Bkz. Mezmurlar, 119:25.
246 Dante, Araf, 19:70-72; 75, 79, 97, 112.
247 Dante, Araf, 22:1.
248 Statius, 1. yüzyılda yaşamış olan Napolili bir şair. Bkz. Dante, Araf, 21:90-92.
249 Forese Donati, siyasal fikirlerinde çatışmalarına karşı Dante'nin dostuydu. Bkz. Dante, Araf, 23:48.
250 "Eli" denilen arzu, İsa'nın çarmıha gerilişini dokuzuncu saatinde, İsa'nın şöyle demesidir: "Tanrım beni neden susuz bıraktın." Buradaki ifadeden hareketle "Eli" kavramının Tanrı olduğu varsayılmaktadır. Bkz. Matta, 27:46.
251 Dante, Araf, 23:43-45; 58-75; 25:1-4.

Birbirimizin peşinden dar geçitten geçtik, gölgem alevleri etkiliyordu. Bu değişiklik ruhların dikkatini çekmişti. Aralarından bir tanesi yanıma sokulup bu durumu sordu bana, tam da vaziyetimi açıklayacaktım ki karşıdan gelen[252] bir grup dikkatimi çekti. Buradaki ruhlar birbiriyle kucaklaşıyor ve birbiriyle seviniyorlardı. Biri diğerlerine "Sodom ve Gomarra"[253] diye bağırıyordu. Diğeri ise, "Pasiphae"[254] diye bağırarak karşılık veriyordu. Daha sonra ise bu grup farklı yerlere dağıldı. Bana soru sormuş olanlar yanıma yaklaşıp dikkatlice dinlemeye hazırdılar. "Ey günün birinde kavuşacak olan ruhlar, ben burda etimle, kanımla varım yani bedenim dünyada kalmış değil, burdan geçmemi bir kadın sağladı." diye onlara cevap verdim. Şimdi söyleyin bana, sizler kimlersiniz? Şaşkınlıklarını atlattıktan sonra aralarından biri bana cevap verdi. "Biz birbirimizin günahını yüzümüze vururuz. Ayrıca bizim eşcinsel ve çift cinsiyetli olanlarımızda vardır. Biz ki doğanın dengesini bozduk, günahkârlardan olduk." dedi.[255] Gün batımında kısa bir süre önce, Dante ve yanındakilerine ateş duvarından geçmelerini söyleyen iffet meleği tarafından karşılanırlar. Dante, rehberi tarafından ateş duvarından geçmesi için sürekli teselli edilir. Bir üst katmana çıkmak istiyorsa mutlaka ateş duvarından geçmesi gerekmektedir. Dante, katmandan arınmış bir şekilde, dünya cennetine yükselir.[256]

Hıristiyanlıkta Araf inancı fazlasıyla etkilidir. Bunu değerlendiren kilise araftan nemalanmıştır. Buna karşılık tepkiler araf inancının red edilmesiyle gösterilmiştir. [257]

---

252 Şehvet günahı işleyenler iki grup halinde hareket ederler. İlk grupta doğal şehvet düşkünleri vardır. İkinci de ise sapkın şehvet düşkünleri yer alır. Bkz. Dante, Araf, 26:28.

253 Ahlak düşkünlüğü nedeniyle yok edilen iki şehir olarak bilinir. Bkz. Dante, Cehennem, 11:50.

254 Pasiphae, Girit kralının eşi olarak bilinir. Boğa ile çiftleşerek insan bedenli, boğa başlı bir canavar dünyayan getirmiştir. Bkz. Dante, Cehennem, 12:12.

255 Dante, Araf, 25:7-15; 26:7-9, 22-24, 26-33, 50-84.

256 Dante, Araf, 27:34-36; 49-54.

257 Veba hastalığının yaygınlaşması ve ölümlerin artması, ölüm ve araf konusunu gündeme getirmiştir. Böyle bir ortamda işlenmiş günahlar para karşılığında affedilmiştir. Para karşılığında Endüljans belgeleri verilmiş; günahlar, sokaklar ve pazarlarda gayet açık bir şekilde satılan bu belgelerle affedilmiştir. Endüljans alanların ölümden sonra araftaki azaptan kurtulacaklarına dair fetva bizzat Papa tarafından çıkarılmıştır (Abdurahman Küçük ve diğerleri, **Dinler Tarihi**, 9. Baskı, Berikan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 464). Araf ve hoşgörü inancının bu şekilde suistimal edilmesi ve kilisenin bunu kullanarak maddi gelir elde etmesi, Protestan Reformu'nu ateşleyen hususlardandır. Martin Luther'e göre, eğer araf olmasaydı Papalığın çoğunluğu açlıktan öleceklerdi. Araf, bütün dünyayı kandıran ve insanları haksız yere aldatan haince bir davranış olarak görüldü. Luther'in 1517'deki doksan beş tezi, hoşgörü satışlarına doğrudan bir saldırıydı. Luther, günahın ifa edildikten sonra İsa'nın ölümünün anlamını zayıflattığı için daha fazla cezanın gerektiğini düşündü. Luther'in liderliğini takiben Protestan Hıristiyanlar araf ve hoşgörü ile ilgili tüm öğretileri reddetti. Bkz. Obayashi, s.158.

2.2. CENNET

Yaratılış Kitabında cennetten bahsedilirken şöyle denilmektedir: "Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacı ile iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı. Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon'dur. Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir. Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır." [258] Bu metinden cennetin doğuda yaratıldığı anlaşılmaktadır. Yine onu her türlü meyve veren ağaçlarla süslediği, Âdem ve Havva'nın soylarının devam edebileceği bir yer olarak tasarladığı, bahçeyi sulamak için dört nehir yarattığı vb. hususlar öne çıkarılmaktadır.[259] Bu metnin yorumlarında Tanrı cenneti var etti denilirken Cennet Dağı, okyanusun ötesi gibi kavramlar da kullanılmaktadır.[260]

Cennet aynı zamanda Âdem'in ve eşinin yaratıldığı yerdir. Bu durum Yaratılış Kitabında şöylece ortaya konulmaktadır:" Rab Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu… Rab Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi."[261]

Cennet diğer taraftan Âdem ve eşinin yasaklanmış olan meyveyi yedikleri bu yüzden kovuldukları yerdir. Bu konu şu şekilde bildirilmektedir: "Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi. Kocası da yedi… Böylece Rab Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Âdem'i Aden'den çıkardı. Onu kovdu…"[262] Dolayısıyla cennet Âdem'in işlediği asli günahtan dolayı kovulduğu

---

[258] Yaratılış, 2:9-14.

[259] Yaratılış, 2:8-18. Ayrıca bkz. Solomon, **The Book of the Bee**, Ed. and trans, Earnest A. Wallis Budge ve M.A, The Clarendon Press, Oxford, 1886, Chapter IV - Of Heaven, ss. 19-20.

[260] **The Kebra Nagast**, çev. E. A. Wallis Budge, Published by The Medici Society, London, 1922, s. 3.

[261] Yaratılış, 2:7,21-22.

[262] Yaratılış, 3:6,23-24.

yerdir.[263] Cennetten bahsedilirken "Âdem'in Krallığı" ifadesine de yer verildiği görülmektedir.[264]

2.2.1. Cennetin Kavram Olarak Anlamı

Cennet kavramı için İbranicede bahçe anlamına gelen "gan" kelimesi kullanılmaktadır. Daha sonra bu kelime Aden, Bahçe, Aden Bahçesi, "Paradeisos" olarak çevrilmeye başlanmıştır.[265] Aslında bu sözcük "bahçe, krallık bahçesi" anlamına gelen Eski" Persçe (Farsça) "pairi-daeza" kelimesinden gelmektedir:[266]

Kavramın eskatalojik anlamı Apokaliptik Dönem'de daha da ortaya çıkmıştır.[267] Tanrı'nın Krallığı kavramı da bir ödül mekânı anlamını barındırmaktadır. Orası iyilerin gireceği bir yerdir.[268] Luka'da şöyle denilmektedir: "Orada ebedi bir hayat vardır."[269] "Çünkü Rab Sionu teselli etti ve çölünü Aden ve bozkırını Rabb'in bahçesi etti; orada meserret ve sevinç, şükran ve terennüm sesi bulunacak."[270] İfadesi de bu duruma işaret etmektedir.

Eski Ahit'te önceden değindiğimiz Şeol'un yerini artık yeniden dirilme ve ölülerin sonsuza kadar kalacakları Eden almıştır: Daniel'de bildirilen yeryüzü toprağında uyuyanların (burada uyuyanlardan kasıt ölenlerin) birçoğunun uyanacağı, ebedi hayattaki utanca ve ebedi kötülüğe gönderileceği haberi bu durumu ortaya koymaktadır. Bilginlerin gök kubbe gibi, birçoklarını doğruya ulaştıran, döndürenler yıldızlar gibi sonsuza kadar ışık saçacakları da bildirilmektedir.[271] Hıristiyanlık inancındaki cennet kavramı Eski Ahit'ten etkilenmiştir. Gerçi daha sonları gelişen Hıristiyan anlayışı göre cennet kavramı bazı yerlerde farklı anlamlar almıştır. Hz. İsa cenneti mükâfat (ödül) yeri olarak bildirmiştir.[272] İncil'de iyilerin öldükten sonra cennete gireceğinden bahsedilmiştir.[273] İyi ve doğru kimselerin ebedi mükâfatı elde

---

263 Bu konudaki yorumlar için bkz. Theophilus, **Theophilus to Autolycus**, ANF, Vol. 2, 2: 20.
264 Budge, s. 3.
265 Tekvin, 2-3.
266 Shailer Mathews, "Paradise", **Dictionary of the Bıble**, ed. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, 1909, s. 681.
267 İdris, 42:3; 65:10.
268 Mathews, "Paradise", s. 681.
269 Luka, 12:32-34.
270 İşaya, 51:3; 11:6-9; Hezekiel, 36:35.
271 Daniel, 12:2-3.
272 Luka, 24:43.
273 Luka, 16:22-31.

edecekleri ve semada bulunan bir mekânın mevcudiyeti Tanrı'nın Krallığı şeklinde tasvir edilmiştir. Tanrı'nın Krallığı ise dünya krallıklarından tamamen farklıdır.[274]

Hristiyanlar için, Mesih'in ayırt edici başarısı; Tanrı'nın onlar için yarattığı krallığı bildiği ve huzurla kalabilecekleri bir cennete girmeleri için ölüm boyunduruğundan tüm inançları serbest bıraktığı anlayışıydı.[275] Tanrı merkezli ve ahlaki kusurlardan tamamen arınmış bir durumda cennete giriş vardır. Cennete girecek olanlar; haksızlıklara uğrayanlar, acı çekenler ve adalet arayışı içerisinde olanlardır. Cennete girecek olanlara tahmin edilemez bir ödül vardır. Cennette ruhlar, onlardan önceki tüm sevdikleri ile bir araya gelecektir. Karı ve koca arasındaki dünyevi ilişkilerin cennete taşınmaması gerekmektedir. Kısacası, nihai mutluluk, kendi aralarında ve Tanrı'yla birlikte olan tüm ruhların bu topluluğunu karakterize etmektedir. Cennetteki dostluk, dünyadaki Hıristiyanlar arasındaki dostluk modeli gibi görülebilir. Cennete girecek olanlar artık Tanrı'yı göreceklerdir ve Tanrı'yı tanıyacaklardır.[276]

2.2.2. Cennetin Katmanları

Kıtab-ı Mukaddes'te cennetten bahsedilirken sık sık çoğul ekinin kullanıldığını görmekteyiz:

"Göklerin ve yerin yaratılış öyküsü: Rab gökleri ve yeri yarattığında"[277]

"Ey gökler, kulak verin, sesleneyim; ey dünya ağzımdan çıkan sözleri işit"[278]

"Gökler Tanrı'nın görkemini açıklamakta, gök kubbe ellerinin eserini duyurmakta." [279] Buradaki gökler kelimesi ile cennet kavramı aynı anlamda kullanılmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan gökler tabiri cennetin katmanlarına,

---

274 Ning Qiang, "Heaven and Hell", **New Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Maryanne Cline Horowitz, Thomson and Gale, Amerika, 2005, ss. 973-974.

275 Cennetten düşüşten bahsedilirken, logostan Tanrı Babanın, kendisine benzer, ölümsüz insanı yarattığı ifade edilir. Böylelikle insan Tanrı'dan bir parçaya sahip olur. Logoslar aslında insanların yaratılmasından önce meleklerde de vardı. Tek fark ise insana istediğini yapabilme iradesi verildi. Bu durum aynı zamanda insanın cezalandırılacağını da gösterir. İnsana Tanrı tarafından verilen logos, insanın Tanrı'nın yasasını dışlamasına ve kendini Tanrı olarak görmesine sebep oldu. Bundan dolayı Tanrı insanda var olan logosu yani ruhu ondan aldı ve insan artık ölümlü oldu. Bkz. Tatian, **Address of Tatian to the Greeks**, ANF, Vol. 2, Chapter 7. s. 103.

276 Obayashi, s. 157.

277 Yaratılış, 2:4.

278 Tesniye, 32:1.

279 Mezmurlar, 19:1.

derecelerine işaret etmektedir. Cennetin katmanları en net şekilde "Enok/Enoch" kitabında anlatılmaktadır. Bu nedenle biz de Cennet'in katmanlarını Enok'a göre vereceğiz. Enok'a göre Cennetin katmanları ana hatları ile aşağıdaki gibidir.

2.2.2.1. Birinci Kat (Cennet/Sema): Kar ve Çiyin Hazine Odaları

Enoch'ta belirtildiğine göre, Melekler İdris'i, oğullarıyla yaptığı konuşmadan sonra, kanatlarının arasına alıp birinci semaya götürmüşler ve bulutların üstüne bırakmışlardır. İdris orada yukarıya bakmış ve Esir'i[280] görmüştür. İdris gördükleri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Birinci semada dünyadaki denizden çok daha büyük bir deniz gördüm. Karşıma yıldız nizamının idarecilerini getirdiler. Yıldızlar ile göklerdeki işleri, düzeni sağlayan ve orada uçup dolaşan iki yüz meleği anlattılar. Aşağıya baktığımda ise hazine odalarını, depolarını koruyan melekleri ve içine girip çıktıkları bulutları gördüm. Daha sonra ise çiyin hazine odasını gösterdiler, zeytinyağı gibiydi. Görünüşü ise dünyanın bütün çiceklerine benziyordu. Daha sonra ise hazinelerin nasıl korunduğunu ve hazineleri koruyan meleği gösterdiler."[281]

2.2.2.2. İkinci Kat (Sema): Düşmüş Olan Meleklerin Ceza Yerleri.

İkinci kattan bahsederken Enoch'ta şöyle denilmektedir: "Melekler beni tekrar alıp bir üst kata çıkardılar. Burada dünyadakinden çok daha karanlık bir karanlık gördüm. Büyük hükmü bekleyen, gözetlenen mahkûmlar vardı. Burada sürekli ağlayan melekleri gördüm. Bu melekler dünyadakinden çok daha karanlıktılar. Beni alıp getirenlere ise bu meleklerin neden ağladığını sorduğumda ise buradaki meleklerin Rabb'in emirlerine uymadıkları, kendi heveslerine göre hareket ettiklerinden dolayı ve onlara bağlanmış olan 'prensten' yüz çevirdikleri için bu haldeler. Onları bu halde gördüğümden onlara çok acıdım. Onlar bana selam söyleyip şöyle dediler: Ey Tanrı'nın adamı, bizim için Rabb'e dua et. Onlara şöyle cevap

---

[280] Esir, dünyanın ötesinde evreni doldurduğuna inanınlan madde olarak görülmüştür. Bkz. Richard Laurence, Robert H. Charles, Rutherford H. Platt, **Enok'un Kitabı**, çev. Oğuz Eser, İdil Yayınları, İstanbul, 2017, s. 362.

[281] **The Old Testament Pseudepigrapha**, ed. James H. Charles Worth, Doubleday and Company, New York, 1983, II Enoch, III-VI.

verdim: Ölümlü olan ben kimim ki melekler için dua edeyim? Benim nereye gideceğimi, bana ne olacağını kim bilebilir ki? Benim için kim dua etsin?"[282]

2.2.2.3. Üçüncü Kat (Sema): Eden Cenneti, Hayat Ağacı ve Sandıkların Mirası

"Üçüncü kata götürüldüğümde ise aşağı baktım. Hoş çiçekleri, ağaçları gördüm ve hoş kokan meyveleri de gördüm. Orada hayat ağacı vardı. Rabb'in cennete çıktığında dinlendiği yerdi orası. Bu ağaç, tarifsiz bir güzelliğe ve eşsiz bir kokuya sahipti ve var olan her şeyden daha çok bezenmişti, onda her türlü meyve olgunlaşıyordu. Kökü dünyanın sonundaki bahçeye dayanıyordu."

"Cennet, bozulabilen ve bozulmayan arasında yer alır. Buradan çıkan iki pınarda süt ve bal akar. Pınarlarından yağ ve şarapta akıyordu. Buradan bozulan ile bozulmayan arasında yer alan Eden Cenneti'ne iniyorlardı. Oradan dünyaya kadar uzanıyorlardı."

"Burada meyve vermeyen ağaç yoktu. Bahçeyi koruyan nurlu üç yüz melek vardı. Tanrı'yı zikretmek için durmadan güzel sesleriyle zikir okuyorlardı. Ne hoş bir yer diye haykırdım. Bana cevaben o kişiler şöyle dediler: Ey İdris, bu yer her türlü saldırıya katlanan, günahtan sakınan, adaletli davranan, açları doyuran, düşmüşleri kaldıran, yetimlere yardım eden, Rabb'e itaat edenler ve O'na sadık olanlar için hazırlanmış sonsuz yaşamı sürecekleri bir yerdir."

"O kişiler beni bir başka yere götürdüklerinde ise bu yer kuzey tarafıydı. Orada zifiri karanlık ve zalimlik vardı. Orada sürekli yanan nehirden bir ateş vardı. Her yerde buz ve don vardı. Silahlı amaçsızca zülüm eden melekler vardı. Ne kadar korkunç bir yer dediğimde, bana şöyle dediler: Ey İdris, burası Tanrı'ya karşı gelenler, büyü, şeytani işler ve fıtrat dışı kötülük işleyenlerin; yalan, gıybet, hırsızlık, cinayet, zina… Gibi sapkın günahları işleyenlerin ebedi olarak kalacakları yerdir."[283]

[282] II Enoch, VII.
[283] II Enoch, VIII-X.

2.2.2.4. Dördüncü Kat (Sema): Güneş ve Ay'ın Hareketleri

"Dördüncü semada Güneş ve Ay'ın birbirlerini takip eden ışıkları ve gidişleri gösterildi. Güneşin ışını ayınkinden daha fazlaydı. Güneşin kendi yörüngesinde her daim gittiği, rüzgâr kadar hızlı bir aracı vardı. Toplamda Güneş'e dört tane yıldız eşlik ediyordu ve bunların altında bin yıldız vardı. Bunların konumu hemen Güneş'in sağıydı. Aynı şekilde Güneş'in solunda da dört tane yıldız vardı ve bunların altlarında da biner yıldız vardı. Güneş bu şekilde sekiz bin yıldız ile yörüngesinde ilerliyordu. Gündüz yüz elli bin, gece de bin melek güneşe refakat ediyordu. Yüz melek güneşi tutuşturup alevlendiriyordu."

"Güneş'in diğer ucunda ise 'Phoenix[284]' ve 'Chalkydri[285]' gördüm. Olağanüstü ve harikalardı. Farklılardı; kafaları timsah, ayakları ve kuyrukları aslana benziyordu. Melekler gibi kanatları vardı. Rabb'in emrettiği gibi ısıyı ve çiviyi taşıyarak Güneş'e eşlik ediyorlardı."

"O kişiler, doğuda beni Güneş'in geçitlerine bıraktılar. Güneş burada mevsimlere göre, aylara göre ve saate göre buradan çıkıp batıyordu."

"Tekrar o kişiler beni batı kısımlarına bıraktılar. Burada doğuda olan geçitleri gördüm. Burda Güneş geçitlerin karşısında üç yüz atmış beş gün ve çeyrek günde batıyordu. Buradan Güneş böylelikle batı geçitlerine geçmiş olurdu. Phoenix ve Chalkdyri adlı unsurlar güneşle beraber zikir ederler. Burada kuşlar kanatlarını çırpar ve Güneş'in ışınlarıyla bayram eder. Güneş'in ışınları bütün dünyaya ulaşsın diye burada bekçi yani güneşin ışınları şekil alır. Onlar bana güneşin ışığının hesaplanmasına da öğrettiler. O kişiler bana ayın rotasını da ayın geçtiği on iki geçitide gösterdiler. Ay, batı tarafındaki ilk geçitten başlar ve farklı günlerde diğer geçitlerin hepsine uğrar."[286]

---

[284] Phoenix, ateş kuşu ya da anka kuşu olarak bilinir. Birçok mitolojide Phonix kuşunun tekrar bedeninden, küllerinden dirildiği yer almaktadır. Bkz. Laurence ve diğerleri, s. 366.

[285] "Chalkydr"ın yılan anlamında kullanıldığı söylenir. Bkz. Laurence ve diğerleri, s. 366.

[286] II Enoch, XI-XVII.

2.2.2.5. Beşinci Kat (Sema): Grigori, İdris'in İhtarı

"O kişiler, beni beşinci semaya götürdüler ve oraya bıraktılar. Orada insanlara benzer 'grigori[287]' denilen askerler vardı. Burada yani bu semada hiçbir hizmet yoktu ve oradakiler sordum: Niçin bu gökte hiçbir hizmet yoktur ve bu insanların yüzleri solmuş?"

"Onlar da bana şöyle dedi: Bunlar Grigori'dir. Rabb'i reddedip prensleri olan 'Satanail[288]' ile birlik oldular. Onlardan bazılarını ikinci semada karanlıkta tutulurlar. Bazıları da Rabb'in tahtından 'Ermon[289]' adı verilen yere indiler. Orda insanların kızlarını gördüler ve beğendiler sonrasında ise kendilerine eş olarak aldılar. Onlar düzeni bozdular, onların zamanında büyük devler doğdu. Bundan dolayı Rabb onları büyük bir yargıyla yargıladı. İşte buradakilar ikinci semada olan kardeşleri için ağlarlar."

"Ben Grigori'ye şöyle dedim: "Kardeşlerinizi ikinci sema da gördüm ve onlara dua ettim. Ancak Rabb dünya ve gök sona erene dek onları yerin altına mahkûm etti."

"Onlara şöyle dedim: "Niçin bekliyorsunuz, neden Rabb'inize hizmet etmiyorsunuz yoksa onu büsbütün öfkelendirmek mi istiyorsunuz?"

"Onlar benim bu uyarımı dikkate aldılar ve ardından acıklı bir sesle zikre başladılar. Onların sesi acıklı ve inleyici bir şekilde Rabb'in huzuruna ulaştı."

2.2.2.6. Altıncı Kat (Sema): Baş Melekler ve Altındaki Meleklerin Görevleri

"O kişiler, beni altınca semaya götürdüler. Orada çok güzel, ihtişamlı yedi melek gördüm. Buradaki melekler emirleri yerine getiriyorlardı. Onların görevleri; yıldızların gidişleri, ayın hareketleri, güneşin dönüşümünü ve dünyanın iyi yönetimini öğrenmekti. Kötü bir şey gördüklerin de hemen talimat veriyorlardı ve durmadan zikrediyorlardı."

---

[287] Grigori, "uyumayanlar" ve "gözcüler" anlamına gelmektedir. Bkz. Lurence ve diğerleri, s. 368.
[288] Şeytanın asi olmadan önceki isimlerinden bir tanesidir. Bkz. Laurence ve diğerleri, s. 369
[289] Ermon veya Hermon olarak bilinir. İsrail'in konrölündeki Golan Tepeleri bölgesinde yer alır. Bkz. Laurence ve diğerleri, s. 369.

"Bunlar, meleklerin üstündeki baş meleklerdi. Bunların altındaki melekler ise, sema da ve hayatta her şeyi ölçüyorlardı. Mevsimleri, yıllar, nehirleri ve denizleri onlar kontrol ediyordu. Herkese bütün yaşayanlara rızık dağıtıyorlardı. İnsanların ruhlarını, ömürlerini, işlerini Rabb'in huzurunda onlar tayin ederlerdi. Diğer altışar olarak gruplanan melekler ise Rabb'in huzurunda sürekli zikir ediyorlardı."[290]

2.2.2.7. Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Katlar (Semalar): Cherubin ve Seraphim Orduları

"O iki kişi beni aldı ve yedinci semaya taşıdılar. Orada büyük bir ışık, baş meleklerin alevlerden ordularını; 'Cherubim' ve 'Seraphim'i[291]' gördüm. Bana dediler ki cesaret göster, İdris, korkma. Bana uzaktan Rabb'in olduğu yeri gösterdiler. Ben de orada Rabb'tan başka ne olabilir, diye sordum kendi kendime. Ardında tüm göksel birlikler geldiler ve rütbelerine göre sırasıyla Rabb'i tesbih edip kulluk ettiler. Cherubin ve Seraphim, Rab'in arşının olduğu yerde duruyorlardı. Altı kanatlılar ise Rabb'in huzurunda kıyam edip zikir ediyorlardı. Ondan sonra o kişi beni buraya kadar getirebileceklerini söyleyip benim yanımdan ayrıldılar. Korktum, yere düştüm ve ne yapacağımı bilmiyordum. Daha sonra ise Rabb'in huzurundan baş melek olan Cebrail gelip bana cesaret vermeye başladı. Cebrail beni rüzgârın bir yaprağı yakalaması gibi yaklayıp Rabb'in huzuruna getirdi."

"Mevsimlerin, kuraklığın, yağmurun ve yedi göğün üstünde yer alan burçların on iki işaretinin değiştiricisi sekizinci semayı gördüm. Burçların on iki işaretinin göksel evleri olan dokuzuncu semayı gördüm."[292]

2.2.2.8. Onuncu Sema: İdris Peygamberin Rabb'le Konuşması

"Onuncu gökte Rabb'in huzuruna geldim. Işıldıyordu, kıvılcımlar saçıyordu ve ateş gibi parlıyordu. Rabb'in cemalini tarif etmek imkânsızdı. Hem ben kim oluyorum

---

290 II Enoch, XIX.

291 Seraphim, kelime anlamı olarak "yananlar" anlamına gelir. Rabbi zikreden melekler olarak bilinirler. Bkz. Laurence ve diğerleri, s. 370.

292 II Enoch, XX-XXI.

ki onu tarif edeyim. Yere kapandım ve secde ettim. Rab bana şöyle dedi: Cesaret, İdris, korkma ve doğrul. Huzurumda dur."

"Mikail beni kaldırdı. Rabb'in huzuruna götürdü. Rab hizmetkarlarına şöyle dedi: Bırakın İdris sonsuza dek huzurumda dursun."

"Azamet sahipleri Rabb'e secde edip şöyle dediler: Bırakın İdris, Senin sözüne göre dursun."

"Rab, Mikail'e şöyle buyurdu: Git ve İdris'i dünyevi şeylerden temizle ve onu yağımla mesh et."

"Mikail, Rabb'in dediğini yaptı ve İdris'i iyice temizledi. Rabb, diğerlerinden daha keskin olan meleği Prevuil'i çağırdı. Ve ona şöyle dedi: Depolardan kitapları ve kalemi getir ve senin elinin tercih edeceği kitapları teslim et."[293]

2.2.3. Cennette Yaşam

Dünyadaki yaşamdan sonra yeni yaşamda bir devamlılık olacağı inancı üzerinde durmuştuk. Bu yaşamdaki güneşin, ayın, havanın ve okyanusların diğer yaşamda ne olacağı, bunlsrın cennette var olup olmayacağı cennette sosyal yaşamın nasıl olacağı gibi konular üzerinde durulmuştur.

2.2.3.1. Güneş, Ay ve Denizler

Yeni yaşamda, Güneş ve Ay'ın olmayacağı şu pasajlara dayanarak ileri sürülmektedir:

"Şehrin aydınlanması için Güneş'e ve Ay'a ihtiyacı yoktur. Onun aydınlığını Tanrı, kuzu yani İsa ile sağlayacaktır."[294]

"Orada gece olmayacak, Güneş'e de ihtiyaç olmayacak çünkü Tanrı orayı aydınlatacak ve orada hükümranlık sürülecektir."[295]

---

[293] II Enoch, XXII.
[294] Vahiy, 21:23.
[295] Vahiy, 22:5.

"Gündüz ışığın güneş olmayacak artık, Ay da aydınlatmayacak seni çünkü Rab sonsuz ışığın olacak. Artık Güneş'in hiçbir zaman batmayacak, ayın çekilmeyecek çünkü Rab sonsuz ışığın olacaktır."[296]

Bu pasajlardan anlaşılan, Tanrı'nın ışığının ön planda olduğudur. Zaten Tanrının ışığı yaratılışta, Güneş ve Ay olmadan önce de vardı.[297]

Öteki yaşamda deniz olmayacağı da bazı Kutsal Kitap pasajlarına dayandırılarak ifade edilmektedir. Örneğin bu konuda şöyle denilmektedir:

"Sonra yeni bir gök ve yeni bir yer buldum. Çünkü ilk gök ile ilk yer geçip gitmişti. Orada artık denizler yoktu."[298]

2.2.3.2. Evlenme

Sadukilerin İsa'ya sordukları bir soru Kutsal kitapta anlatılmaktadır. Buna göre kişiyle evlenen bir kadının durumu İsa'ya sorulmakta ve dirilişten sonra bu kadının yedi kocasından hangisi ile birlikte olacağı öğrenilmek istenmektedir.[299] Aslında Sadukilerin bu soruyu sorma amaçları, ölüm ötesinde evlilikle ile ilgili bilgi almak değildi. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, Sadukiler ahirete ve dirilişe inanmıyorlardı. Burada tek amaçları İsa'yı kandırmak veya sıkıştırmaktı. Buna rağmen İsa onlara şöyle karşılık verdi: "Dirilişten sonra insanlar ne evlenir ne de evlendirilir. Onlar tıpkı melekler gibidir."[300] Bu metinden hareketle ahirette evliliğin olmayacağı ifade edilmektedir.

Pavlus "Bu nedenle bir adam annesini ve babasını bırakıp, eşine bağlanacak, ikisi tek bir beden olacak."[301] demiştir. Ona göre dünyevi evlilikteki kalıcı şey sevgidir, ahirete intikal eden de budur. İkisinin bir beden olması dünya ile sınırlıdır. Pavlus evliliğin bu dünyada başlayıp diğer dünyada sevgi olarak devam ettiğini, aşk ve sevginin bitmeyeceğini, fakat yeniden bir evlilik olmayacağını belirtirken şöyle der: "Ve şimdi üç şey kalır: inanç, umut ve sevgi. Burada en büyük sevgidir."[302]

---

296 Yeşaya, 60:19-20.
297 Yaratılış, 1:3.
298 Vahiy, 21:1.
299 Matta, 22:27-28.
300 Matta, 22:30.
301 Efesliler, 5:31-32.
302 I Korintliler, 13:13.

2.2.3.3. Sevilenlerle Buluşma

Cennette sevilenlerle buluşulacak, inananlar bir araya gelecektir. Sevilenler arasında en çok tartışılan bebeklerin durumudur. Bebekler günah işlemeden doğarlar, ama yine de hepsinin üstünde, diğer insanlarda olduğu gibi, asli günah vardır.[303] Dolayısıyla onlarda günahkârdırlar.[304] Diğer taraftan, engelliler de bu günaha sahiptirler. Aslında çocuklar ve engelliler belki de sadece bir günaha sahip oldukları için cennete gidebilirlerdi. Ama Yakup'da bir günahın istitisnai olmadığı ve işlenen her günahın insanı Tanrı'dan uzaklaştırdığı bildirilir.[305] Buradan her masumun, özellikle de çocukların cennete giremeyeceği varsayımı çıkarılabilir. Cennete girmek için herkes gibi onların da kendilerini İsa'ya adamaları gerekir.

Yuhanna'da bir kişinin yeniden doğmadığı sürece Tanrı'nın Krallığı'na giremeyeği ifade edilmektedir.[306] Burada bir çocuğun bilinçli bir şekilde Mesih'i seçmeden nasıl doğabileceği sorusu sorulmaktadır. Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın çocuklara olan özel sevgisinden bahsedilir. Mesih Tanrı'nın Krallığı'na girmek için çocuklar gibi olmak gerektiğini söyler. Dışlandığında onları kucaklamak gerektiğini bildirir.[307] "Onlar bana geldiğinde onları engellemeyin"[308] der. İsa inanç ile ilgili örneklerde genelde çocuklara değinir ya da onları örnek gösterir.[309] İsa, çocukların göklerde var olan melekler sayesinde Baba Tanrı'nın sürekli yüzünü gördüklerini haber verir.[310] Bu ve benzeri haberlerde bildirilen Tanrı'nın merhametine ve çocuklara olan sevgisine dayanarak onların İsa ile birleşmek süretiyle bağışlanacağı ve cennete alınacağı değerlendirilmektedir. Cennette çocukların, diğer İsa'da bütünleşenler gibi, sevdikleri ile kavuşacaklarına, böylece buluşmanın gerçekleşeceğine inanılmaktadır.

---

303 Romalılar, 5:12.
304 Mezmurlar, 51:5.
305 Yakup, 2:10.
306 Yuhanna, 3:3.
307 Matta, 19:13-14.
308 Luka, 18:16.
309 Matta, 18:2-4.
310 Matta, 18:10.

2.2.3.4. Yeme ve İçme

Hıristiyanların tamamı cennette yiyip içmeye inanmazlar. Böyle düşünenlere göre Tanrı'nın Krallığı yeme içme yeri değildir.[311] Bu düşüncede olanlar ile meleklerin ekmeğinin yenildiğinden bahseden kutsal metin pasajlarını telif etmenin zor olduğunu söyleyenler arasında derin fikir ayrılıkları bulunmaktadır.[312] Cennette yemek içmek vardır diyenler meleklerin ve Tanrı'nın bizzat kendisinin insan şeklini alıp İbrahim'le beraber yemek yediklerini delil olarak kullanırlar.[313] Yine Tanrı'nın cenneti, kişilerin hayat ağacından yemek yiyebilecekleri yer olarak tanımlamasınından[314] hareketle bu durumun en azından yenilebilir meyvelerin cennette bulunduğunu gösterdiğini söylerler.

İsa'nın dirildikten sonra havarileriyle beraber balık ve kahvaltı yaptığı bildirlir.[315] Buradan bedenin dirilme sonucunda yemek yediğine delil getirilmektedir. Aynı zamanda bu olay ölüm ötesindeki dirilmeye de referans olarak kullanılmaktadır. Bir başka pasajda İsa'nın Tanrı'nın Krallığı gelene kadar asmanın ürününden içmeyeceğini söylediği bildirilmektedir.[316] Bu ifadeden İsa'nın aslında krallık kurulduğunda tekrar içebilirim demek istediği anlamı çıkarılmaktadır. Bir başka metinde melek İsa'ya ne mutlu, Kuzu'nun düğün şölenine[317] çağrılanlara ifadesi geçmektedir. Buradaki kuzudan kastın İsa olduğu düğünün de cennette yapılacağı ifade edilmektedir. Bir yerde düğün şöleni varsa yeme ve içme ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir denimektedir. Bunu da İsa'nın kendisini yemeğe çağıran bir kişiye verdiği şu cevap ile ilişkilendirirler: "Öğlen veya akşam yemeği verdiğin zaman akrabalarını. Komşularını ve zenginlerini çağırma çünkü onlar da bu davete karşılık vereceklerdir. Fakat fakir ve yoksulları çağırabilirsin çünkü onlar karşılık veremezler dolayısıyla bu kişiler dirildiğinde sana bunun karşılığını vereceklerdir. Bunu duyan bir kişi Tanrı'nın sofrasından yemek yiyeceklere ne mutlu dedi."[318] Bütün

311 Romalılar, 14:17.
312 Mezmur, 78:25.
313 Yaratılış, 1-10.
314 Vahiy, 2:7.
315 Yuhanna, 21:4-14.
316 Luka, 22:18.
317 Vahiy, 19:9.
318 Luka, 14:12-15.

bu metin ve yorumlardan yola çıkan hıristiyanların önemli bir kısmı cennette yeme ve içmenin olacağına inanmaktadırlar.

2.3. CEHENNEM

Eski Ahit'te açık ve belli bir şekilde cehennem betimlemesi yoktur. Eski Ahit'te yani Tevrat'ta ölüm hadisesi ilk insanın hatasıyla ilişkilendirilmiştir.[319] Cehennem, Yahudilikte günah işleyenler için bir işkence yeri ve azap görülecek mekân olarak bilinir. Büyük günde ölümden sonra hazırlanacak olan mahkemede suçlu bulunanlar cehenneme sürüleceklerdir. Yahudi inancında önemli bir akide olarak görülen sünnet olma ve bu akideyi yerine getirenler cehenneme girmeyeceklerdir. Tanrı ile Yahudiler arasında ilk dönemden beri sünnet ritüeli ile tespit edilen, bilinen çok önemli bir antlaşma vardır. Çünkü hali hazırda İsrail soyundan, Yahudilerden gelen biri cehenneme girse dahi, bu durum az bir süre için bile olsa, sünnet derisi kendisine tekrar verilir.[320]

Yeni Ahit'e göre de Hıristiyanların büyük günah işleyenleri ve gerçek imana sahip olmayanları ölümden sonra cehenneme giderler. Günahlarının durumuna göre de orada üç farklı şekilde kalırlar.

1) Allah'ı görmeden mahrum olanlar.

2) Cehennem ateşi "…kötülük yapan herkesi onun egemenliğinde toplayıp kızgın fırına atacaklar. Orada ağlayış ve diş gıcırtısı olacaktır."[321]

3) Oradakileri kemiren kurt ölmez, yakan ateş sönmez.[322] Cehennem azapları sonsuza dek sürecektir.

Cehennemdeki bu azaplara uğramamak için şöyle denilmiştir: "Eğer herhangi bir organın, bu elin ve ayağın olabilir, günah işlemene sebebiyet verecekse onları kesmen senin faydan için daha iyidir. Çünkü bir el veya bir ayakla cennete girmen cehenneme atılmandan çok daha iyidir."[323]

---

319 Tekvin, 2:17; 3:19.
320 J. Chaine, "Géhenne", **Dictionnaire de la Bible Supplément**, Ed. Louis Pirot ve diğerleri, Létouzey et Ané éditeurs, Paris, Vol 3, s. 579.
321 Matta, 13:41.
322 Markos, 9:48.
323 Matta, 18:8.

Hıristiyanlıkta, Yahudi geleneği ile benzer şekilde, ilk önce Şeol âlemi inancı bulunmaktaydı. İsa'nın ardından kilise, sonsuz ölümün acınacak ve ağlanacak bir şey olduğunu belirtmiştir.[324] Bu konuda Cehennemle kötülüğün gizi arasında ve cehennemle insan arasında esaslı bir ilişki vardır. Cehenneme inanmayı reddetmek, Tanrı'yı ciddiye almayı, insanı, özgürlüğü ve insanın iyilik yapma sorumluluğunu ciddiye almayı reddetmek anlamına gelir.[325] İsa'nın çarmıha gerildikten sonra Şeol'un iyiler tarafına gidip iyileri oradan kurtarıp göğe çıkarttığı bilinmektedir. Hz. İsa, İncillerde gördüğümüz kadarıyla oradan cehennem, cehennem ateşi, ebedi ateş, sönmez ateş ve fırın ateşi diye söz etmiştir.[326]

Cehennem İnsanların atıldığı bir çukurdur.[327] Orası günah işleyenlerin ruh ve beden açısından yani ruh ve bedenlerinin birlikte azap[328] çektikleri ve yok edildikleri bir mekân olarak bilinir.[329] Yeni Ahit'te cehennem kavramından bahsedilirken, zikredilirken günah işleyenlerin çektikleri azaplardan, azap edilişleri tasvir edilir. Günahkârlar sonsuz ateşte cezalarını çekeceklerdir.[330] Orası Şeytan ve onun yardımcıları için hazırlanmıştır.[331] Orası sanki bir hapishanedir.[332] Orada ağlama sızlama ve diş gıcırtısı vardır.[333] Orada katmanlar vardır.[334]

Cehenneme gidecek olanın ruh değil, beden olduğu yönünde söylemler bulumaktadır. Organlardan bir tanesinin cehenneme gitmesi bütünün gitmesinden daima daha iyi bir durum olarak görülmüştür.[335] Tanrı insanların yakarışlarını

---

324 Rahipler için Papalık Kurulu, Din Eğitimi için Genel Talimat (11 Nisan1971) numara 69. Sonsuza dek sürecek cehennem gerçeği ile ilgili ilk açıklmalar; "Damasus İmanı'' denilen konsil ile konsilin kararları (DS 72) "Athanasius'un İman İkrarı" (DS 76) olarak bilinen belgeler.

325 Hıristiyan İnancı, ss. 373-374.

326 Matta, 5:22; 18:9.

327 Markos, 9:45-47; Matta 5:29.

328 Evreni yaratan Tanrı belli bir dindarlık içinde olanları ve kutsal ruha küfretmeyenleri tekrar kendi özüne döndürecektir. Çünkü onun doğasında ruha olan bir sevgi vardır. Kişi onu inkâr etse de veya onun aleyhinde suç işlese dahi öncelikle tövbe etmesi gerekmektedir. Kurtuluşu ancak bu şekilde olur. Ancak tövbe etmeyenler ateşin cezası ile karşı karşıya kalacaklardır. Tanrı tövbe eden ruhları sonsuz azaptan çekip kurtaracaktır. Bkz. Clement, **The Homily**, ANF**,** Vol. 7, 3:6.

329 Matta, 10:28.

330 Matta, 18:8.

331 Matta, 25:41.

332 Matta, 5:15-26.

333 Matta, 8:12, 13:42; 50:22.

334 Cehennemde en çok günah işleyen insanların olduğu bazı alt kısımlarda vardır. "Zengin bir adam İbrahim'e doğru gözlerini kaldırıp baktı ve ondan medet umdu." Bu ifade hareketle cehennemin üst ve alt kısımları olduğu söylenmektedir. Üst kısımda günah işleyen ruhların dua ederek bekledikleri belirtilmektedir. Alt kısımda olanlar ise işledikleri günahlardan dolayı azap görmektedirler. St. Augustin, **Augustin on the Psalm**, NPNF, series 1, Vol. 8, 86:17.

335 Matta, 5:30.

duyduğu için bazı suçları bağışlar ancak bağışlanmayan suçlarda vardır: "Sizlere gerçek bilgiyi açıklayayım, kişilerin yaptığı her kötülük ve çirkin davranış affedilecek ama Kutsal Ruha hakaret eden, küfreden asla affedilmeyecek. Bunları yapan, asla aklanmayacak giderilmeyecek bir günah işlemiş olur."[336] Bütün bu metinler insanların cehenneme gitmemek için ellerinden geldiğince suçtan uzak durmaları gerektiğini ortaya koyar. Markos'ta şöyle denilir: "Eğer bir organın bir kötülük günah işlemişse onu kes ve kurtul bu durum cehenneme gitmenden iyidir."[337]

2.3.1. Cehennemin Kavram Olarak anlamı

Cehennem kelimesinin, Grekçe "geenna", Latince "gehenna" olarak geçen kelimelerden geldiği kabul edilir. Kelimenin aslı, İbrânîce "ge hinnom"dan gelmektedir. Ge hinnom kavramı Eski Ahit'te çok yerde zikredilir.[338] Ge hinnom, Molek'e ibadet edilen bir vadi olarak bilinir.[339] Bu vadi ölü insanların ve hayvanların doldurduğu bir yerdir. Bundan dolayı cehennem ile eş anlamlı olarak anılır.[340] Burası kişilerin öldükten sonra ceza çekeceği bir yer olarak kabul edilir.[341]

Ge hinnom, Yahudi tarihinde, Yahudilerin sözde ibadet saydıkları insanlık dışı ve ahlak dışı faaliyetlerinden dolayı kötü bir üne sahipti. Orada bir cehennem tanrısı olduğuna inanılan Molek'e tapılmakta ve onun öfkesini yatıştırmak için çocuk kurban edilmekteydi. İlk defa Yahuda Kralı Ahaz (MÖ 735-716), Hinnom vadisinde buhur yakıp çocuklarını ateşe vermiştir. Ahaz'dan sonraki ikinci kral Menasseh de yine orada oğluna aynı muameleyi yapmıştır.[342] Kral Yoşiya dinî reformu sırasında (MÖ 622) bu geleneği yasaklamıştır.[343] İbadet adına çocukların katledilip yakılması yüzünden İsrâil peygamberlerinin ge-Hinnom'u lânetlemeleri üzerine bu yer İşaya'dan[344] itibaren

---

336 Markos, 3:28-29.
337 Markos, 9:43-47.
338 Yeşû, 15:8; 18:16; II. Tarihler, 28:3; 33:6; Yeremya, 7:31, 32; 19:2, 6; 32:35; II. Krallar, 23:10; Nehemya, 11:30.
339 II. Krallar, 23:10-18.
340 Matta, 5:29; 10:28
341 Shailer Mathews, "Gehenna", **Dictionary of the Bıble**, Ed. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, 1924, s. 285.
342 II. Tarihler, 28:3; II. Krallar, 16:3; 21:6; Yeremya, 2:20-24.
343 II. Krallar, 23:10.
344 İşaya, 6:24.

zamanla gelişen Yahudi eskatolojisindeki cehennemin sembolü olmuş ve ölüm sonrasında azap çekilecek yere bu ad verilmiştir.[345]

2.3.2. Cehennemin Katmanları (Çemberleri)

Dante'nin "İlahi Komedya"sında Cehennemin katmanları konusunda fazlasıyla malumat bulunur. Cehennem, İlahi Komedya'nın ilk bölümünde yer alır ve toplam olarak 34 kantondan oluşur. Dante'nin tasarladığı cehennem anlayışında, dibe doğru gidildikçe daralan bir çukur vardır. Bu çukur dokuz kattan veya çemberden oluşur. Çemberlerin her birindeki cezalar farklıdır. Dante, Vergilius'un yardımı ve rehberliği sayesinde ölüm ötesine bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuğunda çeşitli devlet adamları, yazarlar ve şairlerle farklı katmanlarda karşılaşır.[346] Bu yolculuk ve cehennemin katmanları aşağıdaki gibidir.

2.3.2.1. Birinci Kat (Çember): Limbos

Dante, uyku ile uyanıklık arasında, ya da hayal âleminde kendini karanlık bir ormanda bulur. O, buradaki ilk izlenimlerinden dolayı korkar. Orada bize karşılaştığı bir iyilikten bahseder. Bu iyilik, rehber olarak ona yol gösterecek olan Vergilius'tan başkası değildir.[347] Vergilius, Dante'ye, iyiliğin peşinden gel. Seni öncesi ve sonu olmayan, çığlıkların olduğu ve ruhların acı çektikleri bir yere götüreceğim.[348] Eğer yukarıya çıkmak istersen, seni daha yetkin bir ruh oraya çıkartacaktır. Çünkü ben Tanrı'ya karşı geldiğim için oraya seni çıkartamam[349] dedikten sonra cehennem yolculuğu başlar.

Dante daha sonra şunları söyler: İlk çembere girdiğimizde, burada kulağıma hıçkırık değil de, iniltiler geliyordu. Burada çocuklar,[350]kadınlar ve erkeklerden oluşan

---

345 H. Lesetre, "Gêennom", **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 3/1, ss. 153-155. Ayrıca bkz. F. Vigouroux, "Gêhenne", **Dictionnaire de la Bible**, ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 3/1, s. 155.

346 Dante, **İlahi Komedya**, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19.

347 Dante, Cehennem, 1:1-10.

348 Burası Limbos olarak bilinir. İsa'nın temiz ruhları, cehenneme inmek süretiyle Tanrı'nın huzuruna çıkardığı yer olarak da bilinir. Detaylı bilgi için Bkz. Dante, Cehennem, 4.

349 Dante, Cehennem, 1:112-124.

350 Çocuklar ve bebekler, hilesiz süte yani su katılmamış süte benzerler. Onlarla Tanrı'nın sözünü özleyin ve onlarla kurtuluşu umun. Bkz. 1. Petrus, 2:2.

farklı sınıflarda insanlar vardı. Vergililus'ta bu sınıflara dâhildi. Bu insanlar işkence görmeden, acı çekiyorlardı. Buradaki insanların erdemleri vardı. Fakat yeterli değildi ve vaftiz de olmamışlardı. Hıristiyanlıktan önce yaşamışlar ve Tanrı'yı yeterince tanımamışlardı.[351] Limbos denilen bu çember dürüst olmalarına rağmen Tanrısız yani dinsiz olanlar için ayrılmıştı. Onların da bir cezaları vardır ve ceza çekecekleri yer burasıdır.[352] Burada çokça fikir adamı ve devlet adamıyla karşılaşan Dante, bu çemberde İbni Sina ve İbni Rüşt ile de karşılaşmıştır.[353]

2.3.2.2. İkinci Kat (Çember): Şehvetlerine Yenik Düşenler

İkinci çembere indiğimizde acı daha da artıyor ve yerde gittikçe daralıyordu. Minos, cehennemde yargıçlık yapan şeytan olarak tanımlanabilir. Buraya inen ruhlar yaptıkları kötükülükleri bir bir Minos'a anlatırlar ve Minos'ta ona göre cezalarını belirlerdi.[354]

Kulağıma acı ve inilti sesleri geliyordu. Ağlamaların olduğu yere gelmiştim. Burada ışık yoktu ve dinmek bilmeyen fırtına uğultuları vardı. Burada cehennem ruhları sürüklüyor ve silkeliyordu. Akıntının önüne geldiklerinde sesleri ve acı çığlıkları daha da yükseliyordu. Üstelik Tanrı'nın adeletine karşı da hoş olmayan sözler sarf ediyorlardı. Burada işkence çekenler akıllarının buyruklarına, şehvetlerine uymuş olan günahkârlardı.[355] Bu çemberde şehvetlerine yenik düşenlerden bulunmaktaydı.

2.3.2.3. Üçüncü Kat (Çember): Oburlar ve Açgözlüler

Üçüncü daireye indiğimizde sonu olmayan ve durmadan yağan, iri taneli yağmurla karşılaştık.[356] Gökyüzünden dolu taneleri, kirli sular ve kar toprağa yağıyordu. Suları çeken toprak ise leş gibi kokuyordu. Korkunç görünüşlü Kerberos

---

351 Dante, Cehennem, 4:22-37.
352 Dante, Cehennem, 4:40-43.
353 Dante, Cehennem, 4:142.
354 Dante, Cehennem, 5:1-13.
355 Dante, Cehennem, 5:25-37.
356 Kutsal Kitap'ta oburlarla arkadaşlık yapılmamasından bahsedilir. Hatta arkadaşların babalarını utandıracaklarından söz edilir. Bkz. Sülayman'ın Özdeyişleri, 28:7. Giritlilerin, kendi peygamberleri, onlar hakkında yalancı ve obur der. Bkz. Titus, 1:12.

hayvanı (üç ağızlı olarak tasvir edilir) durmadan köpekler gibi havlıyordu. Kerberso hayvanı durmadan toprağı eşeliyor, ölüleri parçalıyor ve ruhları tırmalıyordu.[357]

Hayatları boyunca midelerini düşünmüş olanlar şimdi bu çemberde azap çekiyorlardı[358] ve durmadan bir köpek gibi uluyorlardı. Bu çemberde olanlar genelde obur olanlar ve sağa sola dönemeyecek kadar çok yiyip,[359] kendilerini düşünenlerdi.[360]

2.3.2.4. Dördüncü Kat (Çember): Cimriler ve Savurganlar

Dördüncü çembere ulaştığımızda, Kharybdis'in[361] önüne vardık, dalgalar gibi buradaki ölülerde havalara sıçrıyordu. İnsan sayısı çokçaydı ve durmadan çığlık atıyorlardı, göğüsleri ile yükleri iterlerken birbirleriyle çarpışıyorlardı. Birbirlerine "niye tutuyorsun?" ve "niye saçıyorsun?" diye bağırıyorlardı. Aslında bu şu anlama geliyordu. "Niye tutuyorsun?" diyerek savurganlar cimrileri suçluyorlardı. "Niye saçıyorsun?" diyerek cimriler de savurganları suçlamış oluyorlardı.[362]

Dante, dünyada durmadan harcayan din adamlarından bu katmanda bahseder. Daha sonra ise din adamlarının en etkili olanlarından papa ve kardinalleri de cimrilerin[363] en cimrisi olarak burada tasvir eder.[364] Bu katmanda tasvir edilen bir başka grup ise, dünyaya kananlar, dünya nimetlerine değer verenler ve diğer âlemi unutanlardı.[365]

2.3.2.5. Beşinci Kat (Çember): Öfkelerine Yenik Düşenler

Beşinci çembere geçerken ırmak boyunca takip ettiğimiz kapkara bir su vardı. Bu karasu belli bir yerden sonra bataklığa dönüşüyordu. Bataklığın içinde çıplak insanlar vardı. Her birinin yüz ifadesinde öfke hâkimdi. Buradaki insanlar durmandan

---

357 Dante, Cehennem, 6:1-16.
358 Açgözlü olanlar, Tanrı'nın Krallığı'nı hak etmeyenler arasında sayılır ve oraya giremeyecek günahkârlar arasında gösterilir. Bkz. Korintliler, 6:9-10.
359 Genelde açgözlü olanlar; şehvet, putperestlik ve fuhuş gibi kötü arzuları işleyenlerle bir tutulmuşlardır. Bkz. Koloseliler, 3:5.
360 Dante, Cehennem, 6:19-22; 52-57.
361 Messina boğazında yaşadığı varsayılan canavara verilen isim.
362 Dante, Cehennem, 7:16-30.
363 Kitabı Mukaddes'te cimrilerin verdiği yemeğin yenilmemesi bildirilerek şöyle denilir: "Hatta canın çekerse dahi onların verdiği yemekten uzak dur." Bkz. Sülayman'ın Özdeyişleri, 23:6.
364 Dante, Cehennem, 7:37-48.
365 Dante, Cehennem, 7:58-64.

birbirlerine vuruyor[366] ve birbirlerini parçalamaya gayret gösteriyorlardı. Rehberim bana "burada gördüğün insanlar öfkelerine yenik düşenlerdir." dedi. Baktığımda suyun dibi de üstü de buradaki insanlarla dolmuş vaziyetteydi.[367]

Phlegyas, [368] beşinci katın bekçilerindendi. Onun nezaretinde bataklık çukurundan geçerken karşıma yüzü çamura bulaşmış biri çıktı. "Zamanı dolmadan önce sen buraya niye geldin" diye sordu. "Bende geldim ama kalıcı değilim" dedim. Bu adamı tanımıştım, halkına iyiliği dokunmamış biriydi bu adam, o yüzden bu adamın keyifle bataklığa battığını görmek istedim. Bu adam da halkını kandıran, halkın nefretini kazananlardandı.[369]

2.3.2.6. Altıncı Kat (Çember): Dini Sapkınlar

Altıncı katta aslında son dört katın çok acımasız, şeytanların yoğun oldukları katlar olduğu söylenir.[370] Hatta Dante burada "Dikte" kentine girdik demesiyle son dört katmanın başlangıçlarına adım attıklarını dile getirir. Dört bir yanı korkunç işkencelerle ve iniltilerle dolu büyük bir düzlük gördüm. Burada mezarlar vardı. Bu mezarların üstü açıktı, bedeni sımsıkı sarıyorlardı. Mezarların içinden sürekli bağrışmalar geliyordu.[371]

Rehbere, mezarlarda olanların kim olduğunu sordum. Bana burada yatanların farklı mezheplerden oluşan sapıklar olduğunu söyledi. Buradaki mezarların ateşi birbirinden farklıdır. Her bir mezar kişinin işlediği günahla orantılı olarak sıcaktır. Bilgeye, "mezarlardaki kişileri görebilecek miyim" diye sorduğumda, bana, "mezarlarının hepsinin kapanacağının ve insanların arasat[372] denilen yerde tekrar cesetleriyle toplanacaklarını" söyledi. Kapanmaktan kasıt ilerdeki bir kapanmadan

---

366 Kitabı Mukaddes'te, İnsanlar öfkelendikleri zaman kendilerine hâkim olamadıkları, birbirlerini öldürdükleri va lanet edildikleri bildirilir. Bkz. Yaratılış, 49:6-7.

367 Dante, Cehennem, 7:106-120.

368 Kızının ırzına geçen Apollon'dan intikam almak için Deplhoi Tapınağı'nı yakan mitolojik öğedir. Burada şeytan kılığında beşinci dairenin bekçisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Dante, cehennem, 8:9.

369 Dante, Cehennem, 8:31-54.

370 Onları saptıran İblis, sahte peygamberlerin, canavarların içinde bulunduğu kükürt ve ateş gölüne atıldı. Gece gündüz orada işkence çekecektir. Bkz. Vahiy 20:10.

371 Dante, Cehennem, 9:106-122.

372 Üç ilahi dinde, Arasat kıyamet günü insanların dirilecekleri yer olarak gösterilir. Bkz. Yoel 3:12.

bahsetmektedir. Çünkü ilerde Dante mezarların içlerindeki önemli kişilerle konuşmaktadır.[373]

2.3.2.7. Yedinci Kat (Çember): Kaba Güç Kullananlar

Yedinci çemberde dâhil olmak üzere, bundan sonra üç daire vardır ve bu daireler gitgide daralır. Hepsinin içinde lanetlenmiş ruhlar bulunur. Günahlarının ne olduğunu öğrenmen için burada neden toplandıklarına dikkat etmelisin. İlk dairede, yani yedinci katta kaba güç kullananlar yer alır. Bu dairede kendi içinde üç bölüme ayrılır. Üçe arılmasının sebebi ise, kaba gücün kişiye, Tanrı'ya ve karşıdakine yönelik olmasından kaynaklanması olabilir.[374]

Kaba güç birini yaralayabilir, öldürebilir, mala mülke[375] zarar verebilir, yıkıma ve yangına sebebep olabilir. İnsan kendisine, Tanrı'ya ve bir başkasına saldırabilir. Katiller, haydutlar ve yağmacılar cehennemin bu dairesinde fakat farklı bölümlerde yargılanacaklardır. İnsan kendisine, malına zarar verebilir. İnsan intihar edebilir, kumar oynayabilir, har vurup harman savuranlar işte onlarda bu dairenin ikinci bölümünde azap göreceklerdir. Saldırı aslında Tanrı'ya karşıda olabilir, o'na inanmayarak, ona söverek ve hakaret ederek, verdiği nimetlere karşı şükranda bulunmayarak da Tanrı'ya karşı gelmiş ve saldırmış olunur. İşte böyle yapanlar bu dairenin en dar olan üçüncü bölümüne gönderileceklerdir.[376]

2.3.2.8. Sekizinci ve Dokuzuncu Katlar (Çemberler): Dolandırıcılık ve İhanet

Sekizinci dairede hile yapanlardan bahsedilir. Hilenin iki yönü bulunur; birincisi kendisine güvenen kişilere, ikincisi ise kendisine güvenmeyen kişilere yapılabilir. Hilenin ikinci biçimi doğa gereği tabiatta var olan sevgi bağlarını öldürür.

---

373 Dante, Cehennem, 9:124-130; 10:7-10;16-31.
374 Dante, Cehennem, 11:6-30.
375 Kitabı Mukaddes'te, hiç kimseden kaba güç kullanılmaması, mal mülk alınmaması, sadece verilenle yetinilmesini bildirilmektedir. Bkz. Luka, 6:48.
376 Dante, Cehennem, 11:31-49.

Hilenin ikinci biçiminde ikiyüzlüler,[377] kalpazanlar, din tüccarları, dalkavuklar ve hırsızlar bulunur.[378]

Dante, sekizinci daireyi on ayrı hendeğe ayırmıştır: İlk hendekte kadınları baştan çıkaranlar ve kadınları satanlar, cinler tarafından kırbaçlanır.[379] İkincide pisliğe saplanmış dalkavuklar vardır.[380] Üçüncüde açgözlü sefiller, dördüncüde büyücüler ve falcılar,[381] beşinci hendekte ise, rüşvet alanlar bulunur, zifte batırılmışlardır, başlarını dahi kaldıramazlar.[382] Altıncı hendekte ikiyüzlüler, yedinci hendekte ise hırsızlar çeşitli işkencelere maruz kalıyorlardı.[383] Sekizinci hendekte, bir sürü korkunç yılanlar vardı. Elleri yılanlarca bağlanmış, bir sürü çıplak insan yer almaktaydı. Buraya gelenlerin suçu zinet eşyalarını çalıp, başkalarına iftira atmaktı.[384]

Dokuzuncu hendekte ise, bölücülük ve bozgunculuk günahlıları vardı. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin adı da burada zikredilmekteydi.[385] Hilenin birinci biçiminde doğanın sağladığı sevgi ve güven göz ardı edilir. Bu sebeple hainler, dairelerin en küçüğünde, yani Dite'nin bulunduğu yerde sonsuza dek azap çekeceklerdir. Hainlerin olduğu bu katman dokuzuncu katman olarak kabul edilir.[386] Acılar ülkesi hükümdarı olarak tasvir edilen Dite, yani şeytan gövdesinin yarısı buz içindeydi. Dite, bir zamanlar güzeller güzeli[387] olarakta bilinirdi. Şaşırtıcı şekilde üç yüzü vardı ve her bir yüzünde kuş kanatlarından daha büyük kanatları vardı. Kanatları yarasa kanatları gibi tüysüzdü. Kanatlarını çırptıkça rüzgâr oluşuyordu. Toplamda altı gözü vardı ve hepsinden aynı anda ağlıyordu. Gözyaşları kan ve salyayı andırıyordu. Bir değirmen gibi dişlerinin arasında günahkârları da öğüterek onlara işkence yapıyordu. Orada en büyük cezaya çarpıtılan ruh, İskaryot Yahuda[388] idi. Başı ağızda

---

377 Din bilginleri, Ferisiler ve ikiyüzlüler, kendi dinlerine insanların dönmesi için her şeyi yaparlar. Bu nedenle Cehennemde herkesten daha çok azap çekeceklerdir. Bkz. Matta, 23:15.
378 Dante, Cehennem, 11:52-60.
379 Dante, Cehennem, 18:64-66.
380 Dante, Cehennem, 18:102-117.
381 Dante, Cehennem, 19:1-5; 20:7-25, 108, 123.
382 Dante, Cehennem, 21:19-54.
383 Dante, Cehennem, 22:52-55,136; 23:88-91.
384 Dante, Cehennem, 24:82-141.
385 Dante, Cehennem, 28:22-36.
386 Dante, Cehennem, 11:61-66.
387 Dite, Lucifer olarakta bilinir. Bir zamanlar yaratıkların en güzeli idi. Bkz. Dante, Cehennem, 6:69.
388 Yahuda, İsa'yı Romalı askerlere ihbar eden kişi olarak bilinir. Bkz. Matta, 26:14-16.

ayakları ise boşlukta olacak şekilde azap görüyordu.[389] Onuncu hendek, dermansız hastalıklara yakalanmış olan sahtekârların yeriydi.[390]

[389] Dante, Cehennem, 34:16-63.
[390] Dante, cehennem, 34:7-40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSA MESİH'İN YENİDEN DİRİLMESİ, TANRI'NIN KRALLIĞI VE YARGI GÜNÜ

3.1. İSA MESİH'İN YENİDEN DİRİLMESİ

Dirilme kelimesi, Latince "tekrar görünmek" ya da "yeniden kalkmak" anlamına gelen "resurgere" kelimesinden gelmektedir. "Resurrection" yani dirilme, cismani olarak gerçekleşen ölümden hayata tekrar dönmek demektir. Aslında bu terim, genellikle ruh olarak bilinen ölümsüzlük ya da bedenin yok edilmesinden sonra tekrar yaşayabilecek olmasına dair inançlara atıfta bulunmak amacıyla kullanılmamalıdır. Dirilişe olan inanç, insanlığın bir bütün olarak ölümden sonra ortadan kaybolduğu ve daha sonra yeni bir varlığa dönüştüğü anlamına gelen bir görüş olarak ele alınmalıdır.[391] Bu kelimeye verilen anlam bazı dinler için geçerlidir. Dinlerde ölüm ötesi ile ilgili farklı inançlar bulunmaktadır. Bu inançlara uygun olarak da tanımlamalar yapılmaktadır. Örneğin Hinduizm ve Budizm'de reelkarnasyon inancı bulunurken, Yahudilik ve İslam'da ölümden sonra bedenle tekrar diriliş inancı vardır. Yahudilik'te ahiret konusunda tam bir netlik olmasa da, örneğin İslam'da bu inanç açık ve nettir; ana fikir ise ilk defa yaratılışı gerçekleştiren bir Tanrı'nın ikinci yaratılışı da yapabileceği varsayımıdır.

Hıristiyanlık'ta reenkarnasyon fikri dışlanmıştır. Diriliş terimi, Hıristiyan inançlarıyla iç içedir. İlk dönem Hıristiyanlığında, Mesih'in dirilişi temel gerçek olarak kabul edilmiştir; hatta bu inanç, kurtuluşun ön şartı olarak görülmüştür.[392] Pavlus'un mektuplarında yer alan ifadeler bunu ortaya koymaktadır. Pavlus şöyle der: "Tanrı İsa'yı ölümden kurtardı"[393]; İsa yeniden öldü ve tekrar yükseldi."[394] İncillerde İsa'nın

---

391 Helmer Ringgren, "Resurrection", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, s.7762. Ayrıca bakınız: Ali Erbaş, Pavlus'a Göre "Diriliş ve Ruhun Ölümsüzlüğü" Meselesi, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, 2001, s. 7.

392 İsa'nın dirilmesinin, aslında genel inanç kaidesi dışında kaldığı ve döneminin sosyal durumuyla ilgili bulunduğu, yani hıristiyanların yaşadıkları zulümler, acılar, yoksulluk gibi zor durumlarında bu inancın zorunlu olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bkz. William Miller, **Evidence from Scripture and History of the Second Coming of Christ**, Printed for the Publishers, By Kemble and Hooper, 1936, s. 11.

393 Romalılar, 10: 9.

394 I Korintliler, 4:14.

dirilişinin önemi şu şekilde bildirilir: "O, ölümden dirilişi ile iktidardaki Tanrı'nın oğlu olarak belirlendi."[395]

Kurtuluş ve diriliş İsa'nın ölümünü ve dirilişini kapsar.[396] İsa'nın dirilişi ve yükselişi konusu Hıristiyan inancının merkezinde yer alır ve mihenk taşını oluşturur.[397] İsa, diriliş ile ilgili havarilerine şöyle demiştir: "Bu sözlerin kulağınıza ulaşmasına izin verin çünkü İnsanoğlu ihanete uğrayacak ve erkeklerin eline teslim edilecek: Onu öldürecekler. Öldürüldükten sonraki üçüncü gün ise tekrar yükseltilecektir."[398] Yükselme kavramının önceleri havariler tarafından anlaşılmadığı yönünde yorumlar bulunmaktadır. Apostolik babalardan sayılan Clement, dirilişin doğasını "ölümsüz bilgi" gibi belirsiz bir cümle ile çözmeye çalışır ve şöyle der: "Üstadın 'ölümsüz bilgiyi[399]' tadacağımıza dair istekli olduğunu Clement bize bildirmiştir."[400]

Hıristiyan teologlar diriliş ile ilgili en önemli gösterge olarak Hz. İsa'nın dirilişini gösterirler. Pavlus, diriliş inancının bütün Hıristiyanları kapsadığını söylemektedir. Diriliş ile ilgili bazı Hıristiyan teologları arasında ihtilaf çıkmıştır. Fikir ayrılığına düşmüş teologlar üçe ayrılır: Geleneksel görüş, şüpheciler ve indirgemeci görüş. Geleneksel görüşe göre, İsa'nın dirilişi meydana gelmiş tarihi bir olaydır ve tarihsel akıl ile ispat edilebilir. Bu görüşte olanlar İsa'nın fiziki olarak diriltildiği ve Tanrı'nın yanına yükseltildiği görüşünü kabul ederler. Bu duruma kanıt olarak İncil'de İsa'nın ölümünden sonra bazı insanlara göründüğüne yönelik rivayetleri esas alırlar.[401]

İkinci olarak olaya şüphe ile yaklaşanlar, şüphecilerdir. Bunlar tarihi delilin tek başına yeterli olmayacağını varsayarlar. İndirgemeciler ise, İsa'nın dirilişinin

---

395 Romalılar, 1: 4.

396 Rudolf Bultmann, **Theology of the New Testament**, Charles Scribners Sons, New York, 1951, s. 293.

397 Joseph Dore, "Resurrection de Jesus", **Dictionnaire des Religions** (Sous la directioıı de Paul Poupard), Presses Universitaires de France, Paris, 1993, Vol. II, s. 1707.

398 Matta, 17:22,23; Luka, 9:43-45; Markos 9:31. Bu metnin yorumu için bkz. Arthur Hinds**, The Comlete Sayings of Jesus**, Introduction by Norman Vincent Peale, D.D., Evinity Publishing Inc, USA, 2009, ss. 60-61.

399 Clement ölümsüz bilgiden bahsederken şöyle demiştir: "Mesih'in ölümsüzlüğünün doğasını formüle etme girişimi olarak, 'ölümsüz bilgi' kısa sürede çözmek için tasarlanan sorundan, daha şüpheli hale gelmişti." I Clement, **First Epistle to the Corinthians**, ANF, Vol.1, Chapter 36, s. 26.

400 Anka kuşunun doğu topraklarında yaşadığı kabul edilmektedir. Bu kuşun beş yüzyıl yaşadığı görülmektedir. Anka kuşu kendi yuvasında ölür ve ardından tekrar dirilir. Clement, anka kuşunun yeniden dirilmesini, dirilişin işareti olarak görmektedir. Bkz. I Clement, **First Epistle to the Corinthians,** ANF, Vol. 1, Chapter 35, s. 27

401 Peter Carnley, **The Structure of Resurrection Belief**, Clarendon Press, Oxford, 1987, s. 12.

havarilerin İsa'ya olan derin bağlılıklarında dolayı tamamen duygusal olduğunu ve insanların ölen sevdiklerinin ölümlerini kabul etmekte zorluk çektiklerini söyler.[402] Barth ve Bultmann, diriliş inancı araştırılırken, tarihi dayanakların dışında tutulmasını istemiş ve diriliş inancına farklı bakış açıları getirmişlerdir. Bath'a göre diriliş; İsa, gerçek anlamda bir mekân da çarmıha gerilmiş ve bu olay tam anlamıyla objektif olarak bu dünyada gerçekleştirilmiştir.[403] Bultman ise, diriliş düşüncesinin bu dünyada anlaşılamayacağından bahsetmiştir.[404]

İsa'nın dirilişi, boş mezar ve İsa'nın ölümden sonra görülmesi hakkındaki rivayetler birbirinden farklıdır.[405] Boş mezarla ilgili rivayetlere bakıldığında, mezarı ziyaret etmek için kimin gittiği, ne zaman gittiği ve ne sebeple gittiğine ilişkin Kutsal Kitapta farklı metinler yer almaktadır.[406] İncillerde İsa'nın kime ve nerede göründüğü ile ilgili farklı ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, İsa'nın önce Mary Magdalene'e ve diğer Mary'e mezardan dönerlerken göründüğü ve onların İsa Mesih'in ayaklarına kapandıkları bildirilmektedir.[407] Bir başka metinde ise İsa'nın ilk kez, Kudüs'e uzak bir konumda olan Emmanus yolunda, Kleopas ve diğer arkadaşlarıyla konuştuğu belirtilmektedir.[408] Ayrıca İsa, "Hanım neden şu an ağlamaktasın?" dediğinde, Meryem onu bir başkasıyla karıştırdığından, "Efendim!" dedi… İsa ona kendi ismiyle seslenip, "Meryem!" dedi. O da yüzüne doğru dönerek, İsa'ya bakarak ona "Rabbuni" dedi.[409] İsa, "Bana yaklaşma." dedi. "Çünkü Rabb'imin huzuruna daha erişmedim…"[410]

Daha sonraki bölümlerde bu konuda bilgi verilmeye devam etmektedir: "Haftanın ilk günü akşam yemeğinde, havarilerin Yahudi görevlilerden korkması

---

402 Carnley, s. 13.
403 Hans-George Geyer, "The Resurrection of Jesus Christ: A Survey of the Debate in the Present Day Theology" **The Significance of the Message of the Resurrection for Faith in Jesus Christ**, Ed.. C. F. D. Moule, SCM Press, London, 1968, s. 118.
404 Carnley, s. 111.
405 **The Book of the Cave of Treasures,** Translated from the Syriac by E. A. Wallis Budge, The Religious Tract Society, London, 1927, s. 240.
406 Jocelyn Rhys, **Shaken Creeds: The Resurrectioıı Doctrines**, Watts and Co., London, 1924, s. 3.
407 Matta, 28:1-10.
408 Luka, 24:1-12.
409 Rabbuni kelimesinin manası, öğretmendir. Bkz. Yuhanna 20:16.
410 Yuhanna, 20:15-17.

sebebiyle, bulundukları mekânın kapıları kilitliyken İsa geldi.[411] aralarında bulunup "Size huzur, esenlik olsun." dedi.[412]

İsa'nın dirilişi hakkındaki farklı rivayetler; İncillerde geçen ifadelerin birbiri ile çelişmesi İsa'nın dirilmesi konusunda önemli bir problem ortaya çıkarmaktadır.[413] Bu nedenle diriliş inancının tarihi soruşturmaya açık olup olmadığı tartışılmıştır. Örneğin Karl Barth'a göre açık değildir. Onun için yeniden diriliş tarih olarak düşünülemez. Belki yeni bir Tanrı eylemi olabilir. Dolayısıyla insan eyleminin hiçbir bileşenini içermez, bu nedenle de tarihi aşar. Yine de Barth, dirilişin gerçek bir olay olduğuna inanır. Buna göre, çarmıh olayı ve diriliş nesnel bir içeriğe sahip dünyada gerçek bir olay olarak gerçekleşir.[414] Diriliş inancı, Hıristiyan modern John Calvin ve Martin Luther tarafından müdafaa edilmiş önemli bir Protestan akidesidir.[415] İlk dönem kilise babalarından Origen (c. 185-254), ruhani bedenle dirilişin ilk savunucusu olarak kabul edilir. Onun söyledikleri Pavlus 'un görüşü ile benzerlik içindedir.[416]

İlk Hıristiyanlar genel anlamda, İsa nasıl ölümden dünyadaki bedeni ile dirildiyse kendilerinin de aynı şekilde bedenleriyle ölüm ötesinde hayata döndürüleceklerine inanıyorlardı. Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerin, ortak inancı da bu yöndeydi.[417]

---

411 Ignatius'a göre Mesih'in gelişi ruhani değil, tamamen bedeni idi. O bu görüşünü İsa'nın bizzat, "Bana dokunun ve benim beden ile geldiğimi anlayın (Luka 24:39)." sözüne dayandırmaktadır. Bkz. Ignatius, **The Epistle of Ignatius to the Smyrnaeans**, ANF, Vol. 1, Chapter 3, s. 142.

412 Yuhanna, 20:19.

413 Örneğin Badham, İsa'nın cesedinin canlanıp kalktığına işaret eden pasajları reddetmektedir. Bkz. Badham, s. 38.

414 Badham, s. 19.

415 M. E. Dahl, **The Resurrection of the Body**, SCM Press, London, 1962, s. 37.

416 Pavlus bedenin ruhani dirilişi ile ilgili şöyle der: "Onlar doğal yani bedenle defnedilirler ve ruhani beden olarak haşir olurlar, doğal beden kabul edildiği gibi ruhsal beden de kabul edilir (Korintliler, 15:44)." I. Origen'in şu cümlesi ne demek istediğimizi açıkça gösterecektir: "Tanrı'nın emriyle dünyadaki hayvani beden, cennette yaşamasını mümkün kılmak için ruhani bir bedenle değiştirilecektir." Bkz. Henry Bettenson, **The Early Christian Fathers**, Oxford University Press, Oxford, 1991, s. 255.

417 C. G. Davies, "Factors Leading to the Emergence of Belief in the Resurrection of the Flesh", **The Journal of Theological Studies**, Vol. 23, 1972, s. 448. Diriliş inancı başta Yahudilik olmak üzere başka din ve kültürlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yahudilerde diriliş doktrini şöyledir: Ölülerin bedenlerinin kıyamet gününden önce mezarlardan çıkacağı bilinir. Dirilişe olan inanç, muhtemelen Fars (Pers) etkisi altında olan Kutsal Kitab'ın sonlarına doğru gelişmeye başladı ve Daniel kitabında anıldı (Martha Hımmelfard, "Resurrection", **The Oxford Dictionary of The Jewish Religion**, Ed. R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder, Oxford University Press, New York, 1997, s. 583). Danil'de şöyle denilmektedir: "Yeryüzü toprağında uyuyanlar birçoğu uyanacak: kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek (Daniel, 12:2)." Dirilişin erken referanslardan biri de Makabilerin kitabında bulunur. Burada diriliş düşüncesi, özellikle şehitlik durumunda, adil ceza inancı ile yakından ilişkilidir. Diriliş düşüncesinin İsrail'deki kökeni konusunda bir başka görüşte bunun Kenan dininden geldiği öne sürülür. Orada, Baal denilen

3.1.1. İnsanoğlu

İnsanoğlu tabiri, Eski Ahit'te peygamberlerin vahiylerine kadar dayanan bir kelimedir. "İnsanoğlu" ifadesi daha çok İsa'nın dünyada gelecekte sonsuz bir saltanat süren ilahi bir varlık olacağı anlamında kullanılmıştır. Bu konuda şöyle denilmiştir: "Ve işte bu durumda, insanları andıran, benzer biri göklerden bulutlar vasıtasıyla geldi ve günleri eski olana yani yaşlanana kadar kendisine yaklaştılar, kendisinin yanında kaldılar. Ve bütün topluluklar, kavimler ve diller ona itaat etsinler diye, kendisine yüce bir saltanat, krallık verildi; onun hükümranlığı, sonsuz bir hükümranlıktır. Krallığı ise asla yıkılmayacak bir krallıktır."[418]

Kristoloji açısından bakıldığından bu durumun aslında zengin bir kristolojiyi ifade ettiği söylenebilir. Kristoloji, İsa'nın bir nevi Tanrısal cevherini ve beşeri özünü inceleyen bir bilimdir.[419] Kristoloji için İsa bilimi ya da Mesih bilimi diyebiliriz. Zengin kristoloji, teolojik olarak Platonculuk kaynaklıdır. Yoksul kristoloji ise tamamen İsa'nın beşeri yönünü ele alır ve inceler. Yoksullar, bilinen ilk mezheplerden Ebionitlerdir. İsa'nın tanrısal yönünü kabul etmezler, Pavlus'u reddederler, Tevrat'ın yolunda giderler ve Yahudiler gibi sünnet olurlar. Burada Aryus'un düşünceleri ön plana çıkar.[420]

3.1.2. İsa Mesih'in İnsanlık Adına Ölmesi

Hıristiyanlığa göre, çarmıha gerilen İsa bütün günahlardan temizlenmiştir, onun bedeni günah işleyen insanlık adına ceza çekmiştir. Ölmek günahtan özgür olmak anlamındadır.[421] Buradan insanın öldüğünde bütün günahlarından arınacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak İsa'ya ulaşanlar, onunla birleşenler için ölümle günah sona erebilir. Böylece İsa'ya ait olanların artık hiçbir tutsaklığı kalmayacaktır. Zira hayatın kaynağı, ruhun yasası, İsa'nın aracılığıyla günahtan ve ölümden özgür kılar.

---

tanrının ölmesi ve yükselmesi, yıllık ölümün ve bitki örtüsünün yenilenmesini sembolize eder. Bkz. Rınggren, **s**s. 7764-7765.

418 Daniel, 7: 13-14.

419 Mircea Eliade ve Joan P. Colliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 155.

420 Mircea Eliade ve Joan P. Colliano, ss. 155-160.

421 Romalılar, 6:6-7.

İnsanoğlunun güçsüz ve dirençsiz yapısından dolayı, insanın yapamadığını Tanrı yapmıştır. Kendi oğlunu[422] günahkâr bir insan gibi günahların temizlenmesi için sunmuştur. Onu kurban olarak gönderip, günahkâr insanların özünde yargıya çekmiştir.[423] Bu durumda amaç yasanın gereğini yerine getirmek değil, Ruh'a göre hayat bulmaktır.[424]

Hıristiyanlık açısından insanın ölümsüzlüğe kavuşması, bütün varlığı süresince kendini Tanrı'da, Tanrı ülkesinde bulması, yüceltmesi anlamına gelir. Bu birliği sürdürmek için İsa'nın etini yemeleri, kanını içmeleri (kutsal ekmek ve şarap) gerekir.[425] Dolayısıyla, kutsal ekmek ve şarabın insanı ebediliğe, ölümsüzlüğe kavuşturması, Hıristiyan dininin esas inançlarından biridir.[426]

Ölüm ötesine temizlenmiş bir şekilde gitmek için Hıristiyanlar arasında papazlara danışmak suretiyle günah çıkarma inancı vardır. İncil'de geçen ifadeler insanın ölümle beraber bütün günahlardan arınmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre yalnızca beden ölür, ruh ölmez. İsa Mesih'in ruhu Tanrı'nın varlığında kendini devam ettirir: "Öze uyanlar özle ilgili, ruha uyanlarsa ruhla ilgili düşünürler. Öze dayanan fikir ölüm, ruha dayanan fikir ise yaşam ve huzurdur. Çünkü öze dayanan fikir Tanrı'ya düşmandır; Tanrı'nın buyruğuna boyun eğmez Özün denetiminde olanlar Tanrı'yı hoşnut edemezler. Ne var ki, Tanrı'nın ruhu içinizde yaşıyorsa, özün değil, ruhun kontrolündesiniz. Ama içinde Mesih'in ruhu özü olmayan kişi Mesih'in değildir. Eğer Mesih içinizde ise, bedeniniz günahla beraber ölümden feragat etmiş, aklanmıştır.[427] Bundan dolayı ruhunuz her daim diridir, temizdir."[428] Bu metinlerden ölümün bir çözülme, yani ruh ve bedenin birbirinden ayrılması olduğu anlaşılmaktadır.

---

422 Bazı yerlerde bizzat Tanrı olarak İsa'nın insanları kurtardığından bahsedilmiştir. Bu konuda şöyle denilmiştir: "Rabb'imizin çarmıha gerilerek acı çekmesi kesinlikle gerekli değildi. Kuşkusuz, Tanrı insanı çeşitli yollardan kurtarabilirdi. Ancak Tanrı insanları en kusursuz biçimde kurtarma yoluna gitti." Bazı yerlerde ise İsa'nın insan suretine bürünüp acı çekerek insanları kurtardığı anlatılmaktadır. Bkz. Yuhanna, 3:14-15.

423 Bu konuda İncil'de şöyle denilmiştir: "İnsanların benliğinde İsa yargılanıp kurtuluşa ulaştırdı. Fakat o zamanlar havariler kurtuluşun gizini, anlamını kavrayamadılar." Bkz. Luka, 18,34; 24, 25.

424 Romalılar, 8:1-4.

425 Luka, 22:17-20.

426 Yuhanna, 6:47-57.

427 Mesih İsa, burada çektiği acıların anlamını belirtti. Kurtarıcı sevgisinin ne denli büyük olduğunu açıkladı. Ölümüyle, Tanrı ile insanlar arasında sonsuza dek sürecek yeni bir antlaşmanın olacağını açıkça belirtti. Aklanmış olmak beraberinde yeni bir antlaşmayı getirdi. Bkz. Matta, 26, 26-28; Markos, 14, 22-24; Luka, 22, 19-20; I. Korintliler, 11, 23-25.

428 Romalılar, 8:5-10.

Yine ölümün her bakımdan insanın sonu anlamına gelmediği ve İsa'nın Tanrı'nın ruhuyla bütünleşmesinden dolayı ölümsüz olduğu sonucu çıkmaktadır.

3.1.3. İsa Mesih'in Dirilişi ve Yükselişi

Pavlus Selaniklilere yazdığı mektupta putlara tapınmayı bırakıp hayat sahibi olan Tanrı'ya dönmelerini, gelecek azaptan sakınmalarını ve Tanrı'nın oğlu İsa'yı beklemelerini tavsiye etmiştir. Pavlus, mektubunun devamında Paratusia diye isimlendirilen Mesih'in dönüşünü ele almıştır.[429] İsa Mesih'in dönüşüne yönelik şunları söylemiştir: "Ümidimiz, mutluluğumuz kimdir? İsa Mesih geldiği zaman onun önünde iftihar duyacağınız zafer nedir? Siz değil misiniz?"[430]; "Şöyle ki İsa Mesih bütün mukaddesatıyla bizlerin yanına ulaştığı zaman, Baba'mız yani Tanrı'nın huzurunda hürmette ve kutsiyette mükemmel olmamız için Tanrı yüreklerimizi ferahlatacaktır.[431] Ayrıca Pavlus, Tanrı ve Baba'mızın huzurunda gönüllerinizi kutsiyette sabit kılsın diye dua etmiştir.[432]

Mesih'in dönüşünden bahsetmek için Pavlus, "Parouisa" kelimesini kullanmıştır. Bu çevirinin Kitabı Mukaddes'in İbranice çevirisine uygun düşmediği söylenir. Buna göre Parauisa kelimesi kavram olarak Tanrı'nın gelişini ifade etmek için kullanılmaz. Aksine kelimenin kazandığı anlam kralların şehre gelişini veya karşılama törenlerini ifade eder. Pavlus, Mesih'in dönüşü esnasında hayatta olan Hıristiyanların onu gökte karşıladığından bahseder.[433] Bu kelime, şehirlerden birine bir kralın görkemli girişinin törensel yönünü tasvir etmek için tercih edilmektedir.[434] İncil'de İsa'nın İsrail'e girişi ve kendisine İsrail Kralı dendiği bildirlir.[435]

Pavlus, Mesih'in dönüşünün çok yakında olacağını, hatta kendisi hayatta iken gerçekleşeceğini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Kardeşler, ümit sahibi olmayan insanlar gibi üzülmemeniz için, gözlerini hayata kapamış olanlar hakkında bilgi sahibi olmanızı isteriz. İsa Mesih'in dirildiğine olan inancımız tamdır. Bu vaziyette İsa'ya

---

429 I. Selanikliler, 1:9-10.
430 I. Selanikliler, 2:19.
431 I. Selanikliler, 3:13.
432 I. Selanikliler, 2:12.
433 I. Selanikliler, 4:17.
434 Josephe Flavius, **Antiquities of the Jews,** çev. William Whiston, Wilder Publications, Saint Paui City, 2009, Book XI, Chapter VIII, Article IV.
435 Yuhanna, 12:12-15.

inanarak ölenler de İsa Mesih ile birlikte geri dönecektir. Tanrı'nın sözüne güvenerek, inanarak size söylüyoruz ki, biz hayatta olanlar, Rabb'in yani İsa'nın gelişinde hayatta olanlar, vefat edenlerin önüne geçecek değiliz. Rabb'in kendisi, bir emir çağrısıyla, Tanrı gökten inecek. Önce İsa Mesih'e ait ölüler dirilecek. Sonra biz hayatta olanlar, onlarla birlikte olacağız. İşte birbirinizi bu sözlerle teselli edin."[436]

Pavlus, Mesih'in kendi döneminde geleceğini söyler, ama bazı ifadelerde de kendisinden sonra geleceğini belirtir. Pavlus'un neden Mesih hakkında farklı sözler söylediği bilinmemektdir; ancak dönemin şartları ve belki gezdiği şehirlerin sosyolojik yapısı bu duruma sebebiyet vermiş olabilir.[437] Pavlus'un İsa Mesih'in geç gelmesiyle ilgili sözleri,[438] kendisine sorulan İsa'nın dönüşü ile kurulacak olan krallıkta İsa gelmeden vefat edenlerin vaziyeti ile alakalı görülmüştür. Bununla ilintili olarak Pavlus'un Mesih'i kendi döneminde beklediği için sorulan soruya net bir cevap vermediği ileri sürülmüştür.[439] Pavlus'a dirilişin bedenle mi olacağı sorulur.[440] Pavlus cevaben şöyle der: "Onlar doğal yani bedenle defnedilirler ve ruhani beden olarak haşir olurlar, doğal beden kabul edildiği gibi ruhsal beden de kabul edilir."[441]

Pavlus'un ölüm korkusu ile ilgili ifadelerinde farklılık görülmektedir. O şöyle der: "Biliyoruz ki, bu dünya yıkılırsa, göklerde Tanrı'nın bizim için sağladığı bir mekân, ebedi olarak kalacak bir evimiz vardır. Şimdiyse gökteki mekânımızı, evimizi özleyerek duruyoruz. Evimize kavuşursak çıplak kalmayız. Dünyada yaşayan bizler ağır bir yük altındayız."[442] Pavlus'un burada ne anlatmak istediğini anlamak için Korintlilere gönderdiği birinci mektuptaki ifadelere bakmak gerektiği söylenir.[443]

---

436 I. Selanikliler, 4:13-18.

437 E. P. Sanders**, Paul**, Oxford University Press, Oxford, 1991, s. 33.

438 Pavlus bu konuda şunları söyler: "…Kardeşler, size rica ediyoruz, Rabb'in gününün geldiğini iddia eden herhangi bir ruh, bir söz ya da bizden gelmiş gibi gösterilen bir mektup aklınızı karıştırmasın, sizi telaşlandırmasın. Hiç kimse hiçbir şekilde sizi aldatmasın. Çünkü imandan dönüş başlamadıkça, mahvolacak olan o yasa tanımaz adam ortaya çıkmadıkça o gün gelmeyecektir." şeklindedir. I. Selanikliler, 2:1-3.

439 Pavlus mektunuda şöyle der: "…Hayata gözlerini kapamış insanlar ile ilgili bilgisiz kalmanızı istemiyoruz. Bu durumda Tanrı, İsa'ya bağlı olarak gözlerini kapamış olanları da onunla beraber geri getirecektir." II. Selanikliler, 4:13-14.

440 I. Korintliler, 15:35.

441 I. Korintliler, 15:44.

442 II. Korintliler, 5:1-4.

443 Pavlus'un açıklaması şu şekildedir: "İşte size bir sır açıklıyorum. Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda, göz açıp kapayana dek değiştirileceğiz. Evet, borazan çalınacak, ölüler çürümez olarak dirilecek, ve biz de değiştirileceğiz. Çünkü bu çürüyen beden çürümezliği, bu ölümlü beden ölümsüzlüğü giyinmelidir. Çürüyen ve ölümlü beden çürümezliği ve ölümsüzlüğü giyince, ölüm yok denildi, zafer kazanıldı diye yazılmış olan söz yerine gelecektir." Bkz. I. Korintliler, 15:51-54.

Pavlus, İsa'nın dünyaya tekrar gelip dünyayı büyük bir değişiklikle düzenleyeceği anda olmayı umut etmiştir. Bu ümit "hiç olmazsa giyinmiş olursak, çıplak kalmayız" sözüyle açıklanabilir. Buradaki çıplak sıfatının anlamı ruhun bedenden ayrılması olarak bilinen Platoncu felsefenin kullandığı teknik bir kelimedir. Bazı din bilimcileri, Pavlus'un, mektuplarından yola çıkarak aslında Pavlus'un ölümden korktuğunu ileri sürmüşlerdir. Ölümün kendisi hakkında Mesih ile yaşamaya sebep olacağını bilmesine rağmen, yine de onun ölümden korktuğunu belirtmişlerdir.[444]

Kilise Babalar'ından Theophilus, dönemin bilimi ışığında dirilişi açıklar. O dünyevi gemilerimizin yeniden oluşması, mükemmelleşmesi olarak Paul'un metaforunu yorumlar. Bu anlamda tohumun bitkinin ortaya çıkmasından önce yok olduğunu, bitkinin sadece organik bir şekilde büyüdüğünü söyler.[445] Athenagoras'a göre ise diriliş, insanların görünmesinin kanıtıdır. İnsanlık olarak mükemmelleşmek için, bedensel insanlık korunmalıdır; ölüm, inançlılar için geçici bir durumdur, kimliğinin geçici olarak dağıldığı bir durumdur. Sonsuza dek sadece bedensiz ruhlar gibi hayatta kalmak, insanlığın özü pahasına hayatta kalmak olacaktır. Vücudun ayrışması halinde insanın hayatta kalacağı söylenemez. Yeni kusursuzlaştırılmış aynı bedenin aynı ruha entegre edilmesidir, insan bu şekilde sağ kalacaktır.[446]

3.1.3.1. En Büyük Mucize

Yahudi inancına göre mucize, Tanrı'nın insanlar ve kâinat üzerindeki egemenliğini ve iradesini kanıtlaması, bir fiil ortaya koymak için belli evrelerde ve dönemlerde tarihin akıcılığına müdahale etme yetkisini kullanması olarak ifade edilmektedir. Buna göre mucize sonucu oluşan olaylar bazen Tanrı'nın iradesinin ve gücünün kanıtı, bazen de müdahalesinin sonucu olmaktadır.[447]

---

444 II. Korintliler, 5:6-8.

445 Theophilus, Pavlus'un diriliş meteforuna dayanarak ilk defa vücud ile, yani bedenen dirileceğinden bahsetmiştir. Bkz. Caroline Walker Bynum, **The Resurrection of The Body**, Columbia University Press, New York, 1995, ss. 30-31.

446 Diriliş, Athenagoras'ın da düşündüğü gibi hem bedeni hem de ruhun yeniden yapılanma sürecidir. Bkz: Athenagoras, **The Resurrection of The dead**, ANF, Vol. 2, Chapter 25, s. 258.

447 Birinci gruba örnek olarak Hz. Mûsâ'ya verilen asa ve Musa'nın gösterdiği mucizeler (Çıkış 7-12); beyaz el ve on felâket mucizelerileri gösterilir. İkinci gruba örnek olarak da Kızıldeniz'in ikiye yarılması sonucunda İsrailoğulları'nın Firavun'nun zulmünden kurtulması ve ardından çölde oluşabilecek açlığa karşı Allah'ın kendilerine gökten men ve selva ikram etmesi verilir (Çıkış 14, 16). Peygamberlikle bağlantılı biçimde kullanılan ot(ot) ve mofet(im) "işaret, kehanet" demektir (Çıkış 4:1-9; Sayılar 14:22; 29:3; I. Krallar 13:3) Bazen sahte, yalancı peygamberlerin de iddialarını

Yeni Ahit'te mucize karşılığında başlıca "terata, dunameis ve semeia" kelimeleri kullanılır.[448] Mucize, Yahudilik'te olduğu gibi, Hıristiyanlıkta da doğrudan Tanrı'nın gücü (kudreti) ve iradesiyle bağlantılı görülür.[449] Orta Çağ'ın önemli düşünürlerinden Thomas Aquinas, bir olayın mucize olarak görülüp kabul edilmesi için olayın özünün, sonucunun ve yapılış şeklinin evrenüstü, tabiatüstü bir güce, yani ilahi bir varlığa dayanması gerektiğini bildirmiştir.[450] buna örnek olarak İsa tarafından ölülerin diriltilmesi[451] ve hastaların iyileştirilmesi[452] olaylarını göstermiştir.[453] İlk dönem teologlarından Aziz Augustine mucizelerden, tabii yani doğal olaylar, diye bahsetmiştir. Ona göre mucize tabiat hakkında bilgi veren değil, tabiata tamamen zıt bir olaydır.[454] Hıristiyanlıkta mucize kudret sahibi Tanrı tarafından gerçekleşir. Örneğin melek ve azizlerin mucizeleri sadece Tanrı'nın yaptığı, gösterdiği mucizelere

---

kanıtlamak için, mucize ile ilişkili veya mucizevi olaylar gösterdiklerini Eski Ahit teologları kabul eder (Tesniye 13:2-4). Ancak Eski Ahit teolojisine göre mucize tek başına bir iddianın doğruluğunu kanıtlamak için yeterli değildir. İslam kelamının tesiri altında kalan Saadiah Gaon, Tanrı'nın evreni yaratması esnasında müdahale ettiği, edebileceği ve ederken mucizeler gösterebileceği hususunu gayet doğal ve imkân çerçevesinde görmüştür. Ancak Saadiah'a göre, bir mucizenin doğruluğunu ve dayandığı inanç sisteminin doğruluğunu kanıtlamak ve aklamak için tek ölçü akıldır. Yani mucize akıl dışı olmaz ve mutlak surette aklın ölçüsüne tabi olmak zorundadır. Buna göre inanç sistemini destekleyen bir mucize var ise akıl ile zıtlık içerisinde bulunmaması gerekmektedir. Akıldan çok tecrübeyi kabul eden Judah Halevi ise, mucizenin aklın ölçüsünde olması gerektiği fikrini reddetmiştir. Ayrıca Halevi'ye göre mucize aslında bizzat vahiydir. O bu anlayış etrafında mucizeyi yorumlamıştır. Örnek ve izahına kanıt olarak da şöyle demiştir: Hz. Musa'nın Sina'da almış olduğu vahiy, aklı ön planda tutmasından veya direk akla hitap etmesinden değildir. Hz. Mûsâ ile beraber Yahudi toplumuna doğrudan ve etkin bir şekilde nüfuz etmesinden dolayı, bizzat kendilerinin tecrübesine dayandığı için, mucizeyi vahiy olarak görmüştür (J. Halevi, **The Kuzari,** intr. Henry Slonimsky, Schocken Books, New York, 1964, ss. 58-63). İbn Meymûn ise şöyle demektedir: Evrende aslında Tanrı tarafından olağan bir sistem varsa ki, ona göre var, işte Tanrı da mucizevi olayları daha evreni var etmemişken, yaratma sürecindeyken evrene, yani tabiata entegre etmiştir, bütünleştirmiştir. Bundan dolayı o aslında oluşabilecek bütün mucizelerin Tanrı'nın bilgisi dâhilinde olduğunu kabul etmiştir. Spinoza da aşkın bir ilâh düşüncesini kabul etmediği için vahiy ile beraber mucizeyi reddetmiştir. Bkz. B. Spinoza, **Tractatus Theologico-Politicus**, çev. S. Shirley - B. S. Gregory, Brill; New Ed edition, Leiden 1989, bölüm II, kısım 6:16-17.

448 Resullerin İşleri, 2:19; İbranilere Mektup, 2:4; Resullerin işleri, 2:22; Romalılara Mektup, 15:19; Matta, 12:38; Yuhanna, 2:11.

449 Matta, 12:20; Markos, 10:27; Luka, 11:20.

450 Bu konuda verilecek en önemli kıssalardan bir tanesi şudur. İsrail Kralı Hezekiyel döneminde Tanrı'nın emriyle, isteğiyle güneş ışınlarının belli bir derece geriye alınması gösterilebilir. II. Krallar, 20:8-11.

451 Yuhanna, 11:43-44.

452 Matta, 8:1-17.

453 Thomas Aquinas, **The Summa Theologica**, Published by Burns Oates and Washbourne, London 1934, V, ss. 45-46.

454 St. Augustine, **The City of God**, çev. H. Bettenson, Penguin Classics, London, 1984, s. 980.

araçtır.[455] Bu sebeple Yeni Ahit'te mucizeyle ilgili, Tanrı'nın[456] parmağı[457] veya Tanrı'nın ruhu[458] gibi ifadeler geçmektedir. Ana kaide Tanrı'nın hiçbir zaman yanlışa yönlendirecek bir mucizeyi gerçekleştirmeyeceğidir.[459]

İncil'de İsa ile ilgili pekçok mucizeden söz edilir.[460] Bunlardan bazıları şu şekildedir: Fizikî ve ruhî hastalıkları iyileştirme,[461] ölüleri diriltme,[462] su üzerinde yürüme,[463] fırtınayı dindirme,[464] görünmez olma,[465] kalabalıkları doyurmadır.[466] Bunların arasındaki en büyük mucize ise İsa Mesih'in dirilmesi ve göğe yükselmesidir.

---

455 İsa'nın göğe yükselmesinden sonra benzer mucizeler, bu konuda onun özel emrine mahzar olan havarilere de nispet edilmiştir. Bkz. Matta, 10:7-8; Resullerin İşleri, 3:1-10.

456 Kutsal Ruh Tanrı'nın parmağı olarak isimlendirilir. Kutsal Ruh insanın bedeninde olan bir yasa olarak tasvir edilir. Aslında sadece bedende değil doğaya ve evrene hâkim olan Kutsal Ruh burada Tanrı'nın parmağıdır. Yani bir nevi Tanrı'nın yeryüzüne yansıyan kanunlarıdır. Bu nedenle Kutsal Ruh'a Tanrı'nın parmağı da denilir. Bkz. St. Augustin, **On the Spirit and the Letter**, NPNF, Series 1, vol 5. Chapter 28, s. 339.

457 Luka, 11:20; Çıkış, 8:19.

458 Romalılar'a Mektup, 15:19.

459 Araç konumundaki şahısların, azizlerin ve meleklerin kutsiyeti yoktur. Bazen kötü şahıslarında mucizeleri olabilir (bkz. Aquinas, XIV, 95.). Dolayısıyla yalancı mucizeler ortaya çıkabilir. Bkz. II. Selanikliler, 2:9-11.

460 İsa'nın mucizelerini anlatan metinlerden birisinde şöyle denilir: "Kefarnahuma girdiler. İsa havraya gidip öğretmeye başladı. Toplum onun öğretmesine çok şaşırdı. Çünkü onun öğretişi yazıcılar gibi değildi. O birisinden güç alır gibi öğretiyordu. Onların ibadet ettiği mekânda murdar (kötü) bir ruh sahibi, bir adam ona bağırarak dedi: Bizden sana ne, ey İsa? Bizi helak etmeye, öldürmeye mi geldin? Bu durumda İsa, adamın içindeki kötü ruhu fark ederek şöyle dedi: Kimsin, seni biliyorum, kötü ruhu azarlayıp; sus ve ondan çık, dedi. Kötü olan ruh ise adamı sarsarak ve adamın bağırmasıyla ondan çıktı. İsa'nın etrafında bulunanlar bu duruma pek doğal olarak şaşırdılar, o derece ki, birbirine sokulup sorular sormaya başladılar, sorup diyorlardı: Bu nedir? Yeni öğretiş, mesaj! O, kötü ruhlara bile güç yetiriyordu, söylüyor ve hepsi de emrime itaat ediyorlar. İsa hakkındaki bilgiler çok zaman geçmeden bütün çevrede yayıldı, İsa bütün çevrelerde bilinir oldu. İsa ibadethaneden çıkınca Yakup ve Yuhanna ile birlikte Simun ve Adreasın'in evlerine gitti. Simun'un kaynanası hastalanmış uzanıyordu. Kaynanasının vaziyetini Mesih'e ulaştırdılar. İsa anında gelip hastanın elini tuttu. Kadının ateşi düştü, gece olunca hastaların hepsi İsa'nın yanına vardılar. Bütün şehir halkı kapıya dayanmıştı. İsa, ondan sonra yanına gelen bütün hastaları iyileştirdi. İsa sadece yanına gelen insanları değil ayrıca cinleri de iyileştirdi. Daha sonra ise İsa ortalıktan kaybolduğunda arkadaşları tarafından bulunca da buradan başka diyarlara gitmeleri gerektiğini izah etti. Çünkü Tanrı'nın mesajının diğer ülkelere de ulaşması gerektiği kanaatine vardı. İsa ayrıca yolda bulduğu cüzzamlı hastayı da iyileştirdi." Markos, 1:21-42"

461 Sadece İsa'nın değil, İsa adına mucize gösterenlerin de hastaları iyileştirdiği haber verilmektedir. Bkz. Luka, 4:31-41; Markos, 9:38-40; Resullerin İşleri, 19:13-17.

462 Markos, 5:35-42.

463 Markos, 6:48.

464 Matta, 8:26.

465 Yuhanna, 8:59.

466 Markos, 6:34-44.

Bu mucize Hıristiyanlıkta en çok üzerinde durulan ve tartışılan konudur.[467] Bu büyük mucizenin ardından Tanrı'nın Krallığı'nın geleceği müjdelenir. [468]

3.2. TANRI'NIN KRALLIĞI

İbranice "salkut", Yunanca "basileia" kelimeleri "saltanat" ve "krallık" anlamlarına gelir. Tanrı'nın Krallığı[469] kavramı da bu iki kelimeye dayandırılır.[470] İsa'nın Tanrı'nın Krallığı ile ilgili yaptığı herhangi tanımlamaya rastlanmaz. İsa bu konu ile ilgili tanımlamadan ziyade benzetmeler yaparak yaşam, sevinç, ışık ve neşe gibi kavramlar üzerinde durur. İncil'deki en açık açıklamayı Pavlus yapar. Pavlus'a göre Tanrı'nın Krallığı yiyecek ve içecek yeri değil, Kutsal Ruh'ta doğruluk, barış ve neşedir.[471]

Eski Ahit'te "Tanrı'nın Krallığı" ifadesi iki anlamda kulanılır. Birincisi, Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı ve hâkimi; ikincisi Tanrı'nın sadece İsrail'in kralı olduğu anlayışıdır. [472] Eski Ahit'te, Tanrı'nın Krallığı, Tanrı'nın yaratılış üzerindeki

---

467 Matta, 12:28; Luka, 11:20. Bu konuda farklı görüşler vardır. Örneğin Evanjelistlerin konuya bakışından bahsedilirken şöyle denir. İsa'nın mucizeler göstermesi vaftiz olmasından sonradır. "Peki, nasıl oldu tanındı? diyenlere karşı şöyle denildi: Çünkü öğretisi ve peygamberlik güçleri, dinleyicilerin ruhunda şaşkınlığa sebebiyet verdi." Orada yaşayan erkeklerin sapkınlığından dolayı Evanjelistler hiçbir mucize göstermediğini söylemektedirler. Bkz. John Chrysostom, **Homilies on the Gospel According to St. John**, NPNF, series 1, Vol. 13, 23:1.

468 Bkz. Matta, 12:28; Luka, 11:20.

469 Geleneksel Roma Katolik Kilisesi, Tanrı Krallığı'nı manevi olarak görmüştür. Krallığın sosyo-politik işlerle ilişkisini reddetmiştir. Papa XVI. Benedict, -henüz papa olmadan önce- Tanrı Krallığı kavramını politik sorumluluklara ilişkin konularda tamamen ayrılması gerektiğini ifade etmiş ve Hıristiyan teolojisinin temel görevlerinden birinin, eskatoloji ile politikayı birbirinden ayırmak olduğunu ileri sürmüştür. (bkz. Donald Attwater, "The Kingdom of God", **A Catholic Dictionary**, Macmillan Press, New York, 1958, ss. 274-275. Ayrıca bkz. Joseph Ratzinger, **Eschatology: Death and the Eternal Life**, Catholic University of America Press, Washington, 1988, ss. 58-60). I. Gregory'den itibaren Roma Katolik Kilisesi kendisini daima Tanrı Krallığı'nı yeryüzündeki tezahürü olarak görmüştür. Bu öyle bir krallıktır ki, Mesih, papa ile birlikte idaresini yürütmektedir. Roger D. Haight'e göre krallık ile kiliseyi bu şekilde denk görme, dünyevi kilisenin kurumsallaşmasına ve güçlenmesine sebebiyet verecektir. Katolik Kilisesi'nin geleneksel krallık görüşü II. Vatikan Konsili'ne kadar bu şekilde devam ettiği söylenebilir. II. Vatikan Konsili sonucunda kilise ve krallık kavramları birbirinden önemli ölçüde ayrılmıştır. Bkz. Eric W. Gritsch, "The Lordship of Christ in Christian History", **Christian Hope and the Lordship of Christ**, Ed. Martin J. Heinecken, Augsburg, 1969, s. 35; Roger D. Haight, "Mission: The Symbol for Understanding yhe Church Today", **Theological Studies 37**, 1976, s. 623, 628; Walter M. Abbott (Ed), "Second Vatikan Council", **The Documents of Vatikan II**, America Press, New York, 1966, ss. 19-22.

470 Terrence Merigan, **Notes for a Course Christology**, Catholic University of America Press, Washington, 1992, s. 54.

471 John Fuellenbach, **The Kingdom of God the Message of Jesus Today**, Maryknoll Publications, New York, 2003, s. 155.

472 Mezmurlar 103:19; 145:11; 12:13; I. Korintliler 17:14.

üstünlüğünü ifade eder. Tanrı burada bütün kötü güçlere ve kargaşaya karşı kurtarıcı olarak tasvir edilir. Eski Ahit'te krallık fikrinin temelini yaratma teolojisi oluşturur.[473]

Yeni Ahit'te göre, İsa Eski Ahit'ten farklı bir Tanrı anlayışı getirmemiştir.[474] İncillerdeki Tanrı aynı zamanda İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un da Tanrı'sı olarak ifade edilmiştir.[475] İsa'nın mesajı "Tanrı'nın Krallığı" üzerine kurulmuştur. İsa, Vaftizci Yahya'nın hapsedilmesinden sonra sürekli Tanrı'nın Krallığı'ndan bahsetmiştir.[476]

Tanrı'nın Krallığı'nın kimin üzerine geldiği ya da İsa'nın insanları iyileştirirken gücünü kimden aldığı konusu Ferisiler tarafından İsa'ya sorulmuştur. İsa'da Ferisilere şu cevabı vermiştir:

"Eğer cinleri Baalzevul'un kudretiyle huzurumdan uzaklaştırıyorsam, siz adamlarınızı kimin kudretiyle uzaklaştırıyorsunuz? Bu vaziyette sizin adamlarınız muhakeme edilecek. Ama ben cinleri Tanrı'nın iradesi, kuvveti ve ruhuyla uzaklaştırıyorsam, Tanrı'nın Krallığı size ulaşmış demektir."[477]

Ferisiler İsa'ya gelip Tanrı'nın hükümranlığının ne zaman gerçekleşeceğini sormuşlardır. İsa da onlara durumu şöyle izah etmiştir: "Tanrı'nın Krallığı zati bir şekilde size gelmeyecektir. Çünkü Tanrı'nın hükümranlığı sizin içinizdedir."[478] Yine İncil'deki bazı pasajlar hükümranlığın hali hazırda mevcut olduğuna işaret etmektedir: "Göklerin hükümranlığı, gizli bir defineyi andırır. Onu bulan yeniden gizledi ve mutluluk içinde koşup gitti. Yine göklerin hükümranlığı, güzel incileri arayan tüccarın durumu gibidir. Tüccar da aynı şekilde çok kıymetli inciler görünce her şeyini satıp o inciyi satın aldı."[479]

Havariler göklerin hükümranlığında en büyük kimdir? diye gelip İsa'ya sorduklarında, İsa onlara çocukların alçak gönüllüğünü göstermiştir.[480] İsa, kendisine dua için gelen çocukları azarlayan havarilere "Küçük evlatları salıverin ve bana gelmelerinden onları mahrum bırakmayın; onlar Tanrı'nın hükümranlığıgibilerdir."

---

473 Fuellenbach, s. 27.
474 Tanrı'nın Krallığı, Tanrı tarafından seçilen bir kral ile kurulan yönetim olarak görülür. Kral olarak ise İsa gösterilir. İsa, var olan her yönetim ve krallıktan üstün bir kral olarak kabul edilir. Bkz. 1 Timoteos, 6:15.
475 Markos, 12:26
476 Eliade, 2, ss. 381-382.
477 Matta, 12:27,28.
478 Luka, 17:20-21.
479 Matta, 13:44-46.
480 Matta, 18:1-4.

der.[481] Bu ifadelerde İsa, Tanrı'nın hükümranlığının her anda bulunduğuna işaret etmektedir. [482]

3.2.1. Eskatoloji

Hıristiyan literatüründe yer alan "eskataloji" terimi Grekçe "son" (eschatos) ile "bilim" (loji) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşur. Eskatoloji anlam olarak "son şeyler" manasına gelir. Daha doğrusu dünyanın sonu ve insanlığın sonu ile ilgilenen bir bilim dalı olarak görülür. Bu terim ilk olarak İngilizce'de dünyanın sonunun öncesiyle değil, daha çok dünyanın ötesiyle ilgidir. Eskatolojiye dünyanın sonu ile ilgili bir tür sınırlama getirildiğinde, onun kıyamet öncesi yani Tanrı'nın Krallığı ile ilgili olmasının önüne geçilir.[483]

Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde kelimenin daha önce bahsetttiğimiz anlamında köklü değişiklikler yaşanmıştır.[484] Eskatoloji, bu dönemden itibaren daha çok dünyanın geleceği ve Tanrı'nın amaçlarını gerçekleştirmesi bağlamında, bu dünyada yaşayan insanların vasıta olarak görüldüğü bir Kutsal Kitap öğretisine evrilmiştir. Yeni eskatoloji anlayışı Almanya'da Johaness Weiss ve Albert Schweitzer ile ortaya çıkmıştır.[485] Eskatoloji ancak bu iki Alman araştırmacıyla beraber bir anlam genişlemesi yaşamıştır. Klasik eskatolojinin kıyamet ile başlayan sınırlı kapsamı genişletilmiş ve asıl vurgu kıyamet öncesi bu dünyada yaşanması beklenen son olaylara yapılmıştır. Buradan hareketle Hıristiyanların şu anda gökyüzünde olduğuna inandıkları Mesih'in dönüşü, kötülük güçleri ile mücadelesi, Tanrı'nın Krallığı'nın

---

481 Matta, 19:14.

482 Ortodoks Kilisesi, bir olgu olarak Tanrı Krallığı inancını benimser ve bunu Kutsal Kitaba dayandırır. Milenyum inancının ilk kilisede olduğunu, ilk kilise babalarının bunu lafzi anladıklarını ve buna göre bir öğreti geliştirdiklerini ifade eden Ortodokslar, söz konusu Kutsal Kitap pasajında geçen "bin yıllık şeytanın bağlı kalacağı Mesih idaresindeki Tanrı Krallığı" söyleminin teşbih olarak anlaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Bununla birlikte onlar içerisinde kiliseyi Tanrı Krallığı olarak görme yönünde bir anlayışın da olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Edward Schillebeeckx, **The Mission of The Church**, çev. N. D. Smith, Seabury Press, New York, 1973, s. 84.

483 George B. Caird, **New Testament Theology**, Ed. L. D. Hurst, Clarendon Press, Oxford, 1995, s. 243.

484 Mustafa Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, Birinci Basım, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2018, s. 22.

485 Caird, s. 243.

kuruluşu, Mesih ile Deccal'in savaşı ve dünyanın kozmik alanda sona erişi de eskatolojinin kapsamı alanına girmiştir.[486]

Modern anlamda eskatoloji, anlam değişikliğinin yanında işlevsel olarakta iki anlamda yorumlanır: İlki bireysel eskatoloji, ölüm sonrası bireylerin tek tek nihai kaderleri ile ilgilenir. İkincisi ise kozmik eskatolojidir. Bu da dünyanın sonu ve son şeylerle alakadar olur. Hıristiyan inancında yer alan "son zamanlar" anlayışı, eskatolojinin alanına girer. Yine kıyamet öncesinde tasavvur edilen Tanrı Krallığı ve yaşanacak felaketler burada zikredilebilir.[487]

Görüldüğü gibi, eskatoloji, ilk anlam itibariyle dünyanın sonu ile ilgilenen bir bilim olarak görülmüştür. Ancak daha sonraları farklı anlamlara evrilerek dünyanın sonu öncesindeki dönemi yani Tanrı'nın Krallığı'nı da kapsar hale gelmiştir.

3.2.1.1. Eskatolojik Krallık

Eskatolojik düşüncenin iki türlü dayanağı olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan biri "Tanrı'nın Krallığı",[488] diğeri ise bu çağa son verip yeni bir çağı açacak olan İsa'nın görünümüdür.[489] Daha önce belirtiğimiz "Basileia" kavramı, hem Tanrı'nın Krallığı'nın gelişini hem de içinde Tanrı'nın kurallarının uygulanacağı eskatolojik bir krallık olarak görülür. Bundan dolayı sonsuz bir hayat isteyip Tanrı'nın Krallığı'na girmek, ahir zamana girmenin eş anlamı olarak kabul edilir. Yeni Ahit'te, "Ve yerin altında uyuyanların birçoğu, bunlar sonsuz hayata, şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar."[490] cümlesinden etkilenen bir komutan, İsa'ya ne yapması gerektiğini sorar, İsa da zengin olan kişilerin oraya zor gireceklerini söyler.[491] Havariler, İsa'yı izlemek için her şeylerini geride bıraktılar. Bundan dolayı onlar sonsuz hayatı elde ettiler.[492]

Tanrı'nın Krallığı'nın gelişi, Şeytan ve onun yolundan gidenlerin son ve kesin bir darbesi[493], kötülüklerden uzak bir toplum ve İsa'nın yolunda, Tanrı'nın takipçileri

---

[486] Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 23.
[487] Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, ss. 24-25.
[488] Matta, 6:10.
[489] Luka, 19:11.
[490] Daniel, 12:2.
[491] Matta, 19:23; Markos, 10:23; Luka, 18:24.
[492] Markos, 10:17-31.
[493] Matta, 25:41.

olarak görülmüştür.[494] Bundan dolayı Tanrı'nın Krallığı'nı ahir zamanla eş anlamlı olarak görmek mümkündür.[495]

Tanrı'nın Krallığı'nın son zamanda geleceği kabul edilir. Bundan dolayı krallık eskatolojik olarak ifade edilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi eskotolojinin anlamlarından bir tanesi de dünyanın sonu öncesi dönemde yaşanacak olaylardır. Dolayısıyla İsa Mesih'in bu dönemde geleceği ve bütün kötülükleri bertaraf ederek Tanrı'nın Krallığı'nı kuracağı ileri sürülmektedir.

3.2.2. Apokalipse

Tanrı'nın Krallığı'nı ifade etmek için kullanılan kavramlardan biri de "apokalipse"dir. Apokalipsenin, Grekçe "apo" (uzak) ve "kalipsis" (örme) ya da "kalumma" (peçe) sözcüklerinden geldiği kabul edilir.[496] Bu sebeple apokalipse, "açma, gizlinin örtüsünü açma, peçeyi kaldırma, açığa vurma, ifşa etme" anlamlarına gelir.[497] Bu kavram dinsel bir bakış açısıyla ele alındığında ise, "öteki dünya hakkındaki gizlileri açığa çıkarma" anlamında kullanılır. Bazı araştırmacılar ondan, "Tanrı'nın kurtuluş planı" olarak bahseder.[498] Apokalipsenin kavram anlamlarının birbirine yakın olması, onun terim anlamı üzerinde ortak bir anlam çıkarmaya engel olur. Farklı yorumlara dikkat çeken Salmon[499] ise apokalipseyi, "yakında oluşacak kötü akibet, felaket ve kriz" olarak tanımlar. Apokalipse aynı zamanda yargı gününün çok yakın olduğunu, herkesin davranışlarını ve eylemlerini buna göre değiştirmesi gerektiğini ifade eder. Bu kavram, "tövbe edin, Tanrı Krallığı yakındır" ifadesine dayandırılır.[500]

---

494 Luka, 13:28-29.
495 Ladd, **A Theology of The New Tastement**, ss. 61-62.
496 Doug Robinson, **American Apocalypses: The Image of The End of The World in American Literature**, Johns Hopkins University, Baltimore, 1985, s. xii.
497 Stephen D. O'Leary, **Arguing the Apocalypse: A Theory of Millennial Rhetoric**, Oxford University Press, New York, 1998, s. 63; Ellen G. White, **American in Prophecy**, Inspiration Books East, Jemison, 1988, s. 5.
498 Charles Kingsley Barrett, "New Testament Eschatology; I: Jewish and Pauline Eschatology", **Scottish Journal of Theology**, vol. VI, 1953, ss. 136-155.
499 Arthur Edward Salmon, **Poets of the Apocalypse**, Twayne Publishers, Boston, 1983, ss. 23, 25.
500 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı'nın Krallığı**, s. 28.

Apokalipsenin büyük ölçüde kutsal metinlerden çıkarılır. Örneğin, Eski Ahit'te İşaya, Zekeriya, Ezra ve Hezekiel yoğun kehanet söylemleri olan kitaplar olarak kabul edilir.[501] Apokaliptik hermönetikte üç temel realite ile karşı karşıya kalınır:

1) Dünya, iyilik ve kötülük güçleri olarak ikiye ayrılmıştır.

2) Bölünen dünya bir çatışmaya girecektir.

3) İnançlı olan toplumların görevi sessiz ve güven içinde beklemektir.[502]

Araştırmacılar, karmaşık olan apokalipseyi genel olarak iki temel formda ele alırlar. Bunlar premilemyuncu[503] ve postmilenyumcu apokaliptik formlardır.[504] Premilenyum, "milenyum öncesi" demektir. Hıristiyan termolojisinde karşılığı ise İsa'nın milenyum ya da mükemmel bir dönemi ifade eden bin yıllık Tanrı Krallığı döneminden önce yeryüzüne döneceği şeklindeki teoriyi ifade eder. Postmilenyum teorisi ise milenyum sonrası anlamına gelir. İsa'nın söz konusu olan mükemmellik dönemi öncesi değil de, sonra geleceğini ifade eder. Hıristiyan düşüncesindeki milenyumun dünyanın sonundan hemen önce beklenmesi, apokalipseye ve apokaliptik tartışmalara ortam hazırlamıştır.[505]

Apokalipse kavramı İsa'nın ne zaman geleceği konusunda tartışmalar içermektedir. Apokalipse, İsa'nın dünyanın sonu öncesi geleceğini kabul eder. Fakat mükemmel dönem öncesi mi yoksa sonrası mı geleceği konusu tartışmalıdır.

3.2.3. Milenyum

Milenyum, eskatolojik ve apokaliptik tartışmalarda çokça kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Latince "bin" (mil) ve "yıl" (annum) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşur. En temel haliyle "binyılcılık" olarak kabul edilir.

---

501 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı'nın Krallığı**, s. 28.

502 Robert C. Fuller, **Naming the Antichrist: The History of an American Obsession**, Oxford Universty Press, New York, 1995, s. 20.

503 Premilenyum terimi, iki kelimenin bir araya gelmesinden oluşur. "Pre" ön veya önce, "milenyum" kelimesi de "bin yıl" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kelime olarak premilenyum "milenyum öncesi" anlamına gelir. Bkz. Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 49.

504 John F. C. Harrison, **The Second coming: Popular Millenarianism 1780-1850**, Rutgers University Press, New Brunswick, 1979, s. 7.

505 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 30.

Milenyum, Hıristiyan terminolojisinde "eskatolojik bir kurtuluş doktrini"[506] olarak ifade edilir.[507]

Yeni Ahit'tegeçen eskatolojik milenyum senaryosu,[508] Tanrı'nın dünya hayatını sonlandırmasından önce yeryüzünde yaşanacak bin yıllık sosyo-politik ve ekonomik değişiklikleri içermektedir. Yani içinde bulunduğumuz dünya sonlanacak ve içerisinde nimetler, mutluluklar olan yeni bir dünya hayatı başlayacaktır.[509] Buna göre Mesih, son yargı günü öncesi yeryüzüne inecek ve burada bin yıl hüküm sürecektir. Milenyumcular, bu dönemde huzur ve refahın olacağı beklentisi içindedirler. Son zamanda Tanrı canlıları yargılayacak, ölüleri diriltecek ve iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandıracaktır. Bu inanç, haksızlıklara uğrayan insanların bekledikleri önemli bir dönemdir. Milenyumcular buradan hareketle kötülük problemine bir çözüm bulmaya çalışırlar.[510]

Milenyumda öne çıkan husus, "yeni dünyanın" dünyevi boyutuyla olan alakasıdır. Milenyumla ilgili inançların biraz politik olduğu söylenir. Milenyumcuların şimdiki dünyadan kötülüğün kaldırıp yerine Tanrı'nın emrettiği düzenlemeyi getirmek istedikleri görülür. Milenyumcular Tanrı'nın bu düzenemeleri kendilerinden yapmalarını istediğine inanırlar ve bunun için planlar yaparlar.[511] Milenyum, Tanrı'nın insanlara yönelik vaatlerinin tamamının gerçekleşmesi ve beklenen mahsüllerin alınması olarak yorumlanır.[512] Milenyum gibi akımlarda değişmeyen tek husus; dünyanın değişeceği anlayışıdır. Şimdiki düzen herhangi bir zamanda değişecektir. Bu değişim nihai bir felaketle tüm insanları kuşatacak bir şekilde topyekün olacak ve şimdiki düzeni ortadan kaldıracaktır.[513]

Hıristiyanlığı ilk dönemden beri etkilemiş olan binyılcı öğreti, neticede bu inanç üzerine temellenen çeşitli akımları ortaya çıkarmıştır. Örneğin, reform döneminde beklenen mükemmel çağın gelmesine yönelik olarak Anabaptistler 1534

---

506 Vahiy 20:1-6.
507 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 38.
508 Vahiy 20:1-6.
509 Hillel Schwartz, "Millenarianism", **Enclopedia of Religions**, Ed. Mirce Eliade, Macmillan Publishing, New York, 1983, Vol. 9, s. 521.
510 Bıyık, **Armegedon ve Tanrı Krallığı**, s. 38.
511 Richard Landes, "Types of Millennialism and Apocalypticism", **Oxford Handbook of New Religious Movements,** Ed. James R. Lewis, Oxford University Press, New York, 2004, ss. 333-334.
512 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı,** s. 39.
513 Malcolm Hamilton, **The Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives**, Routledge, London, 2001, s. 99.

yılında eskatolojik metinlerde yer alan kehanetler doğrultusunda Münster'de yeni Kudüs'ü simgeleyen Siyon Krallığı'nı kurmuşlardır. Bunlar toplu bir yaşamı, mal ve kadınların ortak kullanımını savunmuşlardır. Bu uygulamalarla Tanrı Krallığı'nın önünü açtıklarını ifade etmişlerdir.[514] Milenyum inançları ile dikkatleri çeken bir başka grup ise Mormonlar'dır.[515] Yine ondokuzuncu asırda Hırristiyan âlemini derinden etkileyen Adventistler bunlardandır. Keza Yahova Şahitleri de Milenyum fikirleri ile öne çıkan gruplardandır.[516]

3.2.3.1. Büyük Felaketler ve Semaya Yükseliş

Eskatolojik terminolojide "büyük felaketler" (tribulation) kavramı; beklenen Mesih, mükemmel döneme ulaşma ve dünyanın sonu ile ilgili bir kavramdır. İsa Mesih gelmeden önce dünyada yedi yıl sürecek büyük bir sıkıntı cereyan edecektir. Ayrıca İsa Mesih'in gelişi de ani olarak vuku bulacaktır. Yedi yıl sürecek olan sıkıntılı dönemde kıtlıklar, savaşlar, depremler ve baskılar artacaktır. İşte İsa Mesih gelmeden önceki yaşanacak bu sıkıntılı döneme Hıristiyan terminolojisinde "felaketler" dönemi denilmektedir.[517]

Hıristiyan eskatolojik ekollerine göre zamanı, süresi ve biçimi farklı olarak yorumlanmakla birlikte, beklenen felaketlerin genel olarak Milenyum Çağı'na geçiş öncesinde olacağı kabul edilmektedir. Milenyum Çağı öncesi yeryüzünde yaşanacak Deccal idaresindeki yedi yıllık savaş, kıtlık, politik belirsizlik, depremler gibi olumsuzluklar bu döneme işaret etmektedir. Milenyum öncesi yaşanacak olan felaket dönemiyle ilgili en önemli soru ise, bu dönemde yaşayan Hıristiyan dindarların durumu ile ilgilidir. Bu dönemde yaşayan Hıristiyan dindarlar felaketlere maruz kalacaklar mı? Yoksa Tanrı'nın onlar için bir kurtuluş planı var mı? gibi sorular sorulmaktadır. Bu noktada "semaya yükseliş" (rapture) şeklnde bir başka eskatolojik terim ortaya çıkmaktadır.[518]

---

514 Norman Cohn, **The Pursuit of the Millennium**, Essential Books New Jersey, 1957, ss. 272-305.
515 Thomas McGovan, "Mormon Millennialism", **The Coming Kingdom: Essays American Millennialism and Eschatology**, Ed. M. Darrol Bryant and Donald W. Dayton, New Era Books, New York, 1983, ss. 154-164.
516 Ali Refat Özkan, **Fundamentalist Hıristiyanlık: Yedinci Gün Adventizmi**, Alperen Yayınları, Ankara, 2002, s. 200.
517 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 45.
518 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 45.

Semaya yükselişin (rapture), Yeni Ahit'te[519] geçen Latince "rapio" fiilinden türeyen "rapiemur" kelimesine dayandığı kabul edilir. Rapiemur, Orta Çağ Latincesinde "raptura/rapture" formunda bir isme dönüştürülür ve İngilizceye de "semaya yükseliş" (caught up) olarak aktarılır. [520] Rapturenin, Hıristiyan terminolojisindeki anlamı, Mesih'in yeryüzüne ikinci gelişinde gerçek imanlıları bir süreliğine alıp gökyüzüne çıkarmasıdır. Gökyüzüne yükselen Hıristiyanlar burada bir süreliğine İsa ile yaşayacaklardır. Semaya yükselişin ana gayesi dindar insanları gerçeklecek felaketlerden korumaktır. Semaya yükselişin kaç defa yaşanacağı, kimleri kapsayacağı ve ne zaman gerçekleşeceği hususundaki bilgiler kiliseden kiliseye farklılık gösterir. Fakat genel olarak üç teorinin ön plana çıktığı kabul edilir.[521] Bu üç teori aşağıda ele alınacaktır.

3.2.3.1.1. Büyük Felaketlerin Öncesinde Semaya Yükseliş

Bahsedilen teorilerden ilki, büyük felaketlerin öncesinde semaya yükseliştir. Böylece dindar Hıristiyanlar yeryüzünde gerçekleşecek olan sıkıntılı ve ıstırap dolu dönemden bu şekilde korunmuş olacaklardır. Bu görüşü benimseyen kişiler kendilerine delil olarak Kutsal Kitap metinlerini gösterirler.[522] Bunlara göre yedi yıl sürecek olan bu dönemde yıkımlar, felaketler ve acılar yaşanacaktır. Bu durumdan ancak Tanrı'nın kendileri için, süreyi kısalttığı inançlı kişiler kurtulacaklardır. İnançlı kişilerin kurtuluşu ise İsa'nın kendilerini gökyüzüne yükseltmesiyle gerçekleşecektir. Bu görüşün savunucuları biri felaketlerin başında, diğeri sonunda olmak üzere İsa'nın iki defa yeryüzüne ineceğini kabul ederler. İsa, ilk inişinde imanlıları felaketlerden kurtarırken ikinci inişinde ise yeryüzünde beklenen krallığı kuracağı yönünde görüşler ileri sürerler.[523]

Mesih'in dönüşünün herhangi bir zamanda olacağını ileri süren bu görüş, daha çok premilenyumcular arasında yayılmıştır. Bu sebeple bu görüşün ilk üç asır boyunca premilenyumcu görüşe sahip ilk kilisenin öğretisi olduğunu ve yine bu dönemde evanjelikler arasında yayıldığını söyleyebiliriz. Premilenyumcu görüşün Orta Çağ'da

---

519 I. Selanikliler, 4:17.
520 Anthony A. Hoekma, **The Bible and the Future**, Eerdmans, Rrand Rapids, 1979, s. 164.
521 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 46.
522 Matta, 24:9; Markos, 13; Luka, 21; I. Selanikliler, 1:9-10; 5:9.
523 Bıyık**, Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 46.

azınlıkta kalıp sindirilse de, on yedinci asrın sonunda farklı yorumlarla tekrar yükselişe geçtiği görülür.[524]

3.2.3.1.2. Büyük Felaketler Sırasında Semaya Yükseliş

Semaya yükseliş konusunda ileri sürülen ikinci senaryo ise, onun felaketler döneminin ortasında gerçekleşeceği anlayışıdır. Bu görüşe mensup kişilere göre, inançlı Hıristiyanların gökyüzüne yükseltilmesi, yedi yıl sürecek olan afetlerin, felaketlerin tam ortasına yani üç buçuk yıl bitimine denk gelen kırk ikinci ayda meydana gelecektir. Felaket döneminin sahte Mesih yani Deccal ile başlayacağı kabul edilir. Deccal'in idaresinde üç buçuk yılı kapsayan sahte bir barış dönemi yaşanacaktır. Fakat onun üç buçuk yıllık ikinci döneminde ise felaketler başlayacak ve Deccal'in gerçek yüzü ortaya çıkacaktır.[525]

3.2.3.1.3. Büyük Felaketlerin Sonrasında Semaya Yükseliş

Bahsedilen bu son teoriyi savunanlar, İsa'ya inananların gökyüzüne yükselişlerinin felaket döneminin hemen sonrasında gerçekleşeceğini ileri sürerler. Bu görüşü savunanlar tıpkı diğerleri gibi kendilerine Kutsal Kitap metinlerini delil olarak gösterirler.[526] Onlara göre günahkârlar ve inanmayanlar gibi dindar Hıristiyanlar da felaket döneminin bütün acı ve ıstıraplarını çekerler. Ardından da yeryüzüne inen İsa Mesih tarafından semaya yükseltilirler.[527]

Semaye yükselişi felaket sonrasına erteleyenler, Mesih'in bu çağın sonunda gelip Tanrı'nın Krallığı'nı kuracağını varsayarlar. Yeryüzüne dönecek olan İsa, ilk iş olarak, o sırada yeryüzünde bulunan felaketleri bertaraf eder. Daha sonrasında ise Kudüs'te Davud tahtına oturur ve buradan bin yıl süreyle bütün dünya milletlerini idare eder.[528]

---

524 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, ss. 46-47.
525 Richard Abanes, **End Times Visions: The Road to Armageddon?**, Four Walls Eight Windows, New York, 1998, s. 83.
526 Bu konuda bkz. Yuhanna 3:36; 16:33; Resullerin İşleri 14:22; Romalılar 1:18; 5:3; II. Selanikliler 1:8; I. Yuhanna 2:18,22; 4-3; Vahiy 6:16-17; 14:10; 16:9; 19:15.
527 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 47.
528 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, ss. 47-48.

Yukarıda bahsettiğimiz üç eskatolojik senaryo Kutsal Kitabın belirli kısımlarına dayandırılsa bile, bu teorilerin ortak çıkmazları vardır. Bu da Kutsal Kitapta anlatılan Mesih'in dönüşünün önceden bilinemeyecek bir zamanda gerçekleşeceğidir.[529]

3.2.4. İlk Kilisenin Krallık Anlayışı

İsa taraftarları, Çarmıh Olayı'ndan sonra daha büyük bir ümit ve istekle kendilerini kurtaracak krallığın kurulmasını beklediler. Bu krallık dönüşü hemen beklenen Mesih ile kurulacaktı. Böylece kendileri kişisel olarak bizzat Tanrı'nın Krallığı'nda yaşayacaklardı.[530] Pavlus, eskatolojik senaryoların başlamış olduğunu ve çok yakında tamamlanacağını düşünüyordu.[531] O, İsa'nın çarmıha gerilişi ile başlayan acıları ve dünyadaki diğer acıları sona yönelik bir katkı olarak kabul eder.[532]

İlk dönem kilise babalarının birçoğunun eskatolojik bin yılcı düşünceyi benimsedikleri görülmektedir. Irenaeus, dünyanın zaman olarak altı bin yıl olduğunu ve son bin yılda İsa'nın gelip bu dünyada krallığı kuracağından bahsetmektedir.[533] Bir başka Kilise Babası Justin Martyr, "ölümden sonra tekrar dirilme ve Hezekiel, İşaya gibi peygamberlerin anlattığı ölçüde, yeniden inşa edilmiş ve yükselmiş bir Kudüs'te hükümranlığın bin yıl esası üzerine olacağı konusunda insanları inandırmaya çalıştık."[534] diyerek dünyanın sonu konusunda verdikleri mücadeleyi anlatmaktadır.

Dünyanın son zaman dilimi ve Mesih'in gelişi olarak yedinci bin yıla işaret eden Barnabas, Tanrı'nın oğlu geldiğinde kötü insanların zamanının dolacağından bahseder. Ona göre, insanlar tanrı tanımaz kişilerin ve inançsız otoritelerden sonsuza dek kurtulacaklar. Güneş, Ay ve yıldızlar başkalaşıma uğrayarak yaratılışın ilk evrendesindeki gibi olacaklardır.[535]

---

529 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 48.

530 Ernest F. Scott, **The Kingdom of God in the New Testament**, MacMillan, New York, 1931, ss. 167-183.

531 II. Selanikliler, 2:7.

532 E. Best, **One Body in Christ**, SPCK, London 1955, ss. 130-136.

533 Irenaeus, Tanrı'nın kelimesinin bir yaşama alanı, bir barınak inşa etmek için geleceğini belirttiğini söylemektedir. Bkz. Irenaeus, **Against Hereises**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999, 6: 23-24.

534 Justin Martyr, **Dialoque**, ANF, Vol. 1, Chapter 80, s. 385.

535 Barnabas, **The Epistle of Barnabas**, ANF, Vol. 1, Chapter 15, s. 230; Justin Martyr, **Dialoque**, ANF, American Ed. A. Cleveland Coxe, the Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol 1, Chapter 80, s. 380.

İsa döneminde olduğu gibi onun çarmıha gerilişinden hemen sonraki eskatolojik beklenti de tamamen lafzi bir bakışı yansıtmaktadır. Kilisenin bu resmi bakışı, Augustine[536] zamanına kadar aynen devam etmiştir. Dolayısıyla Hıristiyanlığın ilk iki asrında krallık tamamen eskatolojik bir olgu olarak görülmüştür. Kilise ile krallık özdeş görülmemiş, birbiri ile ilişkilendirilmemiştir. Kilise Tanrı'nın yeryüzünde görülen halkı olarak bilinirken, krallık da Mesih'in yeryüzüne ikinci dönüşü sonrasında içerisinde yaşanılacak mükemmellik ülkesi olarak kabul edilmiştir. Augustine'e kadar Patristik dönemde, Origen dışında herkes krallığa eskatolojik bir anlam yüklemiştir.[537]

İlk Kilise Babaları'ndan Ignatus ve Papias, Tanrı Krallığı öğretisine kapalı olarakta olsa vurgu yapmışlardır.[538] İkinci asırda Irenaeus, Justin Marty, Clement ve Tertullian konuyu daha açık biçimde ele alarak genel anlamda apokaliptik premilenyumcu bir anlayış sergilemişlerdir. Kilise Babalarından Tertullian, Tanrı'nın cennetten önce yeryüzünde bir hükümranlık, yani krallık kuracağına inanmıştır. Ona göre, Tanrı Göksel Kudüs'ü cennette[539] inşa edip sonra da yeryüzüne indirip buradan yönetecektir.[540]

Tarihsel olarak bakıldığında Kilise Babaları, Tanrı'nın Krallığı'na temsili anlamda üç ana yorum yaparlar. Birincisi, İsa'nın Krallığı'nı; ikincisi krallığın, Tanrı sevgisi ve Hıristiyan öğretilerinin peşinden koşan sadıkların kalplerini; üçüncüsü ise

---

536 Augustine'in önemli yorumları, onun "City of God" adlı eserinde bulunur. Bu eser, Orta Çağ kilise-devlet teorisinin temeli olan "ikili" prensibini geliştirmiştir. "City of God", onun "iki şehrin birlikteliği ve etkileşimi" şeklinde ifade edilebilir. Tanrı şehri (City of God) Tanrı'nın; dünya şehri (City of World) de dünyanın sevgisiyle ortaya konmuştur. Sivil idare "Civitas Dei"den ayrı olarak dünyaya ait bir olgu şeklinde izah edilmiştir. Görülmeyen bir milenyumdan bahseden Augustine, bunun Mesih'in gökyüzüne çıkışı ile bir süreç olarak başladığını ifade etmiştir. Bundan dolayı daha önce lafzi bir dünyevi krallık olarak görülen Tanrı Krallığı manevi anlamda yeniden yorunlanmış ve kilise ile özdeştirilmiştir. (Bkz. Augustine, **City of God**, 20:7, 9). Augustine, Tanrı'nın şehrini "kilise" ile tanımlamıştır. Ona göre kilise seçkinlerin bedenidir. Onun Platoncu arka planı, bu iki oluşumun hem dünyada hem de gökyüzünde ideal ve mükemmel birer formlarının olduğu şeklinde bir düşünceye sahip olmasına yol açmıştır. Benzer şekilde Tanrı Krallığı da, gökyüzünde ideal ve mükemmel bir forma sahiptir, yani krallık aşkın ve öteki dünyaya aittir. Aşkın krallık, yeryüzünde herkesin gördüğü kilisede; yani dünyevi krallıkta mükemmel olmayan bir şekilde kurulmuştur. Bkz. Augustine, **City of God**, 13:16; 17:15. Ayrıca bkz. Augustine, **Expositions on the Psalms**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999, 98:4.

537 George Eldon Ladd, **Crucial Questions About the Kingdom of God**, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, 1968, ss. 22-23.

538 Gary DeMar and Peter Leithart, **The Legacy of Hatred Continues**, Instute of Christian Economics, Tyler, 1989, s. 42.

539 Tanrı'nın Krallığı ile ilgili, Tanrı'nın Krallığı'nın yeri olarak cennet gösterilir. Bundan dolayı Tanrı'nın Krallığı'na, "Cennet Krallığı" da denir. Tanrı'nın Krallığı, cennette olmasına rağmen, hüküm yeri olarak dünya gösterilir. Bkz. 2 Timoteos, 4:18; Vahiy, 11:15.

540 Tertullian, **The Five Books Againts Marcion**, ANF Vol. 3, 3:24,

krallığın inançtan oluşan Hıristiyan Kilisesi'ni temsil etmesidir.[541] Tanrı Krallığı'nın dünyada kuralacağına inananlar genelde Kitabı Mıkaddes'te geçen metinleri delil gösterirler.[542] Aslında kırallığın cennette veya ölüm ötesinde kurulacağına inananlar da Kitabı Mukaddes'i esas alırlar.[543] Çoğunluğu görüşü ise Tanrı'nın Krallığı'nı cennette kuracağı yönündedir.

Hıristiyanlar ikinci asrın ortasında Suriye ve Roma arasında kalan bütün Roma İmparatorluğu'na yayılmışlardır. Bu dönemde imparatorluk içerisindeki Hıristiyanlar bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Bundan dolayı çeşitli işkencelere ve hatta ölümlere maruz kalmışlardır.[544] Süregelen işkenceler karşısında ilk olarak havarilerin, daha sonra sayıları iyice artan İsa taraftarlarının beklentilerine rağmen İsa'nın dönüşünün ve vaat edilen krallığın gecikmiştir. İkinci asrın sonunda, Origen ile birlikte, İskenderiye Ekolü'nden gelen, dünyevi Mesihi krallık yorumu terk edilmeye başlamıştır. Origen, ilk defa geleneksel çizgideki krallık anlayışını terk etmiş ve krallık ile kilise arasında bir ilişki kurmuştur. Bu da önceki krallık yorumunun artık terkedilmesi anlamına gelmetedir.[545]

Etkin görüş hala krallığın çok yakında yeryüzüne kurulacağı yönünde olsa da, aykırı sesler Origen ile sınırlı değildi. Irenaeus da "Against Heresies" adlı eserinde dünya düzenini her biri bin yıl olan yedi döneme ayırır. Güçlü bir Mesih beklentisine sahip oldan Irenaeus'a göre bin yılın sonunda yeryüzü yok olacak, yerine sonsuza dek devam edecek yeni bir yeryüzü ve bir gökyüzü yaratılır.[546] Irenaeus'un Mesih beklentisi, Yahudi Mesihçiliğinden farklıdır.[547]

O dönemdeki bu çıkışlara rağmen genel anlayışın hala lafzi bir Kutsal Kitap anlayışı ile kurgulanmış olduğu görülür. Bu söylemlere karşın, krallığın kilise ile eşleştirilmesi şeklindeki, sonraki dönem Katolik anlayışına yakın, görüş henüz tam anlamıyla kabul edilmemiştir. İkinci asrın sonlarında yavaş yavaş kendini gösteren gelecekteki krallık anlayışının terki, Roma'nın Hıristiyanlar üzerindeki baskılarını

---

541 **Letter & Spirit, The Hermeneutic of Continuity: Christ, Kingdom, and Creation**, Ed. Scott Hahn and David Scott, St. Paul Center for Biblical Theology Publisher, 1 Edition, London, 2007, vol 3, ss. 34-37.
542 Vahiy, 5:9-10; Zekariya, 14:3-4,9; Luka, 1:32-33.
543 I. Selanikliler, 4:13-18; Yuhanna, 14:1-3; 18:36.
544 Abanes, s. 163.
545 Origen, **On the Principles**, The Christian Classics Ethereal Library, March, 1999, Book 5, 28.
546 Irenaeus, **Agaisnt Heresies**, 28:3; 30:4; 33:2; 34:2.
547 İşaya, 26:19; Hezekiel, 37:12-14.

sona erdirip, Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile köklü bir değişikliğe uğrar.[548]

3.2.5. Tanrı'nın Krallığı İle İlgili Yorumlar

Tanrı'nın Krallığı ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Yaygın görüş Augustin'den başlayarak reformistlere kadar giden, krallığın kilise ile özdeşleştirilmesidir. Bu görüşün şimdilerde savunucuları yok denecek kadar azdır.[549] "Hıristiyanlığın ne olduğu" konusunda liberal bir görüş ortaya koyan Hannack, Tanrı Krallığı'nı, İsa tarafından öğretilen saf din; Tanrı'nın babalığı, insanın kardeşliği, bireysel ruhun sınırsız değeri ve ahlaki aşk şeklinde anlar. Tanrı'nın Kralllığı ile ilgili eskatalojik dışı yorumlar giderek artmıştır. Birçok hıristiyan bilgini ilk zamanlar krallığı, şahsi dini tecrübe ve bireysel ruhta Tanrı'nın mekânı olarak anlamışlardır.[550]

Johannes Weiss tarafından yazılan "Tanrı'nın Krallığı Konusunda İsa'nın Vaazları" adlı eserde, İsa'nın krallık konusundaki görüşlerinin Yahudilerle benzerliği ortaya konulmuştur. Krallığın şeytan üzerindeki üstünlüğü cennette elde edilmiş durumdadır. Fakat zaferin bu evrende gerçekleşeceğine inanılır. Albert Scweitzer de bu görüşe katılmaktadır. Albert, İsa'nın durumunu krallığın eskatalojik yönüyle yorumlar. Şöyle ki, İsa'nın öğretisi toplumdaki sıradan insanlar için değil, dünyanın sonu gelmeden önceki kısa süre için planlanmıştır. Weiss ve Albert, krallığın İsa'nın öğretilerindeki dış unsurdan daha çok, öze ait olduğunu savunmuşlardır. Pek çok bilgin ise krallığın eskatolojik olduğunu kabul etmektedir. Rudolf Bultmann ise, İsa'nın tarihi mesajını içkin eskatolojik olarak benimsemektedir. Burdaki anlamı yakınlık kavramıyla ilgilidir.[551]

İngiltere'de öne çıkan yorumlardan bir tanesi de, C. H. Dodd'un "Tanınmış Eskatolojisi"dir. Dodd, eskatalojinin basit bir dile evrilmesinde önemli rol oynar. O, zorlu karmaşık ifadelerden sıyrılarak, eskatalojiyi bir dizi sembolik ifadelerle ifade eder. Tanınmış eskatoloji ile Dood'un kastettiği, Tanrı'nın Krallığı realitede İsa'nın

---

548 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 141.

549 Ladd, **A Theology of The New Tastement**, s. 55. Ayrıca bkz. T. W. Mantson, **The Teaching of Jesus**, Cambridge University Press, Secound edition, New York, 1935, s. 135.

550 Manson, 135. Ayrıca bkz. Galip Atasağun, "Hıristiyanlıkta Kıyamet Alametleri ve Dünyanın Sonu", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 1999, s. 135.

551 Ladd, **A Theology of The New Tastement**, ss. 55-56.

misyonu ile tarih sahnesine düşmüş olan olağanüstü bir olaydır. Bu olağanüstü olay İncil'e ait olmaktan çok manevidir. Bundan dolayı her peygamber böylesi tarihi bir olayda tanınmak ister. İşte bu duruma tanınmış eskataloji denilir.[552]

W. C. Kummel, eskatolijinin Eski Ahit metinlerinden yola çıkarak parelel bir anlayışla geliştiğini açıklar. Kummel, yakın çağın şu anda var olduğunu kabul eder. Yakın Çağ'ın sadece İsa'da olup havarilerinde bulunmadığını varsayar. Gelecek eskatalojik krallığın, hâlihazırda İsa'da başladığını vurgular. Kummel, krallığın hem şimdi hem de gelecekte İsa'nın şahsında gerçekleşmesini kabul eder. Ancak bu durum birbiriyle çelişkili olmasından dolayı net olarak anlaşılamaz.[553] Jeramies, Dodd'dan farklı bir eskatoloji anlayışı getirmiştir. Onun "tanınmış eskatolojisine" karşın, "Tanınma sürecinde olan eskatolojiyi" önerir. Jeramias, İsa'nın görevinin tam içinde -krallığında- olduğu ya da tanındığı bir başkanlık olarak yorumlar. İsa'nın Tanrı'nın Krallığı mesajı ve İsa'nın mucizeleri ile krallık tarih sahnesine girmiş olur. Bununla birlikte, İsa'nın tamamlaması gereken bir dirilme ve dönüş kabul edildiğinden dolayı sürecin devam ettiğinden söz edilir. [554]

3.2.6. Semavi Krallık

Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde bazı Protestan kiliseleri krallığın farklı yönlerine dikkat çekmeye çalışmışlardır. Eski Ahit'te Yahudilere vaat edilen menfaatlerin yerine getirileceğinden hareketle, bazıları semavi krallık ile Tanrı'nın Krallığı'nı birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. Tanrı'nın Krallığı, Tanrı'nın yeryüzünde hâkimiyet kurması, Yahudilere vaat edilen teokratik krallığın referansı olarak görülmüştür. Matta İncil'i tek başına Yahudiliğin krallığa yaklaşım tarzını incelemiştir. İsa, semavi krallığın elinde olduğunu söyleyerek Yahudilere vaat edilen teokratik krallığın refaransını eline almıştır. Bununla birlikte yapılan krallık teklifi reddedilmiş ve İsa'nın mesajından hareketle yeni evrensel bir yol izlenmiştir.[555]

---

552 C. H. Dodd, **The Founder of Christianity**, Macmillan Publishing, New York, 1970, s. 115.

553 C. T. Craig, **The Beginning of Christianity**, Abingdon Press, New York, 1943, s. 87. Ayrıca bkz. Martin Dibelius, **Jesus**, Westminster Press, First Edition edition, Philadelphia, 1949, ss. 68-88.

554 Ladd, **A Theology of The New Tastement**, ss. 56-57.

555 Ladd, **A Theology of The New Tastement**, s. 57. Ayrıca bkz. Alva J. McClain, **The Greatness of the Kingdom,** Zondervan Publushing House, Chicago, 1959, ss. 80-100.

"Semavi krallık" ifadesi Matta İncili'nde otuz dört defa geçer. Matta'nın bazı kısımlarında, Eski Ahit'in ise çoğunluğunda "Tanrı'nın Krallığı" ifadesi kullanılır. "Semavi Krallık" ifadesi Sami diline ait bir kullanımdır. "Sema" kelimesinin, ilahi isimlerin yerine de kullanıldığı görülür.[556] İncil'de, İsa'nın "Tanrı" sözcüğünün kullanımında bazen "semavi" kelimesine başvurulur. Bu durumun temel sebebi ise; Yahudilerin ve Hıristiyanların birbirleriyle olan sosyal ilişkileri olarak gösterilebilir. İsa, Yahudiler dışındaki milletlerle olan iletişiminde "semavi krallık" ifadesini kullanmaz. Çünkü ifade Sami diline ait bir kavram olduğu için onlara anlamsız gelir.[557]

3.2.7. Krallığın Evrenselleşmesi

İsa'nın mesajının önemli özelliğinden birisi de, Tanrı'nın hükümranlığı anlayışını evrenselleştirmesidir. Çünkü Yahudiler hükümranlığı milli bir unsur olarak görürler. İsa ise bunun tam tersini anlatmış, yani hükümranlığın evrensel olduğunu ve Yahudilerin hükümranlıktan atılacaklarından bahsetmiştir.[558] İsa şöyle der: "Size şu durumu ifade edeyim, dünyanın her yerinden insanlar gelecek, Tanrı'nın Krallığı'na İbrahim'le, İshak'la ve Yakup'la birlikte bir araya geleceklerdir. İsrailoğulları krallığın dışına, karanlığa atılacaktır.""[559] Bütün bu ifadeler hükümranlığın herkesi kapsadığı ve milli bir unsur olmadığını bize göstermektedir.

3.2.8. Deccal

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Deccal, Yahudi dini tarihinde ilk olarak MÖ 2. yüzyılda, "Tanrı'ya karşı gelecek bir varlık" olarak karşımıza çıkar.[560] Kelimenin köken olarak kavramsallaşması ise Eski Ahit'te geçen bazı anlatımlara dayandırılır. Hezekiel kitabının 38. ve 39. bablarında, Gog ve Megog kıssası bu anlatımlar arasında

---

556 Luka, 15:8.
557 Ladd, **A Theology of The New Tastement**, s. 58
558 Paçacı, s. 249.
559 Matta, 8:11-12.
560 Daniel, 7:8; 11:40.

sayılır.[561] Hıristiyanlık'ta ise Deccal, "İsa karşıtı" olarak ifade edilir.[562] Dünyanın sonuna doğru çıkacak olan Daccal Yeni Ahit'te birçok yerde geçer.[563]

"Evlatlar, bu son çağdır. İsa karşısında yer alacak kimsenin geleceğini biliyorsunuz. Son saat olduğunu, yani son zaman dilimine girdiğimizi buradan anlıyoruz."[564] Kutsal metni dayanak olarak gösteren Katoliklere göre, Mesih'e karşı gelecek olan Deccal'dir. Deccal, kıyametin kopmasına yakın bir zamanda gelecektir. Deccal ile ilgili İncil'de geçen ifadeler şöyledir: "Deccal, ilah diye bilinen ya da itaat edilen her şeye karşı gelerek zatını yüceltecektir ve daha da ileriye giderek kendisini ilah ilan edecektir." [565] "Belli bir süreden sonra ise şeytan atıldığı zindandan bırakılacak, yeryüzündeki insanları yoldan çıkaracak ve insanları savaşa tutuşturmak için zindandan çıkacaktır. Toplananların sayısı sayılarla ifade edilemeyecek, deniz kumu kadar çok olacaktır."[566]

3.2.9. Armagedon Savaşı

İsrail Devleti'nin kurulması ve Süleyman Tapınağı'nın yeniden inşası, tek bir hedefin ara vasıtasıdır. Yahudiler için gecikmiş olan vaade kavuşmaktır. Hıristiyanlar açısından bakıldığında ise Tanrı'nın Krallığı'nı yeryüzünde kurmaktır. Böylece geçmişte olan "Altın Çağın" bir daha yaşanacağı varsayılır. Kıyametten önce gerçekleşecek olan, iyi ve kötülerin savaşı "Armagedon" olarak bilinir. İyilerin liderliğini Mesih üstlenirken kötülerin öncülüğünü ise Deccal yapacaktır. Savaşın sonunda iyiler kazanacak ve beklenen Tanrı'nın Krallığı da kurulmuş olacaktır.[567]

Armagedon kavramının teolojik kökeninin Vahiy Kitabı'na dayandığı kabul edilir.[568] Armagedon, İbranice "Har" ve "Megiddo" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu kelimelerden ortaya çıkan "Megiddo Dağı" ya da "Megiddo Tepesi", Kudüs'ün kuzeyinde coğrafi bir yerdir. Geçmişte ticaret bölgesi olmasından dolayı,

---

561 Bu kıssada, ahir zamanda Gog'un, Rab Yahve tarafından nasıl yenildiğinden bahsedilir. Bkz. Hazekil, 38, 39.
562 I. Yuhanna, 2:18-22; II. Yuhanna, 7.
563 Matta, 12:28; Luka, 11:20; Vahiy, 12:8, 13:1, 16:13, 20:1-7; Selanikliler'e II. Mektup, 2:3-12.
564 I. Yuhanna, 2:18.
565 II. Selaniklilere, 2:4.
566 Vahiy, 20:7-8.
567 Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, s. 251.
568 Vahiy, 16:16.

tarih boyunca savaşlar görmüş ve sürekli el değiştirmiş bir bölgedir.[569] Hıristiyan teolojisindeki Armagedon terimi, coğrafi anlamdan sıyrılarak bu bölgede gerçekleşecek "büyük savaş ya da savaşlar" olarak adlandırılır. Savaşın ya da savaşların merkezi olarak da Kudüs görülür. Armagedon Savaşı'nda Deccal ve onun güçleri yenilgiye uğrayacaktır. Savaş için toplanan bütün güçler yeryüzüne dönecek olan İsa Mesih'e karşı da savaşacaklardır.[570] Kutsal Kitap metinlerinden hareketle oluşturulan senaryodaki dünyanın sonunda kötülük güçlerinin Tanrı'nın Krallığı'na karşı açtıkları yıkıcı savaş ya da savaşlar serisine Armagedon Savaşı denilmektedir.[571]

Hıristiyan kutsal metinlerdeki anlatımlarda, İsrail'in seçilmiş bir millet olduğu ifade edilir. Bu millet için vaat edilen Kudüs'ünde Armagedon Savaşı'nda merkezi bir rol oynacağına inanılır. Örneğin Tanrı'nın Kudüs'e karşı toplananlara savaş açacağı[572] ve gelen felaketler döneminin sonuna doğru Kudüs'ün bir defa daha kuşatılıp yabancı ordular tarafından ele geçirileceği zikredilir.[573] Yine Daniel Kitabı'nın bazı bölümleri ile Yoel'de geçen kuzey ve güneyden gelecek istilacılar ile başlayacak Kudüs merkezli felaket senaryoları da Hıristiyan Mesih öncesi yaşanması beklenen olaylar olarak görülür.[574] Dünyanın sonu ile ilgili çok fazla kehanet, Armagedon Savaşı teori ve olayları hıristiyan yorumlarında yer almaktadır.

3.2.10. Tanrı'nın Krallığı'na Layık Olma

Tanrı'nın Krallığı, bir kimsenin elde etmek için her şeyini ortaya koyması gereken bir hediye olarak görülür.[575] Fakat Tanrı'nın Krallığı'na layık olabilmek için bazı durumların, bazı görevlerin veya olayların yerine getirilmesi gerekir. Yargı durumunda kişiye ödül verileceğine inanılır. Böylece Tanrı, insanları bahçesine alır ve onların serbestçe bahçesinde dolaşmalarına izin verir.[576] Ancak bunların hepsi şayet bir merhamet veya lütuf ise, insanların da buna karşılık vermeleri beklenir. Kötülükle

---

569 Paul Haupt, "Armageddon", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 34, 1915, ss. 415-416.
570 Vahiy, 19:19.
571 Charles C. Torrey, "Armageddon", **The Harvard Theological Review**, vol. 31, no: 3, 1938, s. 237.
572 Zekeriya, 12:1-3.
573 Zekeriya, 14:1-5.
574 Daniel, 11, 12; Yoel 2:4-11;18-32. Ayrıca bkz. Bıyık, **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, ss. 253-254.
575 Matta, 13:44.
576 Matta, 20:1-16.

birleşmiş günahkârlar, Tanrı'nın ve İsa'nın krallığına giremezler.[577] Ruhani olarak arınanlar,[578] çocuk kadar masum olanlar veya masum davrananlar,[579] ellerindeki her şeylerini feda edenler, [580] Baba'nın iradesine uyanlar, kardeşçe yardımlaşanlar [581] Tanrı'nın Krallığı'na girebilirler. Krallığa girmek daha önce de söylediğimiz gibi Yahudilere özel bir durum değildir.[582]

Genel olarak ifade edilen Tanrı'nın Krallığı'nı bir hak ediş söz konusudur. Tanrı Krallığı'na girmenin bir karşılığı olarak kişilerden beklenen davranışlar vardır. Dolayısıyla Tanrı'nın Krallığı herkese açıktır ve evrenseldir.

3.3. YARGI GÜNÜ

Hıristiyanlık inancına göre adaletli bir Tanrı mutlaka yapılan iyiliğin veya kötülüğün karşılığını gösterir. Kişinin yaptığı davranışın iyi ya da kötü olmasına göre Tanrı, bu dünyada değilse bile, ahirette kişiye ödül veya ceza verir. Kutsal Kitaba göre ölmüş insanların dirilip kalkacakları, yaptıklarının karşılığını görmek için toplanacakları bir gün gelecektir. Bu güne "yeniden doğrulmak", "kalkmak" anlamında kıyamet denir. Kıyametin iki anlamı vardır. Birincisi, İsa'nın Tanrı'nın devletini tesis etmek için dünyaya gelmesidir. İkincisi ise, ölü insanların yargılanmak için bedenen dirilmesidir. Ölüm ötesinde ruh bedenden ayrılıp dünyada yaptıklarına göre bir karşılık alacaktır. Böylece kötüler ebedi azaba, iyiler ise ebedi hayata gidecekler.[583] Yeni Ahit'te iyi olanların yaptıklarını mükâfatını alacakları şu şekilde ifade edilmektedir: "O kimseler ki yüreği güzel olanlar işte onlar Tanrı'yı göreceklerdir.[584] Ve bir taht üzerinde otururlar, artık iş yapmayıp dinlenirler.[585] Ve Kuzu'nun (İsa'nın düğünü) ziyafetine iştirak ederler.[586]

---

577 I. Korintliler, 6:9; Galatyalılar, 5:21; Efesliler, 5:5.
578 Matta, 5:3.
579 Matta, 18:1-4; 19:14.
580 Matta, 13:44; 19:23.
581 Matta, 25:34.
582 Matta, 8:11. Ayrıca bkz. Raymond Deville and Pierre Grelot, "Kingdom", **Dictionary of Biblical Theology**, Ed. Xavier Leon and Dufour, G. Chapman, Londra, 1973, ss. 294-295.
583 Matta, 25:46.
584 Matta, 5:8.
585 Vahiy, 14:13.
586 Vahiy, 19:7

Hz. İsa'dan önce veya Hz. İsa ile aynı dönemde yaşayıp ondan haberi olmayanlar, dolayısıyla ona iman etmeyenler sonsuza dek azaba uğrar.[587] Bazı din bilginleri, İsa'dan önce yaşayanların ve haberi olmayanların durumunu kendi sorumlukları dışında gelişen bir olay olarak görürler. Bundan dolayı kişilerin cennetten mahrum olmayacaklarını, hiç değilse cehennem azabı bittikten, sonra tövbe sonucu bağışlanıp cennete girebileceklerini öne sürerler.[588]

İsa, hüküm gününün bilinemeyeceğini söyler. O gün ve saat hakkında ne gökteki melekler; ne de İsa'nın kendisi bir şey bilmektedir. Nuh Tufanı bu duruma örnek olarak gösterilir. Tufan gelmeden önce insanlar günlük işlerini yapıyorlardı, Tufan onların üzerine ansızın geldi.[589] Lut'un kavminin başına gelen de bu duruma bir örnektir: "Lut'un peygamberliği zamanında da durum aynı şekildeydi. İnsanlar günlük işleriyle meşguldü. Ama Lut Sodom'dan çıktığı vakit gökten ateşe benzer yok edici alevler geldi ve yok oldular."[590]

Kıyamet de insanların bilemedikleri bir günde bilemedikleri bir anda gelecektir.[591] Bu bilinmezlik ve yakınlık insanlar üzerinde sürekli bir gerginliğe sebebiyet verecektir. Muhatap, sürekli iyiliğe yönlendirilecek ve bu halini koruyacaktır. Muhatap bu yüzden sürekli uyanık kalacaktır. "Şimdi gözlerinizi dört açın, bilmelisiniz gazabın size ne zaman geleceği belli değildir."[592] gibi ifadeler bu durumu ortaya koymaktadır. Sadukiler ve Ferisiler kendi geleneklerine göre İsa'ya kıyametin belirtilerini sordular. İsa ise bu konuda bir cevap vermemiştir.[593] Dolayısıyla kıyametin vakti bilinmemektedir.

---

587 Justin'e göre ebedi ceza bir tehdit aracı değildir. İnsanlar iyiliğe, erdemliğe Tanrı inancıyla ulaşacaklardır. Bkz. Justin Martyr, **The Second Apology**, ANF, Vol. 1, Chapter 9, s. 300.

588 Kişilerin durumlarının ne olacağı şefaat kavramı ile birlikte tartışılmaktadır. Şefaat biçimleri, yaşamın canlandırdığı rolden, uygun bir gömülme sağlama ve mezara ait mekanik eserleri yargılama sürecine özel müdahaleye kavuşturarak ruhun iyiliği için yalvarmak olarak gösterilir. Katolik mezhebine göre, kişiler adına azizler şefaat gösterir. Genellikle yılın belli zamanlarında azizler için "Tüm Azizler Günü" olarak kutlanır. Ayrıca Hıristiyanlık inancına göre, azizlerin cesetleri çürümez ve kokmazlar aksine çevrelerine güzel kokular yayarlar. Bkz. Gray L. Ebersole, "Death", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005,Vol. 6, s. 2244.

589 Matta, 24:36-39.

590 Luka, 17:28-29.

591 Matta, 24:5.

592 Matta, 24:42,44.

593 Matta, 16:1-4.

Ortodoksluk, iki türlü yargı örneğini bize bildirir. Bunlar özel ve genel veya son yargılamadır. Özel yargı ölümden hemen sonra gerçekleşir.[594] Bu durumla ilgili Yeni Ahit'te şu anlatım yer alır: "Bolluk içinde bir adam vardı. Güzel elbiseler giyer, her gün eğlenirdi. Lazar adında yoksul bir genç vardı. Her gün bu zengin adamın yanına uğrardı. Zenginin sofrasından düşenlerle karnını doyururdu. Sokak köpekleri ise bu adamın yaralarını yalardı. Bu gariban adam bir gün vefat etti. Tanrı katında o fakir adam o kadar değerliydi ki melekler tarafından göğe İbrahim'in huzuruna yükseltildi. Daha sonra ise bolluk içinde olan adam da vefat etti. Zengin olan adamın vefat eder etmez azabı başladı. İbrahim'i ve Lazar'ı gören bu adam, İbrahim'in ona acıması için olanca gücüyle bağırdı ardından Lazar'dan yardım istedi. Çünkü azap olağanca şiddetiyle sürüyordu. İbrahim, ona karşılık olarak şöyle dedi, Dünyada iken sen refaha sahiptin, Lazar ise fakir bir durumdaydı. Şimdi ise tam tersi bir durum olarak o burada teselli oluyor sense acı çekiyorsun. Bundan sonra varlıklı adam kendi derdini unutup ailesini uyarması için İbrahim'den birisini göndermesini istedi. Çünkü ola ki onlar da aynı hataya düşebilirler."[595] Bu metinden kişinin vefat ettikten sonra yargılandığı anlaşılmaktadır. Son yargı ise, ölülerin diriltileceği zaman, Mesih'in gelip yargılama yapacağı şeklinde yorumlanmaktadır.[596]

3.3.1. Kıyamet Kehanetlerinin Hesaplanması

Hıristiyanlık tarihinde ortaya atılan bütün dinsel kıyamet kehanetlerinin temelinde "altı gün teorisi" olarak bilinen teori yer almaktadır. Dünyada yaşamın, yani dünyanın ömrünün yaratılıştan sonra altı bin yıl olduğunu kabul eden bu teoriye göre Tanrı dünyayı altı günde yarattı ve yedinci günde dinlendi.[597] Burada her bir günün bin yılı sembolize ettiği ifade edilmektedir. Hem Yeni Ahit'te[598] hem de Eski Ahit'te,[599] bir günün bin yıla denk geldiğini söylenmektedir. Kitabı Mukaddes'in

---

[594] Wendy Paula Nicholson, "Judgment", **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Ed. John Anthony McGuckin, Blackwell Publishing, New York, 2011, s. 358.

[595] Luka, 16:19-28.

[596] İznik Konsili inanç esaslarında, İsa'nın hem yaşayanları hem de ölüleri yargılamak için tekrar geleceğinden bahsedilir. Bkz. Catechism of the Catholic Church, "Part One The Professıon Of Faıth", http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/credo.htm, (21/07/2019).

[597] Yaratılış, 1:31; 2:25.

[598] II. Petrus, 3:9.

[599] Mezmurlar, 90:4.

"Yaratılış" bölümünde anlatılan dünyanın oluşma evreleri, dünyanın ömrüne referans olarak kabul edilmektedir. Gerçekleşen altın bin yıllık yaratma sürecinden sonra geriye kalan bin yılın dinlenme süresi olduğu varsayılmaktadır.[600]

Altı gün teorisinin iki temeli vardır. Birincisi, bazı Yahudilerin ve erken dönem Hıristiyan din adamlarının, Tanrı'nın insanlığa altı bin yıllık bir süre verdiğine ve sonrasında Milenyum Krallığı'nın kurulacağına yönelik geliştirdikleri inançtır. İkincisi ise; bazı araştırmacılara göre, yaratılıştaki soy kütüğü geriye doğru hesaplandığında, Âdem ve Havva'nın MÖ 4004 yılında yaratıldıklarına ulaşma çabası ve anlayışıdır. Bu teori Kutsal Kitap soy ağacı üzerinde ilk araştırmayı yapan ve "Annales Veteris et Novi Testamenti" adlı bir eseri olan James Usher'e dayandırılır.[601] Teorinin son dönemlerdeki temsilcilerine göre Kutsal Kitap kronolojisi esas alındığında Âdem ile İsa arasında dört bin yıl olduğu kabul edilir. Bu duruma göre İsa'nın dönüşü öncesi yaşanacak olayların, iki bin yılının hemen öncesinde gerçekleşeceği varsayılır.[602]

Kıyamet günü konusunda ortaya farklı kehanetler atılmıştır. Ortaya atılan kehanetlerin genelde kendi teorilerini kanıtlamak için altı gün teorisinden beslendikleri görülür. Irenaeus'tan etkilenen Hippolytus, İsa'nın Âdem'in yaratılmasından altı bin yıl sonra döneceğini savunmuştur. Modern araştırmacılar da genelde bu düşünceye katılırlar. Fakat modern araştırmacılar altı bin yılının tamamlanması süresi için, iki bin yılını değil de, beş yüz yılını esas alırlar.[603]

Bütün hesaplamaların temelinde altın gün teorisinin olduğunu söyleyebiliriz. Teoride mevcut her günün bin yıla geldiği kabul edilmektedir. Buradan hareketle kutsal metinlere dayanarak Âdem ile İsa arasındaki dilimini hesaplama yoluna gidilmiştir. Bu hesaplamalar sonucunda dünyanın sonuna yönelik hesaplar da geliştirilmiştir.

---

600 Bıyık, "Hıristiyan Eskatolojisinde Dünyanın Sonu Kehanetleri", s. 169.
601 Abanes, s. 281.
602 Gordon Lindsay, **The World: 2000 A.D**., Christ for the Nations, Dallas, 1968, ss. 90-92.
603 Bıyık, "Hıristiyan Eskatolojisinde Dünyanın Sonu Kehanetleri", s. 169.

3.3.2. Dünyanın Sonu İle İlgili Kehanetlerin Tarihi

Çarmıh Olayı'ndan hemen sonra Kilise Babalarından Clement, Kutsal Kitab'a dayanarak Tanrı Krallığı'nın kendi döneminde gerçekleşeceğini savunur. Krallığın bu asırda gerçekleşiyor olması aynı zamanda dünyanın sonunun yaklaştığının bir göstergesi olarak kabul edilir. Clement'ten sonra gelen Kilise Babası Ignatus ise dünyanın sonu ile ilgili açık bir tarih belirtir.[604]

Clement ve Ignatus'tan sonra montanizm akımı ortaya çıkmıştır. Montaizm hıristiyan tarihinde kıyamet senaryoları üzerine kurulmuş ilk akım olarak görülmektedir. Montaistler, İsa'nın dönüşünün ve bin yıllık dünyevi krallığının kuruluşunun "yeni Kudüs nesli" ile birlikte Frigya'da gerçekleşmek üzere olduğunu, dünyanın ise çok yakında sona ereceğini ileri sürmüşlerdir. Roma dünyasında çıkan iç savaşları kendi söylemlerini desteklemek için malzeme yapmışlardır.[605] Dünyanın sonunun yakında geleceğini düşündükleri için mevcut düzeni değiştirmek amacıyla hiçbir eylemde bulunmamışlardır. Farklı kehanet yorumlarına sahip oldukları için kilise tarafından sapkın olarak görülmüşlerdir.[606]

Montaistlerden sonra Cyprian dünyanın sonu ile ilgili iki yüz elli yılını göstermiştir.[607] Hippolitus ise beş yüz yılını kabul etmiştir. Aynı tarihi, yani beş yüz yılını Julius Africanus da vermiştir. Daha sonra ise bu tarihi sekiz yüz yıl olarak revize etmiştir.[608] İleri sürülen bir başka tarih ise Toledu Bişobu Elipandus'tan gelmiştir. Elipandus, dünyanın sonu olarak 7 Nisan 793 tarihine işaret etmiştir. 5. asra geldiğimizde, Orosius ve Victorious gibi dönemin tarihçileri, Mesih'in doğumunun yaratılıştan beş bin iki yüz yıl sonra gerçekleştiğinden yola çıkarak, dünyanın üç yüz yıl kadar bir ömrünün olduğunu öne sürmüşlerdir.[609]

Bin yılı, kıyamet kehanetçileri içinde öne çıkan yıllar arasında en çok vurgulanan yıl olarak kabul edilir. Dokuz yüz yılından itibaren Avrupa'da bin yılında dünyanın son bulacağından hareketle çeşitli tarihler ileri sürülür. Abenes ve diğer

---

604 O tarih olarak yüz yılını öne sürmüştür. Bkz. Abanes, s. 165, 337.
605 Daniel Cohen, **Waiting for the Apocalypse**, Prometheus Books, Buffalo, 1983, s. 49.
606 Abanes, s. 164. Ayrıca bkz. F. F. Bruce**, The Spreading Flame**, Eerdmans Publishing, Michigan, 1985, s. 218, 252.
607 Abanes, s. 337.
608 O'Leary, s. 48.
609 O'Leary, s. 49.

birçok araştırmacı da bu durumun örnekleri görülür. Hıristiyan apokaliptiklerinin temel kaynaklarına bakıldığında, bin yılı tarihine yakın dönemlerde çeşitli afetlerin gerçekleştiği kabul edilir. Bazen kendi görüşlerini güçlendirmek için bu afetlerin malzeme yapıldığı da söylenir.[610]

On dördüncü asırda ilk kehanet haberi rahip Militz'den gelmiştir. Deccal'ın dünyaya geldiğini ve 1363-67 arasında ortaya çıkacağını, ardından dünyanın sonunun geleceğini öne sürmüştür.[611] Daha sonra 15. yüzyılda ilk önemli kehanet Hıristiyan mezhebi olan ve heretiklikle suçlanan Taboritlerden gelmiştir. Mezhep mensupları 1520'de Tanrı'nın kızgın azabının bütün dünyayı yok edeceğini ve bunun en geç 14 Şubat'a kadar gerçekleşeceğini söylemişlerdir.[612]

Dünyanın sonu ile ilgili kehanetlerde çoğu kişiyi peşinden sürükleyen kimselerden birisi de Yehova Şahitleri'nin kurucusu Charles Taze Russell'dir.[613] O, Mesih'in bedenle değil, ruhla yeniden dirilip krallığını gökyüzünde kurduğunu ve ardından yeryüzüne ineceğini söylemiştir. Mesih, yeryüzüne indiğinde ise sadece onu Yehova Şahitleri tanıyacaklardır ve ardından Armageddon Savaşı başlayacaktır. Russell'in iddiasına göre, Âdem'in yaratılışından altı bin yıl geçmiştir ve Mesih'in dönüşü 1874'te gerçekleşecektir. Daha sonra da dünya son bulacaktır.[614]

Kıyamet kehanetçilerin çoğunun son dönemde ABD'de ortaya çıkması burada önemli bir güce sahip olan Protestan gruplarının el aldığı eskatoloji anlayışı ile ilgilidir. Bu anlamda, ilahi vaadin tamamlanmasında Yahudilere bir rol vermişlerdir. Bundan dolayı Yahudi-Hıristiyan birlikteliğini oluşturmuşlardır. Dünyanın sonunun yakın olduğunu vurgularken, İsrail'in 1948'de kurulmasını da dayanak olarak göstermişlerdir. Bu konuda İsrail'in 1967'de Kudüs'ü ele geçirmesi de önemli bir işaret kabul edilmiştir.[615]

---

610 Abanes, ss. 20-66.

611 Abanes, s. 338. Ayrıca bkz. Eugen Weber, **Apocalypses**, Harvard University Press, Cambridge, 1999, s. 55.

612 Tom McIver, **The End of The World: An Annotated Bibliography**, McFarlane & Co., Jefferson, 1999, s. 67.

613 Yehova'nın Şahitleri konusunda geniş bilgi için bkz. Hakkı Şah Yasdıman, Yehova Şahitleri'nin Teşkilat ve Yapısı Türkiyedeki Faaliyetleri (1), **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 21, 2005, s. 193-221.

614 M. J. Penton, "The Eschatology of Jehovah's Witnesses: A Short, Critical Analysis", **The Coming Kingdom: Essays American Millennialism & Eschatology**, Ed. M. Darrol Bryant and Donald W. Dayton, New Era Books, New York, 1983, ss. 171-179.

615 O'Leary, s. 209.

Bir başka kıyamet kehaneti ise fundementalist Chayles Taylor'dan gelmiştir. O, kıyamet öncesi olaylarda göğe yükseliş üzerinde durmuş ve bunun üzerine ilk olarak 1975 tarihine işaret etmiştir. Bu tarihte bir şey gerçekleşmeyince de 1994'e kadar farklı tarihleri öne sürmüştür.[616] Dünyanın sonu ile ilgili günümüzde en çok söz söyleyenlerden birisi de Hal Lindsy'dir. O semaya yükseliş ve büyük felaket olaylarının 31 Aralık 1985'ten önce gerçekleşeceğini savunmuştur. Rusya'nın İsrail'i 18 ay içinde istila edeceğini ortaya atmıştır. Bu durumun bir Armageddon'a yol açacağını söylemiştir. Son olarak dünyanın sonu ile ilgili 25 Mart 1999 tarihini öngörmüştür.[617] Miller hareketinin (Adventizm) başarısız kehanetlerine karşın onu devamı olan "Yedinci Gün Advendistleri" de dünyanın sonu olarak 1999 tarihini vermişlerdir.[618]

Burada verdiğimiz her bir tarihin dünyanın sonuna yönelik tahminler olduğunu görmekteyiz. Öne çıkan bazı yeni dini hareketlerde dünyanın son bulmasına dair tarihler geliştirmişlerdir. Kişiler veya oluşumlar tarih verirken genelde toplumların içinde bulunduğu durumları verdikleri tarihe malzeme yapmışlardır. Ayrıca kişiler ve yeni yapılanmalar tarih vermek ve kurtarıcı anlayışını devreye sokmak suretiyle, toplumları içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulacakları konusunda ümitlendirmişlerdir.

3.3.3. Kıyamet Alametleri

Hıristiyanlıkta, kıyametin kopması esnasında oluşan olağanüstü olaylar İncil'in Vahiy kitabında anlatılmaktadır. Dolayısıyla biz de öncelikle İncil'den yola çıkarak burada kıyametin alametlerini ve olağanüstü olayları ele alacağız.

3.3.3.1. Yedi Mühür

Yuhanna, İsa'nın gönderdiği bir melek aracılığıyla gökyüzüne çıktığını ve orada olağanüstü olaylar gördüğünü bize şöyle aktarmaktadır:

---

616 Abanes, s. 340.
617 Abanes, s. 286, 340.
618 Stephen Skinner, **Millennium Prophecies**, Longmeadow Press, Stamford, 1994, s. 105.

"… Gökte bir taht kurulmuş ve üzerinde oturan biri vardı. Oturan, görünüş olarak yeşil ve kırmızı akik taşını andırıyordu. Zümrüde benzer bir gökkuşağı tahtı çevreliyordu. Tahtın etrafından 24 taht daha vardı. Bu tahtların her birine beyaz elbiseler giymiş, altın taçlar takmış ihtiyarlar oturuyorlardı. Tahttan şimşekler çakıyor, uğultular, gök gürlemeleri işitiliyordu. Tahtın önünde billur gibi camdan bir deniz vardı. Tahtın etrafında olan ve onu koruyan yüzü farklı canlılara benzeyen çeşitli canavarlar vardı. Yaratıklar tahta oturanı yüceltip ona saygı duydukça yirmi dört ihtiyar da ona saygılarını bildiren farklı sözler söylüyorlardı."[619]

"Tahtta oturanın elinde, iki yanı yazılı yedi mühürle mühürlenmiş bir kitap gördüm. Yüksek sesle, kim kitabı açmaya layıktır, diye seslenen bir melek gördüm. Gökte ve yerde kitabı açacak hiçkimse yoktu. Kitabı açacak kimse bulunmayınca ben ağlamaya başladım. Orda oturan ihtiyarladan biri bana dedi ki, İşte Yahuda oymağından gelen aslan, Davut'un kökü, tomarı ve yedi mührünü o açacak. Yedi gözü ve yedi boynuzu olan boğazlanmış gibi duran bir kuzu gördüm. Yedi göz ve yedi boynuz Tanrı'nın yeryüzüne göndermiş olduğu ruhlardır. Kuzu gelip tahta oturanın elinden kitabı aldı. Kitabı aldıktan sonra orda oturan ihtiyar ve yaratıklar ona dualar ve ilahi okudular."[620]

Mesihi afetlerin yediye bölünmesinin, Levililer kitabının 26. babında dört yerde zikredilen peygamberin ölümüne kadar devam ettiği söylenmektedir.[621] Tanrı'nın eskatolojik konuşması, Yuhanna tarafından tek tek sayılan yedi muhakameyi kapsamaktadır.[622] Bu muhakemeler aynı sıradadır. Ancak Yuhanna yeryüzü depremini en sona bırakmaktadır.[623]

Mühürlerin açılmasıyla gerçekleşecek olan kıyamet alametleri şöyle sıralanır:

"… Kuzunun yedi mühürden birini açtığını gördüm. O anda dört yaratıktan birinin, gök görültüsüne benzer bir şekilde, gel[624] dediğini işittim. Ardından beyaz bir at gördüm. Binicisinin yayı vardı. Kendisine bir taç verildi. Galip gelen biri olarak zafer kazanmaya çıktı."[625]

---

619 Vahiy, 4:2-11.
620 Vahiy, 5:1-14.
621 Levililer, 26:18, 21, 24, 28.
622 Luka, 21.
623 Vahiy, 8:5; 11:13; 14:18.
624 "Gel" ile ile ilgili emir, mührün açılmasından sonra atın binicisine yöneliktir. Bkz. Vahiy, 6:3; 5, 7.
625 Vahiy, 6:1-2.

Birçok yorumcu bu süvarinin İsa olduğunu kabul eder ve Yuhanna'da geçen kralın dönüşü anlatımıyla karşılaştırır.[626] Bununla beraber her iki durumda olan beyaz at, zaferin sembolüdür. [627]

"İkinci mührü açınca, ikinci yaratığın, gel dediğini işittim. O zaman kızıl bir renkte farklı bir at çıktı ortaya. Binicisine dünyadan barışı kaldırma yetkisi verildi. Bunun sonucu olarak insanlar birbirini boğazlayacaklar. Atlıya ayrıca büyük bir kılıç verildi."[628] Buradaki parlak kırmızı renkteki at tanımlaması ile üzerindeki binicinin mücadelesinin hem uluslararası hem de iç savaşı temsil ettiği ileri sürülür.[629]

"Üçüncü mührü açtığı zaman, üçüncü yaratığın gel dediğini işittim. Orada siyah bir at vardı. Binicisinin[630] elinde ise bir terazi vardı. Yaratıkların arasından şöyle bir ses duydum: Bir ölçek buğday bir dinara, üç ölçek arpa bir dinara. Ama zeytinyağına, şaraba zarar verme." [631] "Kuzu dördüncü mührü açınca, gel diyen dördüncü yaratığın sesini duydum. Bakınca soluk renkli bir at gördüm. Binicisini adı ölümdü. Ölüler diyarı onun ardından geliyordu. Ona kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla, yeryüzününü yabani hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verildi." [632] "Kuzu beşinci bölüme geldiğinde, Tanrı'nın sözü sebebiyle öldürülenleri gördüm. Yüksek sesle feryat ederek şöyle diyorlardı: Kutsal ve gerçek olan efendimiz. Yeryüzünde yargılayıp onlardan kanımızın öcünü almak için daha ne kadar bekleyeceksin? diye sordular. Onların her birine beyaz birer keten verildi. Kendileri gibi öldürülecek olan diğer Tanrı kullarının sayısı tamamlanıncaya dek kısa

---

626 Yuhanna, 19:11.

627 Vahiy, 19:11. Ayrıca bkz. **The Jerome Biblical Commentary**, Ed. Raymond E. Brown, Joseph A. Fitzmyer, Roland E. Murphy, Prentice Hall, New Jersey, 1968, s. 477.

628 Vahiy, 6:3-4.

629 **The New Bible Commentary**, Ed. D. Guthire, J. A. Motyer, A. M. Stibbs, Eerdmans Publishing, London, 1987, s. 1289.

630 Buradaki binici kıtlığı temsil etmektedir. Elindeki terazi ise yiyecek kıtlığı olarak yorumlanır. Ona söylenilen piyasa fiyatları ise yasaklayıcıdır. Bir dinar kişinin günlük yiyeceği olarak görülür. Bkz. Matta, 20:2. Ayrıca bkz. Guttire ve diğerleri, s. 1289.

631 Vahiy, 6:5-6.

632 Vahiy, 6:7-8.

bir süre daha beklemeleri istendi."[633] Burada şehit ruhlarının[634] sunak taşının altında olduğu kabul edilir. Çünkü onlar kurban edilmişti.[635]

"Altıncı mühür açıldığında büyük bir deprem oldu. Güneş keçi kılından yapılmış siyah bir çul gibi karardı. Ay baştan aşağı kan rengine döndü. İncir güçlü bir rüzgârla nasıl incirlerini dökerse, gökteki yıldızlarda öylece yeryüzüne düştü. Bir karışıklık vardı. Herkes dağlara kaçıyordu. Tahta oturanın ve Kuzu'nun azabından kaçıyorlardı…" [636] "Kuzu yedinci mührü açtığında, gökte bir sessizlik meydana geldi.[637] Tanrı'nın önünde duran, kendilerine yedi borazan verilmiş, yedi tane melek vardı. Altın bir koku veya kokulu buhar taşıyan bir melek vardı. Bu melek gelip sunağın önünde durdu. Tahtın önünde, altın sunakta bütün kutsalların dualarıyla birlikte sunmak üzere kendisine çok miktarda buhur verildi. Kutsalların dualarıyla buhurun dumanı, Tanrı'nın önünde meleğin elinden yükseldi. Melek buhurdanı aldı, sunağın ateşiyle doldurup yeryüzüne attı. Gök gürlemeleri ve uğultular işitildi. Şimşekler çaktı, yer sarsıldı."[638]

"Gökyüzünde bir sessizlik" olması duaların işitilmesi içindir. Metinde gökyüzü denildiği için orada yakarış değil de, şükür sesleri duyulur. Hıristiyanlığa göre, cennette yeryüzünde acı çeken hıristiyanların seslerinin duyulabilmesi için sessiz olunması gerektiğine inanılır.[639]

Burada yedi mühürle, İsa'nın mühürleri açması sonrası vuku bulacak kıyamet alametlerine değinilmektedir. Kutsal metinlerde zikredilen bu olaylar dünyanın sonunu tahmin etmeye yönelik ifadelerdir.

---

633 Vahiy, 6:9-10.

634 Şehitlik Hıristiyanlıkta şöyle anlatılır: "Her kim Kudüs toprağında gömülmüş ise, Altar'ın yani sunak taşının altında gömülmüş gibidir ve her kim Altar'ın altında gömülmüşse şeref taşının altında gömülmüş gibidir. Şehitlere verilen beyaz kaftan, ilk dirilmede ölümsüzlük vaadini simgelemektedir. Ellerine geçecek olan bir zaferin işareti olarakta görülebilir. Burada anlatılan şekiller, son mahkemenin en önemli yapı taşlarının oluşturur. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1289; Brown ve diğerleri, s. 477.

635 Filipililer, 2:17; II. Timoteos, 4:6.

636 Bu bölümde kozmik karışıklık detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. Vahiy, 6:12; 7:17.

637 Bir Yahudi geleneğine göre beşinci kat cennette, geceleri yakaran ama gündüzleri İsrail'in parlaklığı ve İsrail'in yakarış seslerinin duyulabilmesi için sessiz kalan melekler grubu vardı. "Buhur" bütün azizlerin dualarına sunulmuş ve onları Tanrı önünde kabul edilebilir kılmıştı. Buhurdan dumanın çıkması, Azizin yapmış olduğu dualarına cevap olarak yorumlanabilir. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1291.

638 Vahiy, 8:1-5.

639 Guthire ve diğerleri, s. 1291.

3.3.3.2. Yedi Boru

Yedi boru ve yedi borudan sonra gelişen olayların anlatımında İncil'in Vahiy kitabında şöyle denir: "Yedi melek ellerindeki yedi borazanı çalmaya hazırlandı. Birinci melek borazanı çaldı. Kanla karışık dolu ve ateş oluştu, yeryüzüne yağdı. Yerin üçte biri, ağaçların üçte biri ve bütün yeşil otlar yandı."[640] Burada birinci boru yeryüzünün üçte birini etkiler. "Bütün yeşil otun" yanmış olması, yeryüzünün etkilenen üçte birlik bölümündedir.[641]

"İkinci melek borazanı çaldığında, alev alev yanan, dağ gibi büyük bir kitle denize atıldı. Denizin üçte biri kana bulaştı."[642] İkinci boru denizlerin üçte birini etkiler. Mısırda, Nil Nehri nasıl tamamen kan halina geldiyse denizin üçte birinde de böyle bir etki meydane gelmesi beklenir.[643]

"Üçüncü melek borazanı çaldı. Gökten meşale gibi yanan büyük bir yıldız ırmakların üçte biri üzerine ve su pınarlarının üzerine düştü. Bu yıldızın adı Pelin'dir. Suların üçte biri pelin gibi acılaştı. Acılaşan sulardan içen birçok insan öldü."[644] Üçüncü borazan suların zehirli olmasını sağlar. İnsanların geçmiş olan musibetleri hatırlamaları içindir. Düşen yıldızın melek olma ihtimali de vardır. "Worm Wood", Pelin yani acı veren şey anlamında kullanılmıştır.[645]

"Ve dördüncü melek borazanı çaldı. Güneşin üçte biri, ayın üçte biri ve yıldızların üçte biri vuruldu. Sonuç olarak ise ışıklarının üçte biri söndü. Gündüzün ve gecenin üçte biri ışıksız kaldı. Sonra göğün ortasında beliren bir kartal şöyle dedi: Borazanlarını çalacak olan diğer üç meleğin borazan seslerinden yeryüzünde yaşayanların 'vay[646]' haline."[647] Dördüncü boru, gökyüzünün üçte birlik bölümünü karanlıkta bırakır. Bu Mısır'ın karanlık belasına ölçü olarak uygun düşmektedir.[648]

---

640 Vahiy, 8:6-7.
641 Brown ve diğerleri, s. 479.
642 Vahiy, 8:8-9; Çıkış, 10:21-23.
643 Guthire ve diğerleri, s. 1291.
644 Vahiy, 10-11.
645 Guthire ve diğerleri, s. 1291.
646 "Vay" İfadesi kartal veya melek tarafından üç kez tekrarlanır. Son üç bela özellikle ızdırap verecektir. Bu vaylar yeryüzü sakinlerine, yani Hıristiyan olmayanlara yöneliktir. Bkz. Guthire ve diğerleri, ss. 1291-1292.
647 Vahiy, 12-13.
648 Çıkış, 10:21-23

"Beşinci melek borazanı çaldı. Gökten yere bir yıldız düştü. Bu yıldıza derinliklere açılan kuyunun[649] anahtarları verildi. Kuyuyu açınca kuyudan dumanlar çıktı. Dumanın içinden yeryüzüne çekirgeler yayıldı. Çekirgelerin gücü yeryüzündeki akreplerin gücü gibiydi. Çekirgeler, sadece alnında Tanrı'nın mührü bulunmayanlara zarar vermeleri için gönderildiler. Temel amaçları öldürmek değildi, 'beş ay[650]' boyunca işkence yapmaktı. İşkenceleri, akrebin insanı soktuğunda oluşan işkence gibiydi. Çekirgelerin görünümü bir yandan insanlara benziyordu, bir yandan da yabani hayvanlara benziyordu. Savaşa gider gibi hazırlıklıydılar. Başlarında kral olarak ise dipsiz derinliklerin meleği vardı. İbranice adı Avaddon, Grekçe adıysa Apolyon'dur."[651] Beşinci boru, şeytani çekirgeler belasını ortaya koyar. Yuhanna tarafından görülen, gökyüzünden yeryüzüne yıldızın düşmesi, cin ve şeytanların ikamet ettiği cehennemi açmak için olduğunu ifade edilmektedir. Cehennem kuyusu, şeytanın içine fırlatıldığı yerdir.[652]

"Altıncı melek borazanını çaldı. Tanrı'nın önünde duran sunaktan bir ses işittim. Bu ses, elinde borazan olan altıncı meleğe, 'Fırat[653]' ırmağı'nın yanında bağlı olan dört meleği çözmesini istedi. O tarihte çözülmeleri istenen meleklerin görevleri insanları öldürmekti. Atlı ordularının sayısı iki yüz milyondu. Binicilerin, muhteşem göğüs zırhları vardı. Atların başları, aslan başlarına benziyordu. Ağızlarından kükürt ve ateş yayıyorlardı. İnsanların üçte biri atların ağızlarından fışkıran ateş, kükürt ve duman yüzünden öldü. Geriye kalanlar ise kendi başlarına yaptıkları putlardan dönüp tövbe istemediler. Cinlere, altına, gümüşe, tunca, taş ve tahtalara tapınmaya devam ettiler. Adam öldürmekten, büyü, fuhuş ve hırsızlık yapmaktan da tövbe etmediler."[654]

Altıncı borazan ile ilgili anlatım, daha önce zikrettiğimiz "vaylardan" ikincisini oluşturmaktadır. İkinci olan bu vayın önemini açıklamak için Vahiy kitabında bir

---

649 Beşinci boru, şeytani çekirgeler belasının ortaya koyar. Buradaki kuyu, cehennem kuyusu olarak bilinir ve şeytanın içine fırlatıldığı yerdir. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1292.

650 Beş ay, çekirgelerin normal uzunluktaki hayatlarıdır. Akrep sokması can çekiştirir ama nadiren adam öldürür. Çekirge başı ile at başı arasındaki benzerlik genelde antik yazarlar tarafından işlenir. Bununla birlikte çekirgelerin, altın taçlar ve insan yüzleri, normal çekirge değil, şeytani çekirgelerdir. Ayrıca "Kralları Abaddon'dur" ifadesi Eski Ahit'te, cehennemin derinliklerini anlatır ve tahrip manasındadır. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1292.

651 Vahiy, 9:1-12.

652 Guthire ve diğerleri, s. 1292.

653 Altıncı boru, Fırat Nehri'nde bir şeytan ordusu meydana getirir. "Dört melek" hiddet papazları olarak görülür. Fırat Nehri, İsrail toprağının ideal sınırını oluşturur. Bunun da ötesinde bu nehir, Babil ve Sur imparatorluklarının da sınırlarını meydana getirir. İtaatsiz eski İsrail'i tahrip etmek için bu bilinmeyen bölgelerden ordular gelmiştir. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1292.

654 Vahiy, 9:13-21.

başka mesel de şöyledir: "Tanrı yeryüzüne iki tane peygamber gönderdi. Tanrı bu peygamberlere peygamberlik edecekleri bir süre tayin etti. Peygamlerler kendileri ile uğraşanları, bir ateşle yok ettiler. Bu süre zarfında hiçbir yağmur yağmadı ve ayrıca kendilerine istedikleri kadar kötülük yapma iradesi verildi. Peygamberlik süreleri bitince cehennemden çıkan bir canavarla savaşa tutuşmuş ve yenilmişlerdir. Halk bu duruma çok sevinmişti. Ölüleri ise Sodom ve Mısır meydanlarına asıldı. Ardından ölülerine Tanrı'dan hayat ruhu girdi ve dirildiler. Onları gören halk ise çok korkmuştu. Bu durumdan sonra şehirlerde depremler oldu ve insanlar hayatlarını kaybettiler."[655]

"Yedinci melek borazanını çaldı. Gökte yüksek sesler duyuldu: Dünyanın egemenliği Rabb'imizin ve Mesihi'nin oldu o sonsuza dek egemenlik sürecek, denildi. Ardından tahtlarında oturan yirmi dört yaşlı yüz üstü yere düştüler, hürmetlerini ve şükranlarını Tanrı'ya sundular. Uluslar gazaba uğradı, şimdiyse senin gazabın üzerlerine geldi. Ölüleri yargılamak, senin adından korkanları ödüllendirmek ve yeryüzünü mahvedenleri mahvetmek zamanıda geldi. Ardından Tanrı'nın 'gökteki tapınağı[656]' açıldı, tapınakta onun antlaşma sandığı göründü. O anda şimşekler çaktı, uğultular, gök gürlemeleri işitildi. Yer sarsıldı, şiddetli bir dolu fırtınası koptu."[657] Burada yedi borunun çalınması ile oluşan afetler sıralanmaktadır. Bu afetler dünyanın sonu ile ilgili görülen kıyamet alametleridir. Dolayısıyla boruların her biri çalındığında farklı bir afet meydana gelmektedir. Dünyada oluşacak bu afetler, daha önce gerçekleşmiş afetlere benzetilmektedir.

3.3.3.3. Yedi Tas

Kıyametin alametlerinden sonuncusu olan yedi tasın, yeryüzüne boşaltılması ve beraberinde oluşan olaylar, İncil'de şöyle anlatılmaktadır:

"Gökte büyük ve şaşılası bir belirti gördüm. Çünkü Tanrı'nın öfkesi bu belalarla son buldu."[658] Buradaki ifade ile kıyamet alametlerinin ve bu son yedi bela ile Tanrı'nın azabının bittiği söylenebilir. Bu son yedi belanın yani yedi dolu tasın

655 Vahiy, 11:3-14.
656 Yedinci mühürde olduğu gibi yedinci boruda da Tanrı'nın Krallığı, İsa'nın dünyaya dönmesi ile takip edilir. Gökyüzündeki tapınak, üzerinde on emir yazılı taş tabletlerin bulunduğu sandığın bilinebilmesi için açılır. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1294.
657 Vahiy, 11:15-19.
658 Vahiy, 15:1.

önemi ve içeriği şöyledir: "Yedi belayı taşıyan yedi melek temiz, parlak keten elbiseler giymiş, göğüslerine altın kuşaklar sarılmış şekilde tapınaktan çıktılar. Kendilerine 'yedi altın[659]' tas verildi."[660]

"Tapınaktan kendilerine, gidin ve Tanrı'nın öfkesiyle dolu yedi tası yeryüzüne boşaltın, denildi. Birinci melek tasını yeryüzüne boşalttı. Canavarın işaretini taşıyıp heykeline tapanların üzerinde acı veren iğrenç yaralar oluştu."[661]

İlk tasın dökülmesinden sonra gerçekleşen olaylar, Mısır belalarını andırmaktadır. O dönemden gerçekleşen yaralar gibi tekrar insanlar üzerinde yaraların olacağı söylenmektedir.[662] "İkinci tas melek tarafından denize boşaltıldı. Deniz ölü kanına benzer kana dönüştü, içindeki bütün canlılar da öldü."[663] Mısır felaketinde Nil Nehri'nin suyu kana dönüştüğü gibi bu ikinci tasın denize boşaltılmasıyla bütün denizler kan rengine dönüştü.[664]

"Üçüncü melekte aynı şekilde ırmaklara ve pınarlara üçüncü tası döktü. Sulardan sorumlu melek, Tanrı'nın yargılamalarında adil olduğunu belirtti."[665] Burada kıyamet gününde oluşacak susuzluğa vurgu yapılmıştır

"Daha sonra ise dördüncü melek tasını Güneş'e döktü ve böylelikle de Güneş'e insanları yakma gücü verildi. Bundan sonra Güneş insanları yakmaya başladı. İnsanlar bundan dolayı tövbe edip Tanrı'yı yücelteceklerine, Tanrı'nın adına saygısızlık yapıp küfür ettiler." [666] Burada da kıyamet gününün aşırı sıcaklığından ve imanlı olmayanların Tanrı'ya karşı isyankâr davranlarından söz edilmektedir.[667]

"Beşinci melek ise tasını canavarın tahtına döktü. Canavarın egemenliği krallığa gömüldü. İnsanlar ıstıraptan dillerini ısırdılar."[668] Beşinci tasın dökülmesinde Hıristiyan olmayanların krallıklarının çökeceği anlamı çıkarılmaktadır.

"Altıncı melek tasını Fırat Nehri'ne döktü. Doğudan gelen kralların yolu açılsın diye, Fırat Nehri kurudu. Bundan sonra ejderhanın, canavarın ve peygamberin

---

659 Tanrı'nın öfkesinin kapları olan "altın taslar" Eski Ahit'te, Tanrı'nın günahkârlara yönelik olan muhakemesinde sıklıkla kullanılmıştır. Bkz. Guthire ve diğerleri, s. 1298.
660 Vahiy, 15:6-7.
661 Vahiy, 16:1-2.
662 Atasağun, s. 124.
663 Vahiy, 16:3.
664 Brown ve diğerleri, s. 489.
665 Vahiy, 16:4-5.
666 Vahiy, 16:8-9.
667 Atasağun, s. 125.
668 Vahiy, 16:10.

ağzından kurbağaya benzer üç kötü ruh çıktı. Bunlar cinlerin ruhlarıydı. Bu cinler bütün dünyada olan kralları savaş günü, Armagedon denilen yere topladılar."[669]

Altıncı tasın Fırat Nehri'ne döküldüğü görülmektedir. Bu durum Fırat Nehri'nden kralların istialasının başlaması olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca kıyamet gününde yalancı peygamberlerin çıkağı ve insanlar arasında fitne yayacakları da söylenmektedir.[670]

"Yedinci melek tasını havaya döktü. Tahttan yükselen bir ses, tamam, dedi. İşte tam o anda büyük bir deprem oldu. Büyük kent üçe bölündü, ulusların kentleri de yerle bir oldu. Tanrı büyük Babil'i anımsadı ve ona ateşli bir kâse verdi. İnsanlar azabın büyüklüğünden dolayı Tanrı'ya küfür ettiler."[671]

Bu metinle ilgili yapılan yorumlarda şimşeklerin ve gök gürlemelerin Hıristiyan olmayanların medeniyetlerinin yıkılması anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca Babil şehrinin da deprem vasıtasıyla yıkılıp yok edileceği söylenir.[672]

Buradan anlaşıldığı üzere yedi tasın yeryüzüne dökülmesi ile son afetler oluşmaktadır. Her tasın dökülmesinden sonra gerçekleşen afetler, daha önce Mısır'da oluşan afetlere de benzetilmektedir. Bu afetlerin Tanrı tarafından gerçekleştiği ortaya konulmaktadır. Ayrıca bu afetler, Tanrı'nın yeryüzündeki gazabını ifade etmektedir. Afetlerin oluşmasının temel sebebi, dünyanın sonunu yaklaşmasıdır.

3.3.3.4. Şeytanın Yeryüzüne Atılması ve Hapsedilmesi

Kıyamet gününde görülecek bir diğer alamet ise, Mikail ve meleklerin, yedi başlı ve on boynuzlu, başları üzerinde yedi tacı olan bir ejderle savaşmalarıdır. Mikail ve yanındaki melekler vasıtasıyla ejder, yani İblis yenilir. Şeytan ve dünyayı saptırdığı kabul edilen yılan, gökyüzünden yeryüzüne atılır.[673] Bu durum Yeni Ahit'te şöyle ifade edilir:

"Sonra bir melek gökten indi. Elinde dipsiz derinliklerin anahtarı ve büyük bir zincir vardı. Melek, ejderi yani İblis veya Şeytan'ı ve eski yılanı yakalayıp bin yıl için

669 Vahiy, 16:12-16.
670 Guthire ve diğerleri, s. 1299.
671 Vahiy, 16:17-21.
672 Guthire ve diğerleri, s. 1299.
673 Vahiy, 12:3; 12:7-9.

bağladı."[674] Buradan anlaşıldığı üzere, İblis bin yıl hapsolunacaktır. İsa daha önce belirttiğimiz gibi, kendisine inananlarla beraber bin yıl hüküm sürecektir. Bin yılsonunda ise, İblis zindandan çözülecek ve yerin dört bir yanından olan ulusları saptırıp bir araya getirmek için harekete geçecektir. Kutsalların ordusunu ve Babil şehrini kuşatan Şeytan ve onun orduları, gökten gelecek olan şiddetli bir ateşle hezimete uğratılacaklardır. Şeytan ve ordusu, yalancı peygamberlerin olduğu, içi kükürt ve ateş dolu denize atılacak ve sonsuza dek orada kalacaklardır.[675]

Burada ifade edilen şeytanın önce hapsedilmesi daha sonra ise zincirlerini kırıp yeryüzünde son bin yılda fitne ve fesat çıkarmasıdır. Bu durum İsa'nın mükemmel dönem olarak yaşadığı bin yılın sonunda gerçekleşecektir. Kıyamet alemeti olarak görülen bu durum, şeytanın ve gökyüzünden gelen orduların savaşması olarak kabul edilir. Son bin yıldan sonra gerçekleşecek olan bu savaş neticesinde şeytan ve ordusu yenilerek sonsuza dek azap göreceklerdir. Kutsal metinlere dayandırılan bu durum, dünyanın sonuna ilişkin görülen bir alamet olarak ifade edilebilir.

[674] Vahiy, 20:1-3.
[675] Vahiy, 20:7-10.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ İLE İLGİLİ SAKREMENT VE UYGULAMALAR

4.1. ÖLÜM VE ÖLÜM ÖTESİ İLE İLGİLİ SAKRAMENTLER

Latince "sacramentum" kavramından türetilen sakrament kelimesi, "yemin", "vaat", "bağ" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime genel olarak kutsal olan her şeyi ifade eder. Kilise geleneğinde bu kelime daha sonraları kutsal anlamının yanında gizlilik anlamı da almıştır. Bu yeni haliyle sakrament kelimesinin bütün dini ibadet ve ritüelleri kapsadığı söylenir.[676]

Eski Ahit'te bu kavram, insanların kurtuluşu için, Tanrı'nın belirlediği plan ve bu planın İsrailoğulları'na açıklanması manasına gelmektedir. Yeni Ahit'te ise "Mesihi krallığın" gelmesi olarak geçmektedir.[677] Pavlus "Tanrı'nın bana bağışladığı lütfu size ulaştırmakla görevlendirildiğimi duymuşsunuzdur." derken bu kelimeyi lütuf anlamında kullanmıştır.[678] Pavlus'un söylediği "Yukarıda kısaca değindiğim gibi Tanrı, sır olan tasarısını bana vahiy yoluyla bildirdi." cümlesinde ise bu kelime "sır" anlamındadır.[679] Yine Pavlus "Tanrı sır olan isteğini, Mesih'te edindiği iyi amaç uyarınca bize açıkladı."[680] sözünde sakrament kelimesi için sır kelimesini tercih etmiştir.

İkinci yüzyılın en büyük teologlarından kabul edilen Tertullian (ö. 212), Grekçe "musterion" kelimesini Latinceye "sacramentum" olarak çevirmiştir. Kutsal Kitap'ta "musterion" kelimesi, yemin, vaat ve bağ anlamlarından farklı olarak, "gizem" anlamında da kullanılmıştır.[681] Ayrıca sakrament kelimesi Peter Lombard[682]

---

676 Charles Hodge, **Sytematic Theology**, Charles Scribner's Sons, New York, 1898, Vol. 3, ss. 485-486.

677 K. W. Irwin, "Sacramental Theology", **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, Washington, 2003, Vol.12, ss. 465-466.

678 Efesliler, 3:2-3.

679 Efesliler, 3:2-3.

680 Efesliler, 1:9.

681 Monika K. Hellwing, "Sacrament: Christian Sacraments", **Encyclopedia of Christian Theology**, Ed. Jean-Yves Lecoste, New York, London, 2005, Vol. 3, s. 1408.

682 Peter Lombard, 1095 yılında İtalya'nın Novara şehrinde dünyaya geldi. Önce İtalya'da, sonra Fransa'da eğitim aldı. Dönemin meşhur teologlarındandır. Detaylı bilgi için bkz. J.F Hinnebusch, "Peter Lombard", **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, Washington, 2003, Vol. 11, ss. 190-192.

tarafından "lütuf[683]" olarak da anlaşılmıştır. Dolayısıyla sakrament kelimesine farklı anlamlar yüklenildiği anlaşılmaktadır.

4.1.1. Vaftiz

Vaftiz, sözlükte "suya daldırmak", "yıkamak" anlamına gelir. Vaftiz, Grekçe "bapt" kökünden türemiştir. Yeni Ahit'te isim ve fiil anlamıyla da kullanılmıştır.[684] Vaftiz, Hıristiyanlıkta cemaate kabul ayini olarak görülür.[685] Vaftiz genellikle su ile birlikte yapılan bir ayindir.[686] Su, yaşam kaynağı ve temizleyici özelliğinden dolayı birçok medeniyette başlangıç, kutsallık ve ölümsüzlükile ilişkilendirilmiştir.[687] Bedeni suya sokma veya başa ya da vücudun herhangi bir yerine dökme ritüelleri, günahlardan arınma ve yeniden doğma gibi yorumlanmıştır.[688]

Vaftiz, Yeni Ahit'te ruhun günahtan arınması, su ve ruhtan yeniden doğma, Tanrı'nın Krallığı'na yeniden katılma olarak ifade edilir.[689] Ayrıca İsa Mesih'te sembolik olarak ölüp yeniden dirilme ve kurtuluşa ulaşma vasıtası olarak da

---

683 Hodge, ss. 486-487.

684 Markos, 10:38-39; Luka, 16:24; Yuhanna, 13:26; H. Mueller, "Baptism (in the Bible)", **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, Washington, 2003, Vol. 2, s. 56.

685 İsa'nın Petrus dışındaki havarilerin üzerine su döktüğü ve bunun da bir vaftiz olduğu kabul edilmektedir. "Iavacrum" vaftiz anlamında kullanılan bir kelimedir ve bütün bedenin yıkanması, İsa da arınması manası gelmektedir (Bkz. Tertullian, **On Prayer**, ANF, Vol. 4, Chapter 3, s. 685). Hıristiyanlıkta vaftiz, yeni bir anlaşmaya girişi de ifade eder. Bir mühür gibi telakki edilen vaftizin yapılabilmesi için adayın önceden iman etmesi önemlidir. Benzer şekilde, iman içinde vaftiz gerekmektedir. Bkz. Efesliler, 1:13; Galatyalılar, 3:25-27.

686 Hıristiyanlıkta su, Hıristiyan inancının tüm içeriğini içeren bir sembol haline geldi. Vaftiz yaratılış, düşme, kurtuluş, yaşam, ölüm ve diriliş anlamına gelir. Yeni Ahit'te şöyle geçmektedir. "Mesih İsa'ya dâhil olarak vaftiz olduğumuz zaman, aslında biz bu durumda İsa ile beraber ölüme de aynı şekilde vaftiz olmuş olmaktayız. Tanrı'nın kudreti ile Mesih ölümden haşir olmuşsa biz de yeni bir yaşam sürmek için kesinlikle haşir olunacağız. Eğer İsa Mesih gibi onun ölümünü andıran şekilde onunla birleştiysek dirilişimiz mutlaka onun dirilişi gibi olacaktır. Ve onunla bu şekilde kavuşacağız. Fakat kötülüğün ve günahın mahkûmu olmamak için önceden var olan yaratılışımızın İsa Mesih tarafından yok edilmesi gerekiyordu. İsa Mesih de çarmıha gerilmek suretiyle günahı üzerimizden aldı. Çünkü İsa ile beraber ölmek, tekrar onunla dirilmeye ve onunla sonsuza dek yaşamaya en büyük kanıttı. Onun ölümü asli günaha karşılık ilk ve son ölüm oldu." Bkz. Romalılar, 6:3-12.

687 Örneğin Ürdün-Filistin civarında yaşamış ve daha çok kendilerini Yahudilikle ilişkilendirmiş olan Sabiilerde gelişmiş vaftiz geleneği bulunmaktadır. Sabiilerin dininde ebedi hayatı sağladığına inanılan bazı akarsular vardır. Bu sularda her sabah yıkanarak kutsal ritüeller uygulanır. Yapılan ritüeller sonucunda aslında vücudun kötü güçleri vaftiz aracılığıyla kovduğuna inanılır ve ebedi yaşama hazırlık yapıldığı inancı kabul edilir. Bu konuda bkz. Şinasi Gündüz**, Sabiiler: Son Gnostikler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, ss. 139-147.

688 Mircea Eliade**, İmgeler ve Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 3. Baskı, Dogu Batı Yayınları, Ekim 2018, Ankara, ss. 170-179.

689 Yuhanna, 3:3-6; Resullerin İşleri, 2:38; 22:16.

görülmüştür.[690] Tertüllien, insanın vaftiz[691] sayesinde günahlarından arındığını belirtmekle beraber, vaftizi kurtuluş için gerekli görmüş ve sadece onun yerini şehitliğin alabileceğini söylemiştir.[692]

Eski Ahit'te vaftiz anlayışı genellikle temizlenme ve yeniden doğuş anlamlarında kullanılmıştır.[693] Pavlus yazdığı mektuplarda bu durumu, İsraoğulları'nın hem denizde hem de bulutta vaftiz edildikleri şeklinde açıklamıştır.[694]

Vaftiz, bir kişi gerçek manada Katolik[695] olmak isterse, bu durumda onun iman ikrarı ile beraber yerine getirmesi gereken bir uygulama olarak görülmüştür.[696] Vaftiz, topluma katılmak ve toplumun bir üyesi olmak için de yapılır. Hıristiyanlık, vaftize bir "sakrament/ibadet" olarak bakmaktadır. Hıristiyanlığa göre su ile yapılan bu kutsal hareket, her defasında içinde Tanrı'nın dâhil olduğu bir işaret olarak görülür. Katolik mezhebine göre vaftiz, insan gücünün Tanrı ile birleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu birleşmeden sonra günah bağışlanır. İnsan ruhu, Tanrı'nın sırrını gerçek bilgisini elde eder. Yine orada ibadetle, Tanrıyla köklü bir birleşme sağlanır.[697]

Hıristiyanlıkta vaftizin ölüm ötesiyle ilgisi günahtan arınma ve öldükten sonra Tanrı'nın Krallığı'na katılma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca vaftize, sembolik olarak Mesih'te yeniden dirilme ve kurutuluşa ulaşma vasıtası anlamı da

---

690 Markos, 16:16; Romalılar, 6:3-4; İsa Mesih vaftiz etme geleneğini başkalarına devredebilir ve hatta vaftiz yapması içinde birisini tayin edebilir. Bkz. St. Augustine, **Tractate,** NPNF, series 1, Vol. 7, 5:7.

691 Tertüllien'in vaftizle ilgili detaylı açıklamaları için "De Baptismo" adlı eserine bakılabilir.

692 Tertüllien ilk önce Augustin gibi hitabet sanatıyla ilgilenmiş daha sonra ise hukuk öğrenmiştir. Sonradan Hıristiyan olan Tertüllien, sapkın mezheplerle mücadele etmiş ve kilisenin koruyuculuğunu yapmıştır. Bkz. Ali Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)**, Nün Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 84.

693 Paul De Clark, "Baptism"**, Encyclopedia of Christian Theology**, Ed. Jean-Yves Lacoste, New York, Vol. 1, ss. 149-150.

694 Pavlus bu konuda şöyle demiştir: "Musa'ya bağlanmak üzere hepsi bulutta ve denizde vaftiz edildi." I. Korintliler 10:2.

695 Katolik Kilisesi vaftizi üç şekilde ele almaktadır: Su, arzu ve kan vaftizi. Bunlardan sadece su vaftizi sakrament olarak kabul edilmektedir. Arzu vaftizi, vaftiz olmaya büyük bir istek duyanların veya Tanrı'ya gerçekten inanların bir bakıma vaftizli sayılmalarını ifade etmektedir (Bkz. St. Augustin, **The City of God**, 13:7). Mesih'ten önceki peygamberlerin arzu vaftizi ile vaftiz edildikleri kabul edilir. Kan vaftizi, İsa'ya iman eden ve bu uğurda kanının dökenleri tanımlamak için kullanılır. Eğer bir kimse, su vaftizi imkânından yoksun kalmışsa, arzu vaftizi ve kan vaftizi, su vaftiziyle kazanılacak her türlü lütfu kişiye sağlamaktadır. Bkz. Thomas Aquinas, **Summa Theologica**, Part 3, Question 66, Article 11-12.

696 Katolik Kilisesi vaftizin; su, arzu ve kan vaftizi olmak üzere üç türlü olduğunu açıklamaktadır. Bunlardan sadece su vaftizi sakramenttir. Detaylı bilgi için bkz. Thomas J. O'Brien, **An Advanced Catechism of Catholic Faith and Practive**, D. H. McBride and Company, Chicago, 1901, ss. 82-83.

697 Albert M. Besnerd ve diğerleri, ss. 21-23.

yüklenmektedir. Bütün bu yönleriyle ahiret inancında önemli bir yeri olan vaftizin ölüm ile ilgili sakramentler arasında öne çıkartıldığı görülmektedir.[698]

4.1.1.1. İsa Mesih'in Ölümüne ve Dirilişine Katılma

Vaftizin Hıristiyanlıkta ne anlama geldiğini ve önemini bir önceki başlıkta ele almıştık. Vaftizin bir diğer anlamı da Mesih'in hayatına, ölümüne ve dirilişine katılmak demektir. Yeni Ahit'te bu durum şöyle açıklanır: "Mesih İsa'ya vaftiz olduğumuzda, hepimiz aslında onun ölümüne iştirak etmiş olmaz mıyız? Baba'nın kudreti sayesinde Mesih nasıl ölümden döndü ve dirildiyse biz de yeni bir hayata kavuşmak için onunla tekrardan vaftiz olacak şekilde ölüme gideceğiz. Eğer onunki gibi İsa Mesih'i andıran şekilde ölüme ulaşırsak, onunkini andıran şekilde dirilişte de onunla birlikte olacağız."[699] Bu metinden hareketle vaftiz ibadetinin İsa'nın ölümü ve dirilişi, yani ölüm ötesiyle ilgili olduğu söylenir.

Vaftiz genel olarak baktığımızda iki şeye işaret eder: Ölüm ve diriliş. Rahibin, vaftiz olacak kişiyi suya daldırması ölümü, sudan çıkarması ise dirilişi ifade eder. Vaftiz sakramentindeki bu ölüm ve diriliş, yeni bir yaşam, yenilenme, ruhsal doğum olarak adlandırabilir. Vaftiz, gerçek bir ölüm ve gerçek bir diriliştir. Kişi iman ettiğinde aynı zamanda bu dünyaya ölmeye ve gelecek yaşamda Tanrı'da yaşamaya başlar. Dolayısıyla, iman hem bir ölüm hem de diriliştir. Başka bir deyişle, iman, suya batırılmamızı ve oradan çıkmamızı içeren bir ruhsal vaftizdir. Vaftiz olan kişi her gün ölür ve her gün yeniden dirilir. Böylece kişi, bu dünyadan Baba'ya bedensel ve gerçek geçişi tecrübe eder.[700] Bir başka durumda ise, vaftiz kişinin yeniden doğması olarak

---

698 Vaftizin Yahudilik'teki sünnet uygulamasını kaldırdığı ve bir anlamda vaftizin sünnetin yerini tuttuğuna dair görüşler bulunmaktadır. Kurtuluş ile sünnet olma durumunu bir olarak tutanlara, İsa'nın sünneti kaldırdığını sadece manevi yönünün bulunduğunu Barnabas'ın da bildirdiği ifade edilmektedir. Bu konuda Barnabas ismini taşıyan, fakat Elçilerin İşleri kitabında tanıdığımız Barnabas tarafından yazılmadığı bilinen mektuba bakılabilir. Mektubun ne zaman yazıldığını tam olarak bilinmemektedir. Belki 1. yüzyılın sonları, belki 2. Yüzyıl, fakat her durumda 70 yılından sonra yazıldığını söylenebilir. Özellikle 8. kısım dikkat çekicidir. Burada sünnet uygulaması eleştirilmekte ve İsa ile beraber sünnetin kaldırıldığı iddia edilmektedir. Ayrıca 9. kısımda sünnet uygulamasının manevi yönlerinden bahsedilmektedir. Bkz. Baranabas, **The Epistle of Barnabas**, ANF, Vol. I, ss. 220-221.

699 Romalılar, 6:3-5.

700 Martin Luther, **The Pagan Servitude of the Church**, Martin Luther: Selections From His Writings'in içinde, Ed. John Dillenberger, Anchor Books, New York, 1961, ss. 301-302.

adlandırılmıştır. İsa Mesih, vaftizin bu anlamını "Bir kimse sudan ve Ruh'tan[701] doğmadıkça Tanrı'nın egemenliğine giremez."[702] şeklinde açıklamıştır. Görüldüğü gibi Hıristiyanlıkta vaftiz ibadeti, bir taraftan Mesih'in ölümüne katılma olarak kabul edilmekte, bir taraftan da Mesih'in vücuduyla birlikte hayat bulma, onunla bütünleşme anlamlarını ifade etmektedir.

4.1.1.2. İsa Mesih'in Vücuduyla Bütünleşme

Vaftiz, İsa'ya itaatin simgesi ve onun havarilerine bağlılığın bir mührü olarak kabul edilir. Hıristiyanlar vaftiz vasıtasıyla Mesih ve diğer bütün Hıristiyanlar ile birleştiklerine inanmaktadırlar. Yine Hıristiyanlar vaftiz aracılığıyla tüm zamanların kiliseleriyle bütünleşildiğini kabul ederler. Hıristiyanların ortak vaftizi, onları imanda Mesih ile birleştirir. Böylece o birliğin temel bağı olmuş olur. Yeni Ahit'teki "herkesin bir vaftizi, tek bir Tanrısı ve tek bir Baba'sı vardır"[703] sözü buna delil gösterilir. Hıristiyanlıkta vaftiz ibadeti gerçekleştiğinde Mesih ile bir birleşme olduğu için ölüm sonrasında da İsa'nın vücuduyla bütünleşmek mümkün olur.

4.1.2. Evharistiya

Evharistiya ismi Yeni Ahit'te "eucharistein"[704] ve "eulogein"[705] şeklinde geçmektedir. Evharistiya dışında bu sakramente Rabb'in Sofrası,[706] Ekmeğin Bölünmesi,[707] Kutsal Kurban, Kutsal ve Tanrısal Litürji, Komünyon[708] ve Kutsal Ayin isimleri de verilmektedir.[709] Yeni Ahit'te İsa Mesih'in çarmıha gerilmeden önceki son

---

701 Yeni Ahit'te yer alan bilgilere göre İsa, Vaftizci Yahya tarafından Ürdün Nehri'nde vaftiz edilirken gökten bir ruh inmiş ve İsa'ya oğul diye seslenmiştir. Ruhun aslında Kutsal Ruh olduğu kabul edilmektedir (Matta, 3:1-16; Markos, 1:1-11). Hıristiyanlık inancının merkezinde görülen vaftiz ayini özellikle Kumran cemaatinin inisivasyon vaftizi ve Vaftizci Yahya'nın tövbe vaftiziyle ilişkilendirilmiştir. Bkz.

702 Yuhanna, 3:5.

703 Efesliler, 4:4-6.

704 Luka, 22:19; I.Korintliler, 11:24.

705 Matta, 26:26; Markos, 14:22.

706 I.Korintliler, 11:20.

707 Elçilerin İşleri, 2:42,46.

708 I.Korintliler, 10:16-17.

709 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Peter J. Vaghi, **The Savramnets We Celebrate: A Catholic Guide to the Seven Mysteries of Faith**, Ave Maria Press, Notre Dame, 2010, ss. 55-56.

akşam, havarilerle yediği yemekte havarilerine dağıttığı ekmek için, "Bu benim bedenimdir…" ve şarap için de "Bu benim kanımdır…" dediği ifade edilmektedir.[710]

Evharistiya, Hıristiyan kiliseler tarafından, Tanrı'ya şükretme, onu anma ve Mesih'le birleşme şeklinde açıklanmıştır. Evharistiya'nın[711] sözlük anlamı şükür, şükran demektir. İsa Mesih, son akşam yemeğinde Tanrı'ya şükranlarını sunmuştur.[712] Evharistiya'ya yüklenen diğer bir anlam ise Tanrı'yı ve onun insanları kurtarmak için yaptıklarını anmaktır. Luka İncili'ne göre, son akşam yemeğinde İsa Mesih, ekmeği bölüp havarilerine verdikten sonra, "Beni anmak için bunu yapın." demiştir. Korintlilere mektupta İsa Mesih'in hem ekmeği bölüp verdikten hem de şarabı dağıttıktan sonra, "Beni anmak için böyle yapın." dediği aktarılmaktadır.[713]

Hıristiyanlıkta evharistiyaya yüklenen başka bir anlam ise, İsa Mesih ile birleşmektir: "Tanrı'ya ulaştırdığımız, iyi dileklerimizi sunduğumuzda Mesih'in kanına ortak mı oluyoruz? Kısımlara ayırdığımız ekmekte de İsa'nın bedenine mi ortak oluyoruz. Yediğimiz ekmekle Mesih'in bedenine paydaş olmuyor muyuz?"[714] ifadeleri bize bu durumu göstermektedir.

Katolikler Evharistiya'ya[715] sadece İsa Mesih'in çektiği acılar olarak bakmamışlardır. Aynı zamanda onun bir kurban olduğunu açıklamışlardır. Bu konuda "Evharistiya bir kurbandır, çünkü haç kurbanını temsil etmektedir, çünkü onun anısıdır, çünkü onun meyvesidir."[716] demişlerdir. Katolikler Ortodokslardan farklı olarak Evharistiya (ekmek-şarap) Ayini'nde ekmeğe maya katmazlar, kutsama töreninden sonra bu ekmek ve şarabın İsa'nın etine ve kanına döndüğüne inanırlar. Ayrıca Ortodokslardan farklı olarak bu ayini her gün icra ederler. Katolikler son ayini

---

710 Luka, 22:19-20; I.Korintliler, 11:23:25.

711 Evharistiya konusunda, Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilise'leri arasında görüş farklılıkları bulunur. Hıristiyan Kiliselerinin birleşme çabalarında, Katoliklerle Protestanlar arasında bu konudaki görüş ayrılıkları engel olarak görülmüştür. Ancak şu anda Ekmek-Şarap Ayini'nin yapılış tarzı tartışma konusu değildir. Buradaki tartışmaların özü, İsa'nın törende ne şekilde hazır bulunduğundan ve Evharistiya'nın kurban olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 39, 1999, s. 440.

712 White, ss. 100-101.

713 Luka, 22:19; I.Korintliler, 11:24-25.

714 I.Korintliler, 10:16-17.

715 İsa'nın son akşam yemeği iki zaman çerçevesinde ele alınabilir. Birinci zaman ekmeği bölerek kendi eti niyetiyle takdim etmesi, ikincisi ise kanı niyetiyle onlara şarap takdim etmesidir. İsa, davranışlarıyla ve sözleriyle bu dini ritüelleri yaşamıştır. Bkz. II. Krallar, 2:42-44.

716 **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, çev. Dominik Pamir, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2000, s. 333.

yani Ekmek Şarap Ayini'ni bir nevi İsa bedenine bürünme ve en önemlisi de ölüme hazırlık olarak uygulamışlardır.[717]

Evharistiya ibadeti, Tanrı'ya şükretme, onu anma ve Mesih'le birleşme olarak görülmektedir. Bu sakramentin bir başka anlamı da Tanrı'yı ve onun insanları kurtarmak için yaptıklarını anmaktır. Dolayısıyla bu ibadet İsa Mesih'i anmak ve ölüm ötesinde onunla birleşmek amacıyla gerçekleştirilmektedir.

4.1.2.1. Evharistiya'nın Uygulanması

Ekmek Şarap Ayini ilk olarak, Fransa'da yaşayan, ekmek ve şarabın cevher değişimini (Transubstantiation) inkâr eden, Evharistiya'da İsa'nın gerçek bedeninin bulunmadığını ileri süren Berenger'e dayandığı söylenmektedir. Ayrıca bu iddia Roma Konsili'nde bir iman ikrarı olarak yer almaktadır. Bu ikrara göre Berenger, İsa'nın Evharistiya'da, takdis edilmesiyle ekmeğin ve şarabın İsa'nın gerçek eti ve kanı olduğunu ileri sürer.[718]

Papa III. İnnocent 1202'de Lyon Eski Başpiskoposu'na gönderdiği mektupta ilk defa "transubstantiation" ifadesini kullanmıştır. III. İnnocent bir başka mektubunda, yani Tarragone Başpiskopusu'na gönderdiği mektupta ekmek ve şaraptan "kurban" olarak bahsetmiştir. Ayrıca bu mektubunda Evharistiya'yı geçerli bir şekilde kutlamak için Ruhbanlık vasfının üzerinde durmuştur. 1215'te IV. Latran Konsilinde, III. İnnocent'nin mektuplarında bahsettiği "transubstantiation" ifadesi, Konsil metinlerine ilk defa girmiştir.[719]

1418'de, Papa V. Martin Genelgesi ile rahip tarafından takdis yapıldıktan sonra, ekmek ve şaraptan her birinde İsa'nın vücut, kan, ruh ve ilahlıkla tam olarak bulunduğuna dair açıklamalar yapılmıştır. Floransa Konsili'nde ise, Ekmek-Şarap Ayini ile alınan kararlardan bir tanesi de şaraba su eklenmesiydi. Ermeniler, ayinde şaraba su katmıyorlardı. Öncelikle konsilde bu karara karşı çıkılmış ve şaraba su katmanın İsa'nın çarmıha gerilirken böğründen suyun ve kanın gelmesinin[720] bir delili olduğu kabul edilmiştir.[721]

---

717 Ebersole, s. 2241.
718 Gervais Dumeige, **La Foi Catholique**, Editions de L'orante, Paris, 1961, s. 403.
719 Dumeige, ss. 404-406.
720 Yuhanna, 19:34.
721 Dumeige, ss. 404-407.

Kilise tarafından, Evharistiya konusunda yapılan açıklamalar ve konsil kararları, belirli sebeplere dayanmaktadır. Floransa Konsili'nden sonra, Evharistiya ile ilgili alınan kararlarda, Trent Konsili bir ilk olarak görülmektedir. Trent Konsili'nde alınan kararlarda Katolik Kilisesi,[722] doğrudan reformcuları hedef göstermiştir.[723]

4.1.2.2. İsa Mesih'in Evharistiya'da Hazır Bulunması ve Cevher Değişimi

Trent Konsili'nin 13. Oturumunda alınan kararda, İsa'nın, Evharistiya'nın[724] ekmek şarap takdimesinden sonra, ayin sırasında gerçek tanrı ve gerçek insan olarak mevcut olduğu kabul edilmiştir.[725] Buradaki anlayış ile İsa'nın göklerde Baba'nın sağında oturması arasında bir çelişki olmadığı da ortaya konulmuştur.[726] Konsilin 13. oturumunda, daha önce konsil metinlerinde zikredilen "transsubstantiation"[727] açık bir şekilde şöyle ifade edilir: "İsa, kurtarıcımız, ekmek türü altında onun gerçek bedenini sunduğunu,[728] her zaman var olan bu durum, konsil ile yeniden ilan ediliyor. Ekmeğin ve şarabın takdis edilmesiyle, ekmeğin bütün cevherinin İsa'nın cevherine, şarabın da

---

722 Katolik Kilise'nin Evharistiya konusundaki görüşünün, önceki konsil kararlarına ve papaların genelgelerine dayandığı söylenebilir. Ancak düzenli ve sistematik olması ise, Trent Konsili ile olmuştur. Trente Konsili'nde Ehvaristiya ile ilgili kararlar, 1551 ve 1562'deki iki ayrı oturumda kabul edilir. İlk oturumda, Evharistiyada İsa'nın gerçekten var olduğu ve "transsubstantiation" anlayışı karara bağlanır. İkinci oturumda ise Evharistiya'nın "kurbanlık" anlayışı tartışılarak sonuçlandırılır. Bkz. Dumeige, ss. 408-409.

723 Dumeige, s. 409.

724 Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Kalvencilerin Evharistiya ile ilgili görüşleri - Reformcu Kilise'ler arasında sayılmalarına rağmen- Lutercilerden ayrılır. Kalven'in Evharistiya hakkındaki görüşleri, İsa'nın bedeninin ve kanının gerçek olarak ayin esnasında bulunduğunu savunan Luter ile ekmeğin ve şarabın hiçbir şekilde İsa'nın ayinde hazır bulunmasının taşıyıcısı olmadığını savunan Zwingli arasındadır. Kalven, Ekmek ve Şarap Ayini'ni İsa'nın bıraktığı en önemli sakrament olarak görür. Kalven, Ekmek Şarap Ayini'nin ifade ettiği anlam üzerinde durur. Kalven'e göre takdis yapıldıktan sonra ekmek ve şarap "cevher değiştirerek" İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmez. Bkz. Eroğlu, s. 450.

725 Luterci gelenek, Evharistiya Ayini'nde, ekmek ve şarapta İsa'nın gerçek olarak hazır bulunduğunu kabul etmekle birlikte, Katolik Kilisesi'nin "transsubstantiation-cevher değişimi" anlayışını ret eder. İsa'nın Haç'ta kurbanlığından başka kurban kabul etmedikleri için, Evharistiya'nın, Tanrı rızası için kurban olmadığı görüşünü ileri sürer. Detaylı bilgi için bkz. Eroğlu, ss. 445-446.

726 Dumeige, s. 409.

727 Luter, "transsubstantiation-cevher değişimi" ile ilgili görüşlerini, Smalkade Maddeleri'nde açıkça ortaya koymuştur, şöyle ki: "Cevher değişimi ile ilgili sofistlerin görüşü olan, ekmek ve şarap tabii cevherini kaybediyor, gerçek ekmek kalmıyor. Sadece ekmeğin rengi ve şekli kalıyor şeklindeki öğrettikleri incelikleri biz kabul etmiyoruz. Zira kutsal metne uygun olan, ekmeğin ekmek şeklinde kalmasıdır. Pavlus, 'kırdığımız ekmek' ve 'öylece ekmekten yesin' derken bu duruma işaret ediyor." Bkz. I. Korintliler, 10:16; 11:28. Ayrıca bu konudaki açıklamalar için bkz. Eroğlu, s. 447.

728 Matta, 26:26; Markos, 14:22; Luka, 22:19; I. Korintliler, 11:24.

bütün cevherinin onun kanının cevherine dönüşmesi gerçekleşiyor. Bu dönüşümü, Katolik Kilisesi, transsubstantiation olarak adlandırıyor."[729]

Katolik Kilisesi, Evharistiya Ayini'nde kullanılan ekmek ve şarabın, İsa'nın kanı ve bedenini temsil ettiğini söyler. Aynı zamanda İsa'nın bu ayinde hazır bulunduğuna, yani kanıyla ve bedeniyle tümüyle ve parçalanmamış halde orada olduğunu kabul eder.[730] Dolayısıyla Evharistiya Ayini'nde, İsa Mesih'in cevher değişiminde, gerçek Tanrı ve gerçek insan olarak bulunduğu kabul edilir. Bundan dolayı Katolik Kilisesi, ekmek ve şarap takdimesinde, ekmeğin İsa'nın bedenine, şarabında kanına dönüştüğüne inanarak İsa'yı anar. Bu sebeple de Trent Konsili'nde, İsa'nın beden ve kanının ayinde bulunduğunu reddedenler ve İsa'nın ayinde sadece simge veya belirti ile bulunduğunu iddia edenler, Katolik Kilisesi tarafından kabul görmezler, üstelik lanetlenirler.[731]

4.1.2.3. İsa Mesih'in Hayat Ekmeği ve Ekmek-Şarap Takdimesi ile İlgili Sözleri

İsa onlara hayat ekmeği hakkında şöyle söyledi: "Gerçeği size söyleyim. Size gökten ekmeği Musa vermedi fakat size gökten gerçek ekmeği Tanrı veriyor. Çünkü Tanrı ekmeği gökten verdi ve dünyaya yaşam kaynağı verendir. Ona dediler, Ey Tanrım, bu ekmeği bize ver. İsa onlara dedi: Hayat ekmeği benim. Benim yanıma gelen acıkmaz. Ve bana iman eden asla susamaz… Hayat kaynağı ekmek benim. Atalarımız çölde 'man[732]' yediler ve vefat ettiler. Kimse ondan yemesin ve ölmesin diye semadan inen ekmek budur. Semadan inmiş olan yaşam kaynağı ekmek benim. Eğer bir adam bu ekmekten yerse ebediyen yaşar. Dünyanın hayatı için vereceğim ekmek kendi etimdir. Bunun üzerine Yahudiler İsa Mesih için, Bize kendi etini nasıl verebilir? diye birbirleriyle konuştular. İsa ise onlara ifade etti: Size doğrusunu

---

729 Dumeige, s. 411.

730 Zwingli, İsa'nın göğe yükselmesinden sonra, bedensel olarak yeryüzünde hiç bulunmadığını ileri sürer. Ona göre İsa'nın yeryüzündeki varlığı ruhanidir. Kutsal Ruh, imanda iş görür ve İsa'yı inananın ruhunda hazır eder. Bkz. Eroğlu, s. 449.

731 Dumeige, ss. 413-414. Ayrıca bkz. Alberti ve diğerleri, s. 310.

732 Musa, onlara şöyle dedi: "Ben sizin için gökten ekmek yağdıracağım." Gerçekten de İsrailoğulları sabahın erken saatlerinde gökten gelen bu 'ekmeği' buldular. Bu, çiy ya da kırağı gibi görünen 'ince, pul pul bir şeydi.' Bu yiyeceği ilk defa gören İsrailoğulları birbirlerine "Bu ne?" diye sordular. Musa şöyle dedi: "Bu, Yehova'nın size yemeniz için verdiği ekmektir." Man olarak adlandırdıkları bu ekmek onlara 40 yıl boyunca yiyecek oldu. Bkz. Çıkış 16:4, 13-15, 31.

söyleyeyim: İnsanoğlunun, etini yiyip, kanını içmedikten kendinizde yaşam kaynağı bulamazsınız. Benim etimi yiyen kanımı içen sonsuz yaşam sahibi olacaktır. Ben de son günde kıyam ettireceğim. Çünkü benim etim gerçek yiyecek ve kanım ise gerçek içecektir. Benim etimi yiyenler, kanımı içenler bende birleşeceklerdir. Hay olan Baba beni gönderdiği, ben de Baba vasıtasıyla yaşamakta olduğum gibi, beni yiyen de benim vasıtamla yaşayacaktır. Gökten inmiş olan ekmek budur; ataların yemiş oldukları gibi değil ve onlar öldüler, bu ekmeği yiyen ise ebediyen yaşar"[733]

Bu metinden anlaşıldığı kadarıyla gökten ekmek verilmesi, dünyaya yaşam kaynağı verilmesi olarak görülmektedir. İsa verilen ekmeğin kendi bedeni olduğunu bildirmekte ve ekmeği yiyen kişilerin sonsuz yaşama sahip kişiler olacağını söylemektedir. Ayrıca ekmeği yiyen kişilerin ölüm sonrasında tekrar İsa ile beraber dirileceği de vurgulanmaktadır. Ekmek ve şarap ayininde söylenen bu sözler, İsa'nın bedeninden yenildiği ve kanından içildiği takdirde onun bedeni ile birleşileceği ifade etmektedir.

Ekmek ve şarap ayininden sonrasıyla ilgili olarak İsa Mesih'in şöyle söylediği bildirilir: "Ben hakiki bahçeyim ve Babam da bağcıdır. Ben de her ağacın dalını kırar ve ağaç daha çok meyve versin diye onu düzenlerim. Söylediğim sözler ile sizi ıslah ederim. Bende sizde var olurum siz de aynı şekilde bende. Dal ağaçta durmazsa kimse onu ıslah etmeden kendiliğinden mahsul vermez. Siz aynı şekilde bende var olmazsanız siz de mahsul vermezsiniz. Ben ağacım, siz de dalsınız, bende var olun, bende var olan çokça mahsulünü verecektir… Artık size kul demem çünkü kul efendisinin ne yaptığını bilmez fakat size dost dedim çünkü Babamdan işittiğim bütün şeyleri size bildirdim"[734]

İsa Mesih bu sözleriyle, dal ve ağaç benzetmesi yaparak, inananların onda durmadığı takdirde bir ağaç gibi mahsul vermeyeceklerini ifade etmektedir. Keza İsa Mesih kendisinde var olan kişileri söylediği sözlerle ıslah ettiğini vurgulamaktadır.

---

[733] Yuhanna, 6:32-58. Ekmek-Şarap Ayini, Yahudilikten Hıristiyanlığa miras kalan veya kalıtım yoluyla yani değişerek geçen bir ayin olarak görülebilir. Ekmek-Şarap Ayini, Yahudilikteki Fısıh ekmeğinden ve insanların aynı sofrada oturmaları olayına eşlik eden kardeşlik birliğinden etkilenmiş bir ayin olarak kabul edilebilir. Başlangıçta basit bir ekmek bölme olayı iken daha sonraları ise bu ayin ibadetin merkezi konumunda olmuştur. Bkz. Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri**, ss. 170-171.

[734] Yuhanna, 15:1-17.

4.1.3. Konfirmasyon

Hıristiyanlığın ilk yıllarında yetişkinler vaftiz edilirdi. Bu dönemlerde Vaftiz merasimi Konfirmasyon ve Evharistiya'yı içinde barındırırdı. Ancak son dönemlerde kilisenin, çocukları ve bebekleri vaftiz etmesi standart hale getirildi[735] Katolik ve Ortodoks kiliseleri Vaftiz ve Evharistiyaya ek olarak Konfirmasyonu da Hıristiyanlığın giriş sakramentlerinden biri olarak kabul ettiler. Su ile yapılan vaftizden alınan nurun tamamlanması için Konfirmasyonun[736] yapılmasını gerekli gördüler. Bu inanca göre, aslında Konfirmasyon kurtuluş için zorunlu bir sakrament değildir. Fakat ihmal veya umursamazlık sonucu bu sakramentin yerine getirilmemesi günahtır. Bu sakrament sayesinde aday sahip olduğu lütfu güçlendirir ve Kutsal Ruh'u almış olur.[737]

Görüldüğü gibi Konfirmasyon kişilerin Vaftiz ve Evharistiya Ayini'ni pekiştirmek amacıyla yapılan bir ibadet olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu inançta olan Hıristiyanlar İsa'da dirilmeyi, İsa ile bütünleşmeyi ve onda kurtuluşa ermeyi ibadetler şeklinde gerçekleştirirler.

4.1.3.1. Tanrı'nın Ruhuyla Kuvvetlenme

Yeni Ahit'te açık bir şekilde konfirmasyondan bahsedilmese de, havarilerin Hıristiyanlığa yeni giren kişilerin üzerine ellerini koyduklarından bahsedilmektedir. Bu uygulama kişinin Kutsal Ruh'u alması olarak yorumlanmaktadır. Kilise babaları döneminde, episkoposlar genellikle dine giriş merasimi esnasında adayları yağlar ve ellerini onların üzerine koyarlardı. Episkoposun adayın üzerine ellerini koymasıyla adayın Kutsal Ruh'u aldığına, aynı zamanda Kutsal Ruh'un, vaftiz suyuyla yıkanmış olan kişiyi manen yağladığına inanılmaktaydı.[738] Konfirmasyon[739] sakramentinde

---

735 Gregory L. Klein- Robert A. Wolfe**, Pastoral Foundations of the Sacraments**, **A Catholic Perspective,** Paulist Press, New York, 1998, s. 68.

736 Konfirmasyonun uygulanmasına delil olarak Yeni Ahit'te şu söz gösterilmektedir. HANGİ SÖZ YAZ Resullerin İşleri, 1:6-8.

737 Joseph Deharbe, **A Full Catechism of the Catholic Religion**, The Catholic Publication Society, New York, 1889, ss. 254-255.

738 Klein- Wolfe, s. 68.

739 Yeni Ahit'te konfirmasyon için "el koyma" terimi kullanılmaktadır. Bkz. Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Berikan Yayınevi, Ankara, 1997, ss. 260-261.

genel inanış ve kabul; Kutsal Ruh'a kavuşma ve onunla birleşmedir. Bu nedenle ilahi lütfu elde etmek isteyen Hıristiyanlar konfirmasyonu uygularlar.

Katoliklere göre konfirmasyon uygulamasının dayanağı Yeni Ahit'te geçen şu metindir: "Yeruşalim'deki görevliler, Samiriye toplumunun, Tanrı'nın kelamını kabul etmediklerini bilince Petrus'la Yuhanna'yı onları uyarması için elçi olarak görevlendirdi. Petrus'la Yuhanna oraya ulaşınca Samiriyeli kişilerin Kutsal Ruh'u kabul etmeleri için dua ettiler. Çünkü Kutsal Ruh daha hiçbirine uğramamıştı. Rab İsa'nın ismiyle vaftiz edilmişlerdi. Bundan sonra Petrus'la Yuhanna onların başlarının üzerine ellerini koydular ve onlara da Kutsal Ruh uğramış oldu."[740] Bu metinden hareketle ölüm ötesi hayatla ilişkilendirilebilecek olan Kutsal Ruh'u almak, onda arınmak ve temize çıkmak için konfirmasyon sakramentinin yerine getirilmesi gerekmektedir.

4.1.4. Günah İtirafı

Pek çok din işlenen günahın ardından pişmanlık duyan insanların bağışlanmasına vesile olan tövbe ve kefaret uygulamalarına yer vermektedir.[741] Hıristiyanlıkta da benzer inanç ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu nedenle kilise tarihinin her döneminde günah itirafı sakramenti uygulanmıştır. Bu sakrament, günahlardan kurtulma ve kilise ile barışma ritüeli anlamında tatbik edilmiştir.[742]

Dine dönme sırrı[743], tövbe sırrı, barışma sırrı[744], gibi adlarla anılan günah itirafı[745] sakramenti, Tanrı adına rahibin[746], kişinin işlediği günahları bağışlamasını[747] ve onu kiliseyle barıştırmasını ifade etmektedir.[748]

---

740 Elçileri İşleri, 8:14-17.
741 Mehmet Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1998, ss. 44-58.
742 Klein- Wolfe, ss. 104-105.
743 Markos, 1:15; Luka, 15:18.
744 II.Korintliler, 5:20.
745 İsa, fiziksel rahatsızlığı bulunan pek çok insanı, "günahların bağışlandı" diyerek iyileştirmiştir. Bkz. Luka, 5:18-26; 7:36-50.
746 Rahiplerin günahları bağışlama yetkisi, havarilerden kendilerine miras kalan bir ayrıcalıktır. Bkz. Matta, 16:19; Yuhanna, 20:23.
747 Yeni Ahit'te İsa Mesih'in, dini görevine insanları tövbeye çağırarak başladığı açıklanır. Bkz. Matta, 1:15.
748 Deharbe, s. 275.

İlk Dönem Kilise Tarihi'nde vaftiz olan kişinin günahlarının bağışlandığına inanılırdı. İnsanların üzerine el koyma geleneğiyle günahların Tanrı tarafından af edildiği kabul edilirdi. Orta Çağ'da kurban ritüeliyle kişilerin günahlardan kurtulduğu anlayışı da bulunmaktaydı. Daha sonraları ise, günah bağışlanması ve para karşılığında cennetten arsa alındığı endüljans uygulamaları ortaya çıkmıştır.[749]

4.1.4.1. Günahları Bağışlama Yetkisinin Devredilmesi

Katolik Kilisesi'ne göre, günahın bağışlanması için rahibe günah itirafında bulunulması gerekmektedir.[750] Çünkü kişisel olarak, doğrudan Tanrı'ya yapılan dualarla günah affedilmez. Bunun sebebi İsa Mesih'in günahların affedilme yetkisini havarilerine vermiş olmasıdır. Daha sonra bu yetki ruhban sınıfına geçmiştir. Katolik inancına göre bu dünyada rahibe itiraf edilmeyen günahlar ahirette bütün insanların huzurunda itiraf edilecektir. Vaftiz olduktan sonra günah işleyen kişinin, kurtuluşa erişebilmesi için günah itirafında[751] bulunması zorunludur.[752]

Rahiplerin günahları bağışlama yetkisi, havarilerden kendilerine miras kalan bir ayrıcalıktır.[753] Havarilerden Petrus'a "egemenliğin anahtarı" adı altında bu yetkiyi veren ise, İsa Mesih olmuştur: o şöyle demiştir: "Göklerin egemenliğini anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde bağlanmış olacak, yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde çözülmüş olacak."[754]

İsa Mesih, çarmıha gerildikten sonra havarilerine görünmüş ve onlara da günahları bağışlama yetkisi vermiştir. Onun şu sözleri delil olarak kullanılmaktadır:

---

749 Joseph Martos, **Doors to the Sacred, A Historical Introduction to Sacraments in the Catholic Church**, Triump Books, Missouri, 1991, ss. 268-269.

750 Katolik Mezhebi'ne göre peygamber, hükümdar ve din adamı olan Mesih, havarilerine kutsal din adamlığı görevini devretmiştir. Bu görev ibadeti idare etme ve imanlıları takdis etme, tövbe ile insanları Tanrı'ya götürme olarak bilinir. Bkz. Matta, 28:18; Yuhanna, 18:37; Vahiy, 19:16; İbranilere Mektup, 5:1; 9:11; II. Timotusa, 2:5.

751 Papa II. Jean Paul, rahip takdisi ve günah itirafı ile ilgili söylediklerine için bkz. II. Jean Paul, **Les Sept Sacrements**, Le Laurier, Paris, 1993, ss. 56-57.

752 Dharbe, s. 277.

753 Yeni Ahit'te her ne kadar İsa Mesih'in günahları bağışlama yetkisinin olduğu ve bu yetkiyi başta Petrus olmak üzere havarilerine verdiği açıklanmış olsa da ne İsa Mesih'in ne de havarilerinin günümüzde uygulanan günah itirafı sakramentine benzer bir uygulama yaptıkları görülmemektedir. Günümüzdeki uygulamaya yakın açıklamalar Yakup'un mektubunda bulunmaktadır. Bkz. Yakup, 5:14-16.

754 Matta, 16:19.

"Kimin günahlarını bağışlarsanız, bağışlanmış olur; kimin günahlarını bağışlamazsanız, bağışlanmamış olur."[755]

4.1.4.2. Günahların Satın Alınması ve Bağışlanması

Katolik Kilisesi, geçici cezaların endüljans satın alınarak da affedilebileceğini öğretmektedir.[756] Bu uygulama Matta İncili'indeki şu ifadeye dayandırılmaktadır: "Göklerin hükümranlığını, kudretini ve anahtarlarını sana teslim edeceğim. Böylece yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak, yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak."[757] Endüljanslar, başlangıçta birkaç günlük, bazen de birkaç aylık veya yıllık verilmekteydi. Ancak 1095 yılında Papa II. Urban tarafından, Haçlı Seferleri'ne katılanlara veya yardımda bulunanlara sınırsız olarak verilmeye başlandı.[758]

Endüljans kişinin işlediği günahın -şayet rahip affetmese bile- ya bu dünyada ya da araftaki geçici cezasının kaldırılmasını amaçlayan uygulamadır. Günah işlemek suretiyle Tanrı'ya karşı gelinmiştir. Bundan dolayı kişi işlediği günah sebebiyle borçlu durumu düşmüştür. Endüljans, günahkâr kişiye borcunu ödeme fırsatı vermek olarak kabul edilir.[759]

4.1.5. Yağlama

Hastaların yağlanması, bir şifa olması anlamında ilk dönem kiliselerinde uygulanmıştır.[760] Bu durumla ilgili ilk örneklere Yeni Ahit'te rastlamaktayız. Havariler, Kilise Babaları ve sonraki dönemlerde hastalar fiziksel olarak şifaya

---

755 Yuhanna, 20:23.

756 Katolik inancına göre günah itirafından sonra, Tanrı günahın ebedi olan cezalarını affeder. Ama günahın geçici cezaları her zaman affolunmaz. Peygamber Natan, Davut'a işlediği günahtan dolayı Tanrı katındaki durumunu açıklarken şöyle demiştir: "Tanrı günahlarını bağışladı ama doğacak çocuğun ölecek." Geçici ceza, günahın bu dünyadaki veya araftaki cezasıdır. Bkz. II.Samuel 12:13-14; Deharbe, s. 288.

757 Matta, 16:19.

758 Martos, ss. 297-298.

759 Dharbe, ss. 291-294.

760 Hastaların yağlanması sakramenti tarihi olarak bir değişime uğramıştır. Orijinal ve ilk anlamı "iyileştirme" fonksiyonu üzerine oturtulmuştur. Daha sonraları 9. yüzyılda ciddi hastalıklar üzerinde uygulanmıştır. Bundan dolayı sakramentin manevi yönlerine dikkat çekilir olmuş ve ölüme hazırlanmak gerektiği belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Gerard Fourez, **Les Sept Sacrements**, Bayard Jeunese, Paris, 1989, ss. 90-91.

kavuşmaları için yağlanmışlardır.[761] Hastaların kutsal yağla yağlanması, bu esnada şifa ve günahların affedilmesi için dua edilmesi, bir sakrament olarak Katolik ve Ortodoks kiliselerinde uygulanmaktadır. Bu sakramentle, küçük günahlar ve hastanın ifade edemediği büyük günahlar affedilir. Acılara katlanma ve özellikle ölüm anında şeytana uymama konusunda hastanın ruhu güçlendirilmiş olur.[762]

Katolik Kilisesi'nde yağlama uygulanması genellikle ölmek üzere olanlara uygulandığı için bu sakrament "son yağlama" olarak bilinegelmiştir. [763] Yağlamanın son yağlamaya dönüşmesi ve günahların affına yönelik olması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Günahların affına yönelik diğer sakramentlerle son yağlama arasındaki farkın ne olduğu sorgulanmıştır. Bu soruya verilen cevap; vaftizin asli günahı, günah itirafının büyük günahları, son yağlamanın ise küçük günahları affettirdiği şeklinde olmuştur.[764]

4.1.5.1. Asli Günahın Kaldırılması

Yeni Ahit'te İsa Mesih'in, kendisinden şifa isteyen kişilere "günahların bağışlandı" diyerek cevap verdiğini ve bunun ardından hastaların şifaya kavuştuğuna dair örnekler vardır.[765] Ölümün dünyaya asli günahla girdiğini ifade eden Yeni Ahit pasajları[766] günahın insan üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri göstermiştir. Yeni Ahit'te hastalıklar ve ölüm, günahın sonucu olarak bildirilmiştir. İsa Mesih, çarmıha gerilerek ölümü dünyaya getiren günahı ortadan kaldırmıştır.[767] Mesih, insanları tükürükle, el koyarak, çamurla ve hastanın yıkanmasını isteyerek iyileştirmiştir.[768] Öreneğin bu konuda şöyle denilmektedir: "Dünyada olduğum sürece dünyanın ışığı ben'im. Bu sözleri söyledikten sonra yere tükürdü, tükürükle çamur yaptı ve çamuru adamın gözlerine sürdü. Adama, 'Git, Şiloha havuzunda yıkan' dedi. Şiloha, 'gönderilmiş' anlamına gelir. Adam gidip yıkandı, gözleri açılmış olarak döndü."[769]

---

761 Martos, s. 318.
762 Dharbe, ss. 295-296.
763 **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, ss. 366-367.
764 Thomas Aquinas, **Summa Theologica**, Suplement, 30:1.
765 Matta, 9:23; Markos, 1:23.
766 Romalılar, 5:12,14; 6:23.
767 Yuhanna, 1:29.
768 Markos, 7:32-35; 8:22-25.
769 Yuhanna, 9:5-8.

Dolayısıyla, insanların hastalanmasına yol açan günahları affeden ve dünya hayatında ölümün hüküm sürmesine neden olan asli günahın etkilerini çarmıha gerilerek ortadan kaldıran İsa Mesih, şifa veren bir doktordur ve bu özelliğini havarilerine de aktarmıştır. Havarilerin şifa dağıttığını şu metinde görmek mümkündür: "Böylece havariler yola çıkıp insanları tövbeye çağırmaya başladılar. Birçok cin kovdular; birçok hastayı, üzerlerine yağ sürerek iyileştirdiler."[770]

Bütün bu metinler asli günah yüzünden dünyaya gelen hastalıkların, sıkıntıların ve diğer kötülüklerin kaldırılabildiğini göstermektedir. Vaftiz de asli günahı affettirip, kaldıran en önemli sakrementtir.[771]

4.2. ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI UYGULAMALAR

4.2.1. Defin Öncesindeki Uygulamalar

Hıristiyanlar, önceleri genel olarak Yahudilerin defin işlemlerini takip etmişlerdir.[772] Bir kişi öleceği zaman Yahudi geleneğine göre yakınlarını çağırır ve onlarla vedalaşırdı. Hayat son bulmadan cenaze hazırlıkları yerine getirilmezdi. İbrânîce'de ölen kimse için "goses" kavramı kullanılmıştır. Gosesin "mvt" (ölüm) halinde Yahudilere göre belli uygulamalar vardı. Bunları şöyle sıralayabiliriz: cesedin; elleri, ayakları, çenesi bağlanarak gözleri kapatılır ve karnına ağırlık yapması için bir nesne konulurdu. Evdeki aynalar duvara karşı çevrilirdi. Arkasından kişinin tıraşı yapılır ve iyice temizlenirdi. Bunlar yapıldıktan sonra cesed yıkanır ve kefenlenirdi.[773] Yıkandıktan sonra kişinin tırnakları da kesilirdi. Milâdi takvimin başlarına doğru kefenleme geleneği önem kazanmıştır. Hoş kokularla yıkanılan ceset beyaz kumaştan yapılan kefenlere sarılırdı. [774]

---

770 Markos, 6:12-13.

771 Thomas Aquinas, **Summa Theologica**, Suplement, 30:1.

772 Yahudilikte defin ile ilgili işlemler İsrâiloğulları zamanına dek ulaşır. Bkz. James Gardner, **Faiths of the World**, A. Fullarton and Co., London, 1808, vol. 1, s. 676.

773 Reuben Kashani, "Death (İn the Bible)", **Encyclopedia Judaica**, Ed. Fred Skolnik, Thomson and Gale, New York, 2007, Vol. 5, s. 510.

774 W. H. Bennett, "Death and Disposal of the Dead [Jewish]" **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4, s. 498. Buna benzer işlemler Yahudilerin temas halinde oldukları ilk dönem Yunanlılarda da görülür; buna göre vefat eden kişinin gözleri yakın akrabası tarafından kapatılır, ceset sıcak suyla yıkanır ve beyaz bir elbise giydirilerek bir kanepeye (yatağa) konulurdu. Bkz. S. Mathews, **A Dictionary of Religion and Ethics**, The Macmillan Company, New York, 1921, s. 125.

Başlangıçta Yahudilerin bu geleneklerini uygulayan Hıristiyanlık'ta daha sonra yavaş yavaş değişiklikler görülmeye başlamıştır. İsa'nın, takipçilerine: "Ölüm bir uyku gibidir ve mezar ise iman üzere ölenlere bir dinlenme yeridir."[775] sözüne bağlı olarak vefat edenlerin cenazelerine saygı gösterilmiştir. Bu anlayışa göre, bedenler kutsal kabul edilip, yükselip yüceltilmişti.[776] Hıristiyanlıkta da ölüm gerçekleştiği zaman; gözler kapatılır, vücut yıkanılır,[777] uzuvlar süzülür ve bütün vücut bir keten beze sarılarak[778] üst odaya konulurdu.[779] Ceset çarşaflara giydirildikten sonra cenaze törenine kadar bekletilerek tekrar yatırılırdı.[780] Hıristiyanlık'taki, kutsallığı belirtmek için, beyaz keten kullanımı Erken Kilise Dönemi'nden beri görülmektedir.[781]

Yahudilerin ölülerini sadece sarılmış astarlarla gömmelerine karşın,[782] Yahudilerin aksine, Hıristiyanlar ölülerini bir tabutun içine koymaya başlamışlardır.[783] Yine Hıristiyanlar cesedi atmak, gömmek veya zamanı gelince uygun bir cenaze töreni yapmak için mumyalaştırmışlardır. Hıristiyanlık'ta cenaze töreni sırasında, vücut kamuya açık olarak tutulmuş ve son ayinler üzerinde uygulanmıştır. Bu ayinlerin uygulanmasında, Hristiyanlar kurtarıcıları olan İsa Mesih'e odaklanmışlardır. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve yeniden dirilişi defin ayinlerinde dramatize edilmiş bir şekilde törene yansıtılmıştır.[784]

---

775 Yuhanna, 11:13; I. Korintliler, 15:18-20; Elçilerin İşleri, 7:60.

776 I. Korintliler, 3:18; 6:19; 15:42; Vahiy, 7:18.

777 Hıristiyanlıkta ölen insanların yıkanma işlemi IV. yüzyıldan önce kabul görmüş bir davranıştır. Bkz. G. Chapman, **Catechism of the Catholic Church**, Continuum International Publishi, London, 1994, ss. 226-242.

778 St. Augustin, **The Harmony of the Gospels**, NPNF, series 1, Vol. 6. 3:13-60.

779 Elçilerin İşleri, 9:37; Markos, 15:46, 16:1; Yuhanna, 11:44.

780 Böyle bir durumda vefat eden kişiler özel olarak kefenlenir, gözleri kapatılır ve bendeleri özenle yıkanılırdı. Bu konuda bkz. Resullerin İşleri, 9:37; Markos, 15:46; 16:1; Matta, 9:23; Luka, 8:52; I. Korintliler, 15:54.

781 Jeremiah Mutie, **Death in second-century Christian thought : the meaning of death in earliest Christianity**, James Clarke and Co and The Lutterwort Press, United Kıngton, 2015, ss. 173-174.

782 Keith Hopkins, **Death and Renewal: Sociological Studies in Roman History**, Cambridge University Press, New York, 1983, Vol. 2, s. 232.

783 Jeremiah Mutie, **Death in second-century Christian thought : the meaning of death in earliest Christianity**, James Clarke and Co and The Lutterwort Press, United Kıngton, 2015, ss. 173-174.

784 Keith Hopkins, **Death and Renewal: Sociological Studies in Roman History**, Cambridge University Press, New York, 1983, Vol. 2, s. 232.

4.2.2. Defin Sırasındaki Uygulamalar

Hıristiyanlık'taki cesetlerin gömülmesi geleneği çok eskilere dayanmaktadır.[785] Katolik ve Ortodokslarda ölüler toprağa gömülürken, Protestanlarda cesetlerin yakıldığı da görülmektedir.[786] Genel olarak ceset tabutla birlikte mezara gömülmekte bazen de mumyalama yapılmaktadır. [787] Kutsal kitap'ta Yakup ve Yusuf'un Mumyalandıkları bildirilmektedir. [788] Aslında bu işlem Yahudilere ait değildir. Mumyalama işlemi o dönem İsrailoğullarının içinde yaşadıkları Mısırlılarda uygulanmaktaydı. Dolayısıyla Hıristiyanlıkta karşımıza çıkan gerek mezarla gerekse ölümle ilgili işlemler üzerinde, Hıristiyanların Yahudilik başta olmak üzere aynı coğrafyada yaşadıkları, diğer din ve kültürlerden izler taşımaktadır.[789]

Yahudi dini inancına göre, gömme, kabir anlayışını şekillendiren en önemli etken ölmüş birinin cesedinin kirli olarak görülmesidir. Kirlenmenin sebebi ise ruhun

---

785 Örneğin ilkel dinlerde gömme adetleri bulunmaktaydı. Bu uygulamalarda da farklılıklar görülmekteydi. Ölümden önce yapılan cenaze törenlerine de rastlnılmaktadır. Buna göre, hasta veya yaşlıları ölüme terk etmenin bir alternatifi olarak onların yaşarken gömülmesidir. Bu burum çaresizlik duygusu ve batıl inançlarla açıklanır. İyileşme umudu ortadan kalktan hasta ihmal edilir. Daha sonra yemeği verilmez ve gece boyunca uzak bir mesafeye kaldırılır. Orada yalnızlıktan ölmeye terkedilir ya da ölümden önce cenaze töreni ile bu işlem hızlandırılır. Başka bir uygulamaya göre, bir kimse yemek ve suyla birlikte mezara yerleştirilir. Onlardan faydalandığı sürece mezarı açık kalır. Erzakları bittiğinde ise mezarı toprak ile doldurulur ve kapatılır. Bir başka uygulamay göre ise yaşı epey geçmiş ve uzun bir dönem yaşamış olan biri, pandanus (pandan) yapraklarına sarılarak ölüme bırakılır. İlkel dinlerde uzun bir süre hasta olan insanlar, kişisel kullanım eşyalarıyla ve daha ölmeden çömelme pozisyonunda ayı derisine sarılarak ve güvenli bir şekilde bağlanarak gömülür. Bütün bunların ortak özelliği, cesetlerin toprağa çukur açılarak oluşturulan kabirlere gömülmesidir (E.S. Hartland, "Death and Disposal of the Dead (Introductory)", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4, s. 414).

786 Yakma işlemine de pek çok din ve kültürde rastlanılmaktadır. Rneğin Zerdüşlükte cesedin bir pislik olarak görülmesinden dolayı yakıldığı görülür. Bunun nedeni cesedi gömmenin toprağa saygısızlık anlamına gelecğidir. Gerçi Zerdüştilikte ölüler topraktan ve sudan izole edilmek için bir taş yatağına ya da kireç tabakasına içine konulur veya üstüne taş da örtülürdü. Günümüzde ise taş gibi bir "Sessizlik Kulesi'ne" yerleştirilir. Buralarda çıplak bir şekilde yırtıcı kuşlara teslim edilirler. Bu konuda bkz. J. B. Noss**, Man's Religions**, The Macmillan Company, New York, 1963, ss. 484-485.

787 G. Chapman, **Catechism of the Catholic Church**, Continuum International Publishi, London, 1994, ss. 226-242.

788 Tekvin, 50:26.

789 Aslında Yahudilerde görülen adetlerin pek çoğuYahudilerin etkisi altında kalan kültürlerde de karşımıza çıkmaktadır. ÖrneğinYunanlılarda ceset ya yakılırdı ya da gömülürdü (S. Mathews, **A Dictionary of Religion and Ethics**, The Macmillan Company, New York, 1921, s. 125). Romalıların erken dönemlerinde de hem gömerek hem de yakarak cenaze işlemleri gerçekleştirilirdi. Ölen seçkin birisinin cenazesi bir haberci vasıtasıyla şehirde ilan edilirdi. Ayrıca bu kişinin cenaze masraflarını şehir halkı karşılardı. Romalılarda cenaze törenleri şu aşamalardan oluşurdu: İşe alınan yas tutanlar, resimlerin taşıyıcıları, siyah giyinmiş akrabalar, oyuncular, dansçılar ve taklitçiler. Bu taklitçilerden bir tanesi vefat eden kişinin yapmış olduklarını ve sözlerini taklit ederdi. Daha sonra ceset erkeklerin omuzlarına yüklenirdi. Erkek-kadın fark etmeksizin herkes tabutun arkasından yürürdü. Romalılarda ceset, Mısırlılardan farklı olarak bir lahitin içine konulurdu. Bu konular için bkz. Mathews, s. 125.

bedeni terk etmesidir. Ruhsuz beden et yığınıdır ve bir an önce toplumdan uzaklaştırılmalıdır.[790]

Defin için cesetlerin oyulan kayalara gömülmesi geleneğindeki değişikliklerle defnetme, tabuta koyma gibi uygulamaların ortaya çıktığından bahsetmiştik. Bu bağlamda erken dönemlerle ilgili haberlerde Hz. Yûsuf'un tabuta konulduğu nakledilmektedir.[791] Bir sonraki başlıkta cesetlere yapılan işlemlerde zaman içerisinde ortaya çıkan değişiklikleri ve mezarlarla ilgili gelişmeleri inceleyeceğiz.

4.2.2.1. Mezarların Yerleri ve Biçimleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi cesetlerin gömülmesi konusunda Hıristiyanlar uzun süre Yahudilerin adetlerini uygulamışlardır. Yahudilerde kabir için "çukur" anlamına gelen "kvr" sözcüğü kullanılmıştır.[792] Büyük taşlar oyularak yapılan mezarlar için kullanılan en genel terim ise "kök"tür.[793] İncil ve geleneksel dini edebiyat literatüründe mezar yeri, cesetlerin konulduğu doğal veya sanatsal mağaralar ve ölülerin gömüldüğü diğer yerlerle ilgili anlatımlar bulunmaktadır.

Eski İsrail'de cenazenin nasıl defnedileceği konusunda belirlenmiş bir cenaze töreni yapılırdı. Bu törenler Yahudilerin genel geleneği olarak kalmıştır. Buna göre, cenazenin gömülmesinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus; cesedin tamamen toprak altında kalmasıdır. İsrâiloğulları, sürgün dönemi öncesinde mezarlarını toprağa gömme veya kayalara oymak suretiyle yerleşim yerlerinin çıkışlarına yapmışlardır. İbrani atalar da kayalara yapılan mezarlara gömülmeyi tercih etmişlerdir.[794] Mezarların üst kısmı daha önemlidir çünkü ziyarete gelecek olan akrabalar mezarın üst kısmını görüp dualar okurlar. Bundan dolayı Yahudilerde türbe geleneği ortaya çıkmıştır. Türbe gibi inşa edilen yapıların inşasında genellikle taş kullanılmıştır. Bu türbelerin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle beraber, genelde Eski Ahit'teki pasajlara dayandırmaktadır. Çünkü Eski Ahit'te Hz. Yakup'un eşi Raşel'in

790 Levililer, 21:1; Sayılar, 6:6; 19:13.
791 Tekvin, 50:26.
792 W. L. Reed, "Grave", **The Interpreter's Dictionary of the Bible**, Ed. George A. Buttrick, Abingdon Press, New York, Vol. 3, 1962, s. 471.
793 W. L Reed, "Tomb", **The Interpreter's Dictionary of the Bible,** Ed. George A. Buttrick, Abington Press, New York, 1962, Vol. 4, s. 663.
794 Tekvin, 23:9; 25:9; 49:30; 50:13.

mezarı başında taş olduğundan [795] aile mezarlarından [796] ve türbelerden [797] söz edilmektedir.

Yahudilik'tekine benzer şekilde Hıristiyanlık'ta da kabir, şehir veya köyün dışında, doğanın ortasında veya bir kayanın içinde ya da bir yer altı sığınağında yapılırdı. Bu durumun belirleyicisi yerel yerlerdi.[798] Lazarus'un ve İsa'nın mezarı hakkında Yuhanna İncili'ndeki açıklama, İlk Dönem Hıristiyanlığın mezar yeri ve biçimi için örnek ve geçerli kabul edilir.[799] İsa'nın gömülmesinin şekli ve karakteri sonraki tüm Hıristiyan uygulamalarını etkilemiştir.[800] Mezarlar kural olarak özel aile mülkü olarak görülmüştür.[801] Ayrıca Yahudi Hıristiyanların yaptığı gibi mezarların beyaza boyandığı da muhtemeldir.[802] Roma'da ve genel olarak Batı'da, Mısır ve Kuzey Afrika'da olduğu gibi, Yahudiler Filistin'deki mezar biçimlerini kendilerine uyarlamışlardır. Benzer şekilde ilk Hıristiyanlarda, kendi biçimlerine uygun olarak, o dönemde Yahudilerden aldıkları mezar geleneklerini değiştirmişlerdir. Hıristiyanların pagan mezar geleneklerini de aldıklarını, mezarların geniş çaplı olmasından ve Mesih'in mezarı olarak genişletilmesinden anlıyoruz. Kabirler sade ve hatta düz bir biçimde yapılmışlardı. Bunun farklı nedenleri olabir, ama öne çıkan sebepler hızlı bir diriliş umudu ve belki de dönemin getirdiği yoksulluktur. Sebep her ne olursa olsun bu durum dönemin Hıristiyanlarının gömülme biçimini etkilemiştir. Hıristiyanlar, şehit kabul ettikleri kimselerin kabirlerini hem kutsiyet vererek yüceltmek hem de korumak için mimari yapıları türbeler şeklinde inşa ettiler.[803]

---

795 Tekvin, 35:20.

796 Samuel, 17:23; I. Krallar, 13:22-30.

797 Eyub, 21:32.

798 E. K. Mitchell, "Death and Disposal of the Dead [Early Christian]", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol 4, s. 456

799 Yuhanna, 11:38-39; 19:41.

800 I. Korintliler, 15:20.

801 Matta, 27:57.

802 Matta, 23:27.

803 Hıristiyanlık'ta gördüğümüz patriklerin kendi gömme yerlerine sahip olmaları geleneği Yahudilik'te de vardı. Eski zamanlarda her aile, kendi gömme yerlerine sahipti. Kabirler genellikle aile mezarlıkları şeklindeydi. Bu tür mezar yerleri doğal olarak aile mülkündeydi. Ancak genellikle Yahuda kralları Davut şehrinde bir kraliyet mezarlığına gömülürdü. Halkın fakir kesimi için farklı kabristanlar da vardı. Orta Çağ dönemlerindeki kabir sistemi veya definleme bu dönemden farklı olarak devam etmiş ve bu kabirler yerini toplu gömülmelerin yapıldığı büyük mezarlıklara bırakmıştır. Buna bağlı olarak, mezarların mimari biçimi değişmiştir. Bu dönemde mezarlar, taştan tabuta benzer şekillerde yapılmıştır. Bkz. Mitchell, ss. 456-457; W. H. Bennett, "Death and Disposal of the Dead [Jewish]", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4, s. 498. Erken Yahudilikte cesetle beraber giyim ve takı gibi kişisel eşyaları da ölüyle birlikte mezara konulurdu. Bu konuda bakz. Mitchell, ss. 456-457. W. H. Bennett, s.498.

4.2.3. Defin Sonrasındaki Uygulamalar

4.2.3.1 Yas Tutma

İbrânîlerin dönemlerinde çokça ağıt örneği vardır. İlk ağıt ve keder örneği için İbrâhim'in eşi Sâre için yaktığı ağıt gösterilebilir. Aslında gömülme ritüeli açısından da ilk olarak İbrahmin'in eşinin vefatı örnek olarak alınabilir.[804] Sabrın örneği olarak anlatılan Eyüp, evlatları öldüğü ve bütün mülkünü kaybettiği zaman elbiselerini yırtıp arkadaşlarıyla beraber uzunca bir ağıt yakmıştır.[805] Bütün bu örneklerden ölünün arkasından yas tutulduğu ve ağıt yakıldığı anlaşılmaktadır. Kişilerin elbiselerini yırtmaları, bazen yere çömelerek acılarını hissetmeleri, başlarına kül dökmeleri matem ritüelleri olarak makul karşılanmış, fakat kişinin kendisini yaralaması, saçlarını yolması hoş karşılanmamıştır.[806]

Elbisenin yırtılması, İncil'in üzerinde durduğu bir konudur. Giysiler; mutluluğun, servetin, saygınlığın bir alametidir. Elbiselerin yırtılması uygulaması sadece Yahudilerde değil Asurlular, Persler, Yunanlılar ve Romalılarda da görülmüştür.[807] Eski zamanlarda pek çok halkta yas öncesi, yas tutan kişinin yüzünü yırtması veya dirseklerinden birini kollarıyla aşındırması sonucu ortaya acı çıkarması asil bir davranış olarak görülmüştür. Kan gözyaşlarından daha etkileyici görülmüştür.[808] Kişilerin en çok yaptığı ağıt örneği yine de ağlamaktı. Hz. Yakup'un vefatında Mısırlılar çok uzun süre ağlamışlardır.[809] Hz. Mûsâ'nın vefatında da Yahudiler uzunca ağlamışlardır.[810] Genelde ölen kimselerin ardından para karşılığı sadece ağıt yakmak için tutulan kadınlar bu ağıtlarda öne çıkarlardı.[811] Kutsal kitap cenaze işlemlerinde flüt çalanlardan, yas tutmak için tutulan kişilerden, yüksek sesli

---

804 Tekvin, 23:2,19,20.
805 Eyub, 1:13-2:13.
806 P. Knobel, "Mourning", **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, Ed. R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder, Oxford University Press, New York, 1997, ss. 484-485.
807 H. Lesetre, "Déchirer ses vetements (Usage de)", **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 2/2., ss.1336-1337.
808 H. Lesetre, "Incision", **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol.3/1., s. 868.
809 Tekvin, 50:3.
810 Tesniye, 34:8.
811 H. Lesetre, "Pleureuses", **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 5/1., ss. 465-467.

ağıt yakanlardan haber vermektedir.[812] Yahudiler arasında bir başka ağıt geleneği ise kişilerin oruç tutmasıydı.[813] Bu bağlamda Kefâret günü dışında bazı özel günler içinde de oruç tutulmuştur.[814]

Yeni Ahit'te elbisenin çıkarılması veya yırtılması bir yas göstergesidir. Aslında Hz. Mûsâ'nın döneminde kişinin elbiselerini yırtarak kendine zarar vermesi men edilmiştir. [815] Buna rağmen bu uygulama devam etmiştir. Diğer taraftan Kitabı Mukaddes'te geçen ifadelere göre ölüm ötesinde gözyaşı, ölüm, ağıt, hüzün ve keder olmayacaktır. [816] Peygamber Hezekiel'e verilen tavsiye ve emirlerde, sevdiği insanların zamanı geldiğinde öldürüleceğini ve bunun neticesinde ise onun yas tutmaması ve üzülmemesi bildirilmiştir.[817] Çünkü, ölüm ötesinde gözyaşı, ölüm, ağıt, hüzün ve keder olmayacaktır.[818]

Eski Ahit'te bildirilen yahudilerin ağıt gelenekleri Hıristiyanlığa kadar devam etmiştir.[819] İsa Mesih'in vefatı ve Hıristiyanlık'ta önemli bir yere sahip olan İsa'nın durumu ağıt işlemlerini önemli ölçüde sekteye uğratmış ve değiştirmiştir. Hıristiyanlaraa ümitsiz bir şekilde ağıt yakmamaları gerektiği bildirilmiştir.[820] Çünkü onlar Tanrı'nın Hükümranlığı'nı beklemektedirler, orada ise artık ölüm ve hüzün yoktur.[821] Bu nedenle, ağıt yakmak için çalgı çalınması, paralı ağıt yakıcı kimselerin tutulması, kederlerin açık bir şekilde sesli olarak yapılması, cenazelerde abartıya kaçılması kilise tarafından men edilmiştir.[822]

---

812 Luka, 8:52; Elçilerin İşleri, 8:2; I. Korintliler, 15:54. Çok eski tarihlerden beri, ağıt geleneğine rastlanılmaktadır. Örneğin yanan bir cesedin yanında bulunan arkadaşları yüksek sesle ağıt çeker veya dışarıdan getirilen ağlayıcılar olarak bilinenler, çalgı eşliğinde ağıt yakarlardı. Yas tutanlar cesedin üzerine saçlarını kesip bırakırlardı. Cenaze törenlerinin üç gün, yedi gün hatta daha fazla sürdüğü olurdu. Bu konuda bkz. S. Mathews, **A Dictionary of Religion and Ethics**, The Macmillan Company, New York, 1921, s. 125.

813 Levililer, 16:29-31.

814 Yoel, 1:12-2:17.

815 Levililer, 10:6.

816 Vahiy, 21:4.

817 Hezekiel, 24:16-17.

818 Vahiy, 21:4.

819 Matta, 9:23; Luka, 8:52; Resullerin İşleri, 8:2.

820 I. Selanikliler, 4:13.

821 Vahiy, 21:4.

822 Lesetre, s. 468.

SONUÇ

Ölüm ve ölüm ötesine dair inançlar tarih boyunca pek çok dini öğretinin içerisinde yer almış ve hala da yer almaya devam etmektedir. Ölüm ötesinde bir yaşam olduğuna inananlar için oraya ulaşmanın tek yolu ölümdür. Ölüm, dünyadan ayrılış ve ahirete intikaldir. Ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve kişinin hayat kaynağını yitirmesidir. Dini öğretilerin birçoğu ölüm korkusunu, ölümsüzlük ve kurtuluş kavramlarıyla yok etmeye çalışırlar. Bazı anlayışlara göre ölüm bir geçiş evresi iken bazı anlayışlara göre ise ölüm bir sondur ve sonrası yoktur.

Hıristiyanlıkta ölüm çeşitli şekillerde yorumlanır. Bu çerçevede ölüm; bir geçiş evresi, Tanrı'ya ulaşma, bedel ödeme, doğal bir olay vb. izahlarla anlatılmaya çalışılır. Aslında ölüm, İsa'nın ölümüyle bir başka anlam kazanır. Buna göre, İsa'nın ölümüyle Âdem'den beri varolan asli günah dünyadan kaldırılır ve bütün insanlık kurtarılır.

Ölüm ruh ve beden için son varılacak yer olan Tanrı'nın Krallığı'na ulaşmak, kurtuluşa ermek anlamına da gelir. Ölüm ötesi, dünya hayatını takip eden evrenin hemen sonrasında gerçekleşir. Ölümsüzlük ve ebedi yaşamı içerisinde barındırır. Hıristiyanlık'ta ölüm ötesinden bahsedilirken sonsuz yaşamın varlığı vurgulanır. İsa Mesih'in mesajlarında ölüm ötesi anlatılırken Tanrı'nın Krallığı ön plana çıkarılır ve sonsuz bir yaşamın varlığına işaret edilir.

Ölüm ötesinde herkes işlediği suçun cezasını çeker ve yaptığı iyiliğin mükâfatını alır. Ölümde ruh, bedenden ayrılır ve yaptıklarının karşılığı olarak cennet veya cehenneme yerleştirilir. Arafta beklemek de vardır. Arafta vaftiz olmadan vefat eden bebekler ve günahı ile sevabı eşit olanlar bekletilir. Bunların arasında Arafta iken ceza çekenler de olur.

İsa Mesih dirilecektir. Diriliş kurtuluşun ön şartıdır. Kurtuluş ve diriliş İsa'nın ölümünü ve dirilişini kapsamaktadır. İsa'nın dirilmesinden sonra Tanrı'nın Krallığı kurulacaktır. Tanrı'nın dünya hayatını sonlandırmasından önce yeryüzünde bin yıllık sosyo-politik ve ekonomik değişiklikler yaşanacaktır. İsa Mesih, ancak bu değişiklikler gerçekleştikten sonra yeryüzüne inecek ve bin yıl hüküm sürecektir. Tanrı'nın Krallığının nerede kurulacağı net değildir. Yeryüzünde de gökte de olabilir. Hatta manevi ya da anlık olması bile muhtemeldir.

Hıristiyanlıkta yapılan ibadetler/sakramentler genellikle ölüm ötesiyle ilişkilidir. Kişiler bu dünyadan göç etmeden önce ölüm ötesine yönelik bir hazırlık olarak ibadetlerini gerçekleştirirler. Hıristiyan ibadetlerinden olan vaftizin ölüm ötesiyle ilgisi günahtan arınma ve öldükten sonra Tanrı'nın Krallığı'na katılmaktır. Vaftize, sembolik olarak Mesih'te yeniden dirilme ve kurtuluşa ulaşma vasıtası anlamı da yüklenir. Evharistiya Tanrı'ya şükretme, onu anma ve Mesih'le birleşme olarak tanımlanır. Ayrıca Tanrı'yı ve onun insanları kurtarmak için yaptıklarını anmak şeklinde de algılanır.

Konfirmasyon, kişilerin Vaftiz ve Evharistiya Ayini'ni pekiştirmek amacıyla yapılır. Günah itirafı ibadeti kişilerin işledikleri günahtan dolayı tövbe etmesi içindir. Tek başına günahlardan kurtulamayan kişi günahını bir rahibe açıklamak zorundadır. Günahların bağışlanmasının bir yolu da günahların satın alınmasıdır.

Yağlama ibadetinde, hastalar kutsal yağla yağlanır ve günahların affedilmesi için dua edilir. Bu sakramentle, küçük günahlar kadar hastanın ifade edemediği büyük günahlar da affedillir. Acılara katlanma ve özellikle ölüm anında şeytana uymama konusunda hastanın ruhu güçlendirilir.

Bir Hıristiyan öldüğünde gözleri kapatılır, vücudu yıkanır ve bütün vücudu bir beze sarılır. Bu haliyle cenaze törenine kadar bekletilir. Mezarlar şehir veya köyün dışında bir kayanın içinde ya da bir yer altı sığınağı şeklinde hazırlanır. Ceset mezara tabut ile konur, mumyalama da yapılabilir. Cesetlerin yakıldığı da görülür.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Hıristiyanlık'taki bütün bu ölüm ve ölü ötesi ile ilgili inanç ve uygulamalarda zaman zaman bazı değişikliklerin olduğu görülmüştür. Mezhebi anlayışlarda da farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Aslında bu inanç ve uygulamaların önemli bir kısmının başta Yahudilik olmak üzere, Hıristiyanlık öncesi din ve kültürlerden izler taşıdığı anlaşılmıştır. Bunların bir kısmı aynen, bir kısmı ise değiştirilerek aktarılmıştır. Aynen alınanların bir bölümü Hıristiyanlık döneminde uzun süre devam etmiş, sonra vaz geçilmiş yada farklılaşmıştır. Bir bölümü de hala günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir.

Hâlihazırdaki haliyle Hıristiyalık'taki ölüm ve ölüm ötesi inanç ve uygulamaların merkezinde İsa-Mesih yer almaktadır. Bütün inanç sistemi onun üzerine kurgulanmış bulunmaktadır. Ölüm ötesi inançların gerçekleşebilmesi için İsa'nın bir an önce gelmesi beklenmektedir.

Hıristiyanlık'taki ölüm ötesi inançların, özellikle de Araf ve Cehennemle ilgili anlayışların, hıristiyanların dini öğretide bildirilen esaslara uymaları ve dikkatli davranmaları konusunda belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Böylece hıristiyanların emir ve yasaklara uymalarının temin edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Hıristiyanlık'ta uzun bir süre bizzat Kilise tarafından verilen fermanla uygulanan günahların satın alınması, endülüjans belgelerinin dağıtılması uygulaması ile insanların büyük bir istismara uğradıkları ve mağduriyet yaşadıkları görülmektedir. Papaz tarafından günahların bağışlanması bugün de devam etmektedir; ama artık günahların satın alınmasından söz edilmemektedir.

Tarih boyunca insanların ölüm ve ölüm ötesine gösterdikleri ilgi ve duydukları kaygının benzeri Hıristiyanlık'ta da karşımıza çıkmıştır. Hıristiyanlık'ta da ölüm ve ölüm ötesi üzerinde durulmuş, bunları anlama ve anlamlandırma çabası yaşanmıştır. Sonuçta da ahiret/ölüm ötesi yaşam inanç esasları arasında yerini almıştır. Araştırmamız Hıristiyalık'taki ahiret inancının ortaya çıkışını, ahiret öncesi ve ahiretle ilgili inancın neleri kapsadığını, ahiret inancının zamanla nasıl sistematize edilerek sakrametleri ve ritüelleri ile kapsamlı hale dönüştürüldüğünü, bütün bu inanç ve uygulamaların diğer din ve kültürlerle ilişkisini ortaya koymuş bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Abanes, Richard. **End Times Visions: The Road to Armageddon?**, Four Walls Eight Windows, New York, 1998.

Abbott, Walter M. (ed). "Second Vatikan Council", **The Documents of Vatikan II**, America Press, New York, 1966.

Addison, James Thayer. **La Vie Apres La Mort dans les Croyances de L'Humanite**, Payot, Paris, 1936.

Akbaş, Muhsin. "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, 2002, ss.37-60.

Alberti, Leyla. P.Xavier Jacob, P. Luigi Iannitto ve Nilay Hıdıroğlu. **Hıristiyan İnancı**, Türkiye Katolik Kilisesi Yayınları, İstanbul, 1994.

Alexandrinus, Clemens. **Fragments of Clemens Alexandrinus**, The Ante□Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol 2.

Aquinas, Thomas. **The Summa Theologica**, çev. Fathers of The English Dominican Province, Burns Oates and Washbourne, London, 1934.

Ariel, David S. **What Do Jews Believe? The Jewish Faith Examined**, Rider, London, 1996.

Atasağun, Galip. "Hıristiyanlıkta Kıyamet Alametleri ve Dünyanın Sonu", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 1999, ss. 111-140.

Athenagoras. **The Resurrection of The dead**, The Ante□Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol 2.

Attwater, Donald. "The Kingdom of God", **A Catholic Dictionary**, Macmillan Press, New York, 1958.

Augustine, St. **Augustin on the Psalms**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol. 8.

Augustine, St. **Concupiscence**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol 5.

Augustine, St. **Expositions on the Psalms**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999.

Augustine, St. **On the Spirit and the Letter**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol 5.

Augustine, St. **The City of God**, çev. H. Bettenson, Penguin Classics, London, 1984.

Augustine, St. **The City of God**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999.

Augustine, St. **The Harmony of the Gospels**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol. 6.

Augustine, St. **Tractate**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol. 7.

Augustine, St. **Trinity**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol. 3.

Austin, J. L. **Sense and Sensibilia**, Reconstructed from the manuscript notes by G. J. Warnock, Oxford Unıversity Press, London, 1979.

Baab, O. **The Theology of the Testament**, Nashvwille, Abinton, 1949.

Badham, Paul. **The Christian Belief About Life After Death,** The Macmillan Press, London, 1976.

"Baptism", **Encyclopedia of Protestantism**, Ed. J. Gordon Melton, Facts on File, New York, 2005.

Barnabas. **The Epistle of Barnabas**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 1.

Barrett, Charles Kingsley. "New Testament Eschatology; I: Jewish and Pauline Eschatology", **Scottish Journal of Theology**, Vol. 6, 1953.

Barrios, A. "Canaan", **Dictionnaire de la Bible Supplément**, Ed. Louis Pirot ve diğerleri, Létouzey et Ané éditeurs, Paris, 1926, Vol 1.

Barton, G. A. "Soul- Semitic", **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, 2nd Impression, Edinburgh, 1908, ss. 749-753.

Bennett, W. H. "Death and Disposal of the Dead [Jewish]" **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4, ss. 497-499.

Besnard, Albert M., Olivier Clement ve Rogar Mehl. **Hıristiyan İlahiyatı,** çev. Mehmet Aydın, Arı Basımevi, Ankara, 1983.

Best, E. **One Body in Christ**, SPCK, London 1955.

Bettenson, Henry. **The Early Christian Fathers**, Oxford University Press, Oxford, 1991.

Bıyık, Mustafa. **Armagedon ve Tanrı Krallığı**, Birinci Basım, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2018.

Bıyık, Mustafa. "Hıristiyan Eskatolojisinde Dünyanın Sonu Kehanetleri", **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, ss. 163-187.

Birnbaum, Philip. **A Book of Jewish Concepts**, Hebrew Pub. Co, New York, 1964.

Brandon, S. G. F. "Sin and Salvation", **Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Philip P. Wiener, Macmillan Pub Co, New York 1973, Vol. 4, ss. 224-234.

Bratton, Fred Glodstone. **Yakın Doğu Mitolojisi**, çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Bremmer, J. N. "The Soul, Death and the Afterlife in Early and Classical Greece**", Hidden Futures: Death and Immortality in Ancient Egypt, Anatolia, the Classical, Biblical and Arabic-Islamic World**, Ed. J. M. Bremer ve diğerleri, Amsterdam University Publishing, Amsterdam, 1994, ss. 91-106.

Bruce**,** F. F. **The Spreading Flame**, Eerdmans Publishing, Michigan, 1985.

Bottero, Jean. **La Religion Babylonienne**, Presses Universitaires, Paris, 1952.

Bowker, J. W. **The Meanings of Death**, Cambridge Unıversty Press, Cambridge, 1993.

Bultmann, Rudolf. **Theology of the New Testament**, Charles Scribners Sons, New York, 1951.

Budge, Wallis. **Egyptian Ideas of the Future Life**, Publishers: K. Paul, Trench, Trübner, London, 1908.

Bynum, Caroline Walker. **The Resurrection of The Body**, Columbia University Press, New York, 1995.

Caird, George B. **New Testament Theology**, Ed. L. D. Hurst, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Carnley, Peter. **The Structure of Resurrection Belief**, Clarendon Press, Oxford, 1987.

Challaye, Felicien. **Dinler Tarihi,** çev. Semih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2015.

Champdor, Albert. **Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı,** çev. Suat Tahsuğ, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1984.

Chaine, J. "Géhenne", **Dictionnaire de la Bible Supplément**, Ed. Louis Pirot ve diğerleri, Létouzey et Ané éditeurs, Paris, 1926, Vol 3, ss.563-579.

Choron, J. "Death and Immortality", **Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Philip P. Wiener, Macmillan Pub Co, New York 1973, Vol. 1, ss. 634-646.

Chrysostom, John. **Homilies on First Corinthians**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1, Vol. 12.

Chrysostom, John. **Homilies on the Gospel According to St. John**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 1 Vol. 13.

Cevetello, J. F. X. "Purgatory", **New Catholıc Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, Washington, D.C., 2003, Vol. 11.

I Clement, **First Epistle to the Corinthians**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol.1.

Clement, **The Homily**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 7.

Cohen, Daniel. **Waiting for the Apocalypse**, Prometheus Books, Buffalo, 1983.

Cohn-Sherbok, Dan. **The Jewish Faith**, SPCK, London, 1994.

Cohn, Norman. **The Pursuit of the Millennium**, Essential Books New Jersey, 1957.

Commodianus. **The Instructions of Commodianus in Favour of Christian Discipline. Against the Gods of the Heathens**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol 4.

Contenau, Georges. **Les Religions de I'Orient Ancien**, Librairie arthème fayard, Paris, 1957.

Craig, C.T. **The Beginning of Christianity**, Abingdon Press, New York, 1943.

Curran, Charles. “Christian Ethics”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, Vol. 3.

Clement, **The First Epistle Of Clement To The Corinthians**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 1.

Cyril, **Catechetical Lectures,** Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, series 2, Vol. 7.

Çoban, Bekir Zakir. “Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius”, **Bütün Yönleriyle Yahudilik (Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII)**, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2012.

Dahl, M. E. **The Resurrection of the Body**, SCM Press, London, 1991.

Dante. **İlahi Komedya**, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998.

Davies, C. G. “Factors Leading to the Emergence of Belief in the Resurrection of the Flesh”, **The Journal of Theological Studies**, Vol. 23, 1972, ss. 448-455.

De Clark, Paul. “Baptism”**, Encyclopedia of Christian Theology**, Ed. Jean-Yves Lecoste, New York, London, 2005, Vol. 1.

DeMar, Gary and Peter Leithart. **The Legacy of Hatred Continues**, Instute of Christian Economics, Tyler, 1989.

De Vaux, Roland. **The Early History Of Israel**, çev. David Smith, Darton, Longman ve Todd, London, 1978.

Deharbe, Joseph. **A Full Catechism of the Catholic Religion**, The Catholic Publication Society, New York, 1889.

Demirci, Kürşat. **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş**, **Tanrılar**, **Ritüel**, **Tapınak**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013.

Deville, Raymond, Pierre Grelot. “Kingdom”, **Dictionary of Biblical Theology**, ed. Xavier Leon and Dufour, G. Chapman, Londra, 1973.

Dhorme, Edouard. **Les Religions de Babylonie et d’Assyrie**, Presses Universitaires de France, Paris, 1945.

Dhorma, Paul. “Le Sejour des Morts chez les Babyloniens et les Hebreux”, **Revue Biblique**, Paris, 1907, Vol. 4, ss. 59-78.

Dibelius, Martin. **Jesus**, Westminster Press, First Edition edition, Philadelphia, 1949.

Dodd, C. H. **The Founder of Christianity**, Macmillan Publishing, New York, 1970.

Dore, Joseph. “Resurrection de Jesus”, **Dictionnaire des Religions** (Sous la directioıı de Paul Poupard), Presses Universitaires de France, Paris, 1993, Vol 2, s. 1707.

Dumeige, Gervais. **La Foi Catholique**, Editions de L'orante, Paris, 1961.

Dussaud, Rene. **Les Religions des Hittites et des Hourrites, des Pheniciens et des Syriens**, Presses universitaires de France, Paris, 1945.

Ebersole, Gray L. “Death”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson Gale, New York, 2005, Vol. 4, ss. 2235-2245.

Eliade, Mircea. **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi,** çev**.** Ali Berktay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, Cilt 1.

Eliade, Mircea. **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, Cilt 2.

Eliade, Mircea ve Joan P. Collıano. **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.

Eliade, Mircea. **İmgeler ve Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Dogu Batı Yayınları, Ekim 2018, Ankara.

Erbaş, Ali. **Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)**, Nün Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Erbaş, Ali. "Pavlus'a Göre 'Diriliş' ve 'Ruhun Ölümsüzlüğü' Meselesi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, 2001, ss. 7-22.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, cilt: 39, ss. 439-453.

"Eschatology", **Encyclopedia of Protestantism**, Ed. J. Gordon, Melton, Facts on File, New York, 2005.

Flavius, Josephe. **Antiquities of the Jews,** çev. William Whiston, Wilder Publications, Saint Paui City, 2009.

Flavius, Josepse. **La Guerre des Juifs**, çev. Pierre Savinel, Éditions de Minuit, Paris, 1997.

Fohrer, George. **History of Israelite Religion**, çev. David E. Green, New York, 1972.

Fourez, Gerard. **Les Sept Sacrements**, Bayard Jeunese, Paris, 1989.

Fuellenbach, John. **The Kingdom of God the Message of Jesus Today**, Maryknoll Publications, New York, 2003.

Fuller, Robert C. **Naming the Antichrist: The History of an American Obsession**, Oxford Universty Press, New York, 1995.

Gadalla, Mustafa. **The Ancient Egyptian Roots of Chirstianty**, Tehuti Research Foundation, secand edition, New York, 2007.

Gardner, J. **Faiths of the World**, A Fullarton, London, Vol 1, 1808.

Gaon, Saadia. **Book of Beliefs and Opinions,** çev**.** Samuel Rosenblatt, Yale University Press, London, 1976.

Geyer, Hans-George. "The Resurrection of Jesus Christ: A Survey of the Debate in the Present Day Theology", **The Significance of the Message of the Resurrection for Faith in Jesus Christ**, ed. C. F. D. Moule, SCM Press, London, 1968.

Gramer, Samuel Noah. **Tarih Sümer'de Başlar**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Gray, J. "Texts from Ras Sharma", **Documents from Old Testament Times**, Ed. D. Winton Thomas, Harper Torchbook, New York, 1961, ss.118-133.

Greenspoon, Leonard J. "The Origien of the Idea of Resurrection"**, Transitions in Transformation**, **Turning point in Biblical Faith**, Ed. Baruch Halpern John D. Levenson, Eisenbrauns, Indiana, 1981.

Gritsch, Eric W. "The Lordship of Christ in Christian History", **Christian Hope and the Lordship of Christ**, Ed. Martin J. Heinecken, Augsburg, 1969.

Gündüz, Şinasi. **Sabiiler: Son Gnostikler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

Haight, Roger D. "Mission: The Symbol for Understanding yhe Church Today", **Theological Studies 37**, 1976.

Halevi, J. **The Kuzari,** intr. Henry Slonimsky, Schocken Books, New York, 1964.

Hall, H.R. "Death and Disposal of the Death (Egyptian)", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4.

Hamalis, Perry T. "Death (and Funeral)"**, The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity,** Ed, John Anthony McGuckin, Blackwell Publishing, New York, 2011, ss.180-182.

Han, Zaferü'l-İslam. **Yahudilik'te Talmud'un Mevkii ve Prensipleri**, çev. Mehmet Aydın, İhya Yayınları, İstanbul, 1981.

Harrison, John F. C. **The Second coming: Popular Millenarianism 1780-1850**, Rutgers University Press, New Brunswick, 1979.

Hartland, E.S. "Death and Disposal of the Dead (Introductory)", **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, , 1994, Vol 4.

Hasan, Cafer Hadi. **Firkatü'l-karraine'l-yehud**, Beyrut-London, 1989.

Haupt, Paul. “Armageddon”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 34, 1915.

Hellwing, Monika K. “Sacrament: Christian Sacraments”, **Encyclopedia of Christian Theology**, ed. Jean-Yves Lecoste, New York, London, 2005, Vol. 3.

Hinds, Arthur. **The Comlete Sayings of Jesus**, Introduction by Norman Vincent Peale, D.D., Evinity Publishing Inc, New York, 2009.

Hinnebusch, J.F. “Peter Lombard”, **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, 2003, Vol. 11, ss. 190-192.

Hillebrandt, A. “Death and Disposal of The Dead(Hindu)”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 6.

Hımmelfard, Martha. “Resurrection”, **The Oxford Dictionary of The Jewish Regilion**, Ed. R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder, Oxford University Press, New York, 1997, ss. 583.

Hiroshı Obayashı. “Afterlife: Christian Concepts”, **Encyclopedia of Relıgıon**, ed. Mircea Eliade, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, Vol. 1, ss. 156-159.

Hodge, Charles. **Sytematic Theology**, Charles Scribner’s Sons, New York, 1898, Vol. 3.

Hoekma, Anthony A. **The Bible and the Future**, Eerdmans, Rrand Rapids, 1979.

Hopkins, Keith. **Death and Renewal: Sociological Studies in Roman History**, Cambridge University Press, New York, 1983, Vol. 2,

Horowitz, Maryanne Cline. **New Dictionary of the History of Ideas**, Thomson and Gale, New York, 2005.

Husik A., İsak. **History of Mediavel Jewish Philosophy**, Meridian Books, New York, 1958.

Ignatus, **The Epistle of Ignatius to the Ephesians**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol 1.

Ignatius, **The Epistle of Ignatius to the Smyrnaeans**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol 1.

Ignatius, **Trallians**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol 1.

Irenaeus. **Agaisnt Heresies**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999.

Irwin, K. W. "Sacramental Theology", **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, 2003, Vol. 12.

Jacob, Edmond. **Theology of the Old Testament**, çev. Arthur W. Heatcote ve Philip J. Allock, London: Hodder and Stoughton, 1974.

Jacobs, Louis. **A Jewish Theology**, Longman and Todd, London, 1973.

James, William. **The will to Believe**, **And Other Essays in Populer Philosophy**, Green and Co, New York, 1897.

J.Smith, Jane. "Afterlife: An Overview"**, Encyclopedi of Regilion**, Ed. Mircea Eliade, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, Vol. 1.

Jung, Carl G. "Approaching the Unconscious", **Man and His Symbols**, ed. Carl Jung, Dell Publishing Company, New York, 1968, ss. 18-104.

KARA, Zuhal Karahan. "Tek Tanrılı Dönem Öncesi Dinlerde Ölümden Sonra Yaşam Düşüncesi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, (Temmuz-Aralık 2002), ss. 29-37.

Kashani, Reuben. "Death (İn the Bible)" **Encyclopedia Judaica**, Ed. Fred Skolnik, Thomson and Gale, New York, 2007, Vol. 5, ss. 510-513.

Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri, çev. Dominik Pamir, Yaylacık matbaası, İstanbul, 2000.

Kınal, Füruzan. **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1988.

Klein, Gregory L. and Robert A. Wolfe. **Pastoral Foundations of the Sacraments**, **A Catholic Perspective**, Paulist Press, New York, 1998.

Knobel, P. "Mourning", **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, Ed. R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder, Oxford University Press, New York, 1997, ss. 484-485.

Kohler, Kaufman. "Eschatology", **The Jewish Encyclopedia**, Ed. Isidor Singer, London: Funk and Wagnalls, New York, 1901, Vol. 6, ss. 861-883.

Kohler, Kaufman. "Karaites and Karaism" **The Jewish Encyclopedia**, Ed. Isidore Singer, Funk and Wagnalls Company, New York, 1901, Vol. 7, ss. 438- 447.

Kohler, Kaufman. "Sadducees" **The Jewish Encyclopedia**, Ed. Isidore Singer, Funk and Wagnalls Company, New York, 1901, Vol. 10, ss. 630-633.

Kurhan, Mürüvvet. "Eski Mısır Dini"**, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** Ekrem Sarıkçıoğlu, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2016, ss. 27-34.

Küçük, Abdurrahman. **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Berikan Yayınevi, Ankara, 1997.

Küçük, Abdurrahman ve diğerleri. **Dinler Tarihi**, Berikan Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2017.

Ladd, George Eldon. **A Theology of The New Tastement**, William B. Eerdmans Press, New York, 1993.

Ladd, George Eldon. **Crucial Questions About the Kingdom of God**, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, 1968.

Landes, Richard. "Types of Millennialism and Apocalypticism", **Oxford Handbook of New Religious Movements,** Ed. James R. Lewis, Oxford Unıversty Press, New York, 2004.

Langton, S. “Death and Disposal of the Death (Babylonian)”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol. 4.

Laurence, Richard, Robert H. Charles, Rutherford H. Platt. **Enok’un Kitabı**, çev. Oğuz Eser, İdil Yayınları, İstanbul, 2017.

Lesetre, H. “Déchirer ses vetements (Usage de)”, **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 2, ss. 1336-1337.

Lesetre, H. “Gêennom”, **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 3/1.

Lesetre, H. “Incision”, **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol.3/1, ss. 868-870.

Lesetre, H. “Pleureuses”, **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 5/1, ss. 465-468.

Letter & Spirit, The Hermeneutic of Continuity: Christ, Kingdom, and Creation, Ed. Scott Hahn and David Scott, St. Paul Center for Biblical Theology Publisher, 1 Edition, London, 2007, vol 3.

Lindsay, Golden. **The World: 2000 A.D**., Christ for the Nations, Dallas, 1968.

Luther, Martin. **The Pagan Servitude of the Church**, Martin Luther: Selections From His Writings içinde, Ed. John Dillenberger, Anchor Books, New York, 1961,

Maimonides, M. **The Guide of the Perplexed** çev. Shlomo Pines, University of Chicago Press, Chicago, 1963, Vol 2.

Mantson, T. W. **The Teaching of Jesus**, Cambridge University Press, Secound edition, New York, 1935.

Martos, Joseph. **Doors to the Sacred, A Historical Introduction to Sacraments in the Catholic Church**, Triump Books, Missouri, 1991.

Marty, Martin E. “Protestantism”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson Gale, New York, 2005, Vol. 11.

Martyr, Justin. **Dialogue**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 1.

Martyr**,** Justin. **Fragments of the Lost Work of Justin on the Resurrection**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 1.

Martyr, Justin. **The Second Apology**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 1.

Mathetes, **The Epistle of Mathetes to Diognetus**, The Ante-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885, Vol. 1.

Mathews, Shailer. **A Dictionary of Religion and Ethics**, The Macmillan Company, New York, 1921.

Mathews, Shailer. “Gehenna”, **Dictionary of the Bıble**, Ed. James Hastings, Charles Scribner’s Sons, New York, 1924.

Mathews, Shailer. “Paradise”, **Dictionary of the Bıble**, Ed. James Hastings, Charles Scribner’s Sons, New York, 1909.

Mccool, G. A. “Death of God Theology”, **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomson and Gale, Washıngton DC, 2003, Vol. 4, ss. 583-586.

McClain, Alva J. **The Greatness of the Kingdom,** Zondervan Publushing House, Chicago, 1959.

McIver, Tom. **The End of The World: An Annotated Bibliography**, McFarlane & Co., Jefferson, 1999.

McGovan, Thomas. “Mormon Millennialism”, **The Coming Kingdom: Essays American Millennialism and Eschatology**, Ed. M. Darrol Bryant and Donald W. Dayton, New Era Books, New York, 1983.

Mendhall, George E. “From Witchcraft to Justice: Death and After Life in the Old Testament”, **Death and Afterlife: Perspectives of World Religions**, Ed. Hiroshi Obayashi, Greenword Press, New York, 1992, ss. 67-81.

Merigan, Terrence. **Notes for a Course Christology**, Catholic University of America Press, Washington, 1992.

Meymun, Musa b. **Delaletu’l-hairin**, çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

Miller, William. **Evidence from Scripture and History of the Second Coming of Christ**, Prınted for the Publıshers, By Kemble and Hooper, 1936.

Mitchell, E. K. “Death and Disposal of the Dead [Early Christian]”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1994, Vol 4, ss. 456-457.

Mitton, C. Leslie. “Life after Death VII”, **The Life After in the New Testament**, Expository Times, London, 1964-65.

Moulton**,** James Hope. **Early Zoroastrianism**, Williams and Norgate, London, 1913.

Mueller, H. “Baptism (in the Bible)”, **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomsan and Gale, Washington, 2003, Vol. 2.

Mutie, Jeremiah. **Death in second-century Christian thought: the meaning of death in earliest Christianity**, James Clarke and Co and The Lutterwort Press, United Kıngton, 2015.

Noss, J. B. **Man’s Religions**, The Macmillan Company, New York, 1963.

Nicholson, Wendy Paula. “Eschatology”, **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Ed. John Anthony McGuckin, Blacwell Publishing, New York, 2011.

Nicholson, Wendy Paula. “Judgment”, **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Ed. John McGuckin, Blackwell Publishing, New York, 2011.

Origen. **On the Principles**, The Christian Classics Ethereal Library, London, 1999.

O'Brien, Thomas J. **An Advanced Catechism of Catholic Faith and Practive**, D. H. McBride and Company, Chicago, 1901.

O'Leary, Stephen D. **Arguing the Apocalypse: A Theory of Millennial Rhetoric**, Oxford University Press, New York, 1998.

Özkan, Ali Refat. **Fundamentalist Hıristiyanlık: Yedinci Gün Adventizmi**, Alperen Yayınları, Ankara, 2002.

Paçacı, Mehmet. **Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı**, Nün Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Pamphilus, Eusebius. **The Church History**, Nicene and Post-Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian literature Publishing Company, New York, 1885 Series 2, Vol.1

Paul, Jean II. **Les Sept Sacrements**, Le Laurier, Paris, 1993.

Pavry, Jal Dastur Cursetji. **The Zoroastrian Doctrine of a Future Life**, AMS Press, New York, 1965.

Pelikan, Jaroslov. "Christianty"**, Britannica Encyclopedia of World Relıgıons**, Encyclopædia Britannica Inc., Singapore, 2006.

Penton, M. J. "The Eschatology of Jehovah's Witnesses: A Short, Critical Analysis", **The Coming Kingdom: Essays American Millennialism & Eschatology**, Ed. M. Darrol Bryant and Donald W. Dayton, New Era Books, New York, 1983.

Parmisano, S. F. "Desire", **New Catholıc Encyclopedia**, Ed. Janet Halfmann, Thomson and Gale, Washıngton DC, 2003, Vol. 4.

Philo of Alexandria. **The Works of Philo: Complete and Unabridged**, çev. C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 1993, s. 416.

Qiang, Ning. “Heaven and Hell”, **New Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Maryanne Cline Horowitz, Thomson and Gale, New York, 2005, ss. 973-974.

Ratzinger, Joseph. **Eschatology: Death and the Eternal Life**, Catholic University of America Press, Washington, 1988.

Reed, W. L. “Grave”, **The Interpreter's Dictionary of the Bible**, Ed. George A. Buttrick, Abingdon Press, New York, 1962, ss. 471.

Reed, W. L. “Tomb”, **The Interpreter’s Dictionary of the Bible,** Ed. George A. Buttrick, Abington Press, New York, 1962, Vol. 4, ss.663-668.

Rhys, Jocelyn. **Shaken Creeds: The Resurrection Doctrines**, Watts and Co., London, 1924.

Rınggren, Helmer. “Resurrection”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, Vol. 11.

Ringren, Helmer. **Israelite Religion**, çev. D. Green, SPCK, London, 1966.

Robinson, Doung. **American Apocalypses: The Image of The End of The World in American Literature**, Johns Hopkins University, Baltimore, 1985.

Salmon, Arthur Edward. **Poets of the Apocalypse**, Twayne Publishers, Boston, 1983.

Sanders, E. P. **Paul**, Oxford University Press, Oxford, 1991.

Sarıkçıoğlu, Ekrem. **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** Fakülte Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2016.

Sawyer, F.A. John. “Hebrew Words for the Resurrection of the Death”**, Vetus Testamentum,** Vol 23, 1973, ss. 218-234.

Schımmel, Annemarie. **Dinler Tarihine Giriş**, Kulliyat Yayınları, İstanbul, 2017.

Schillebeeckx, Edward. **The Mission of The Church**, çev. N. D. Smith, Seabury Press, New York, 1973.

Schwartz, Hillel. “Millenarianism”, **Enclopedia of Religions**, Ed. Mirce Eliade, Macmillan Publishing, New York, 1983, Vol. 9.

Scott, Ernest F. **The Kingdom of God in the New Testament**, MacMillan, New York, 1931.

Skinner, Stephen. **Millennium Prophecies**, Longmeadow Press, Stamford, 1994.

Smart, Ninian. **The World’s Religions**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Solomon. **The Book of the Bee**, Ed. Earnest A. Wallis Budge and M.A, The Clarendon Press, Oxford, 1886, Chapter IV - Of Heaven, s. 19-20.

Spinoza, B. **Tractatus Theologico-Politicus**, çev. S. Shirley - B. S. Gregory, Brill; New Ed edition, Leiden 1989.

Speiser, E. A. “Myths and Epichs from Mesopotamia”, **The Ancient Near East, Anthology of Texs and Pictures**, Ed. James B. Pritchard, Princeton University Press, London, 1958, Vol 1, ss. 76-80.

Steenberg, M. C. “Original Sin”, **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Ed, John Anthony McGuckin, Blackwell Publishing, New York, 2011.

Strong, John S. “Protestism”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, second edition, Thomson and Gale, New York, 2005, Vol 11, s.7443-7459.

Stylianopoulos, Theodore G. “Resurrecton”, **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianty**, Ed, John Anthony McGuckin, Blacwell Publishing, New York, 2011.

Tabor, James. **What the Bible says about Death, Afterlife, and the Future**, Rider, New York, 2008.

Taşpınar, İsmail. **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.

Tarlan, Ali Nihat. **Zerdüşt’ün Gataları,** Suhület Matbaası**,** İstanbul, 1935.

Tatian. **Address of Tatian to the Greeks**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol. 2.

Tertullian. **A Treatise on the Soul**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol. 3.

Tertullian. **On Prayer**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol. 4

Tertullian, **The Five Books Againts Marcion**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol. 3.

Theophilus, **Theophilus to Autolycus**, The Ante Nicene Fathers, Ed. Philip Schaff, The Christian Literature Company, Buffalo, 1885, Vol. 2.

The Book of the Cave of Treasures, Translated from the Syriac by E. A. Wallis Budge, The Religious Tract Society, London, 1927.

The Kebra Nagast, çev. E. A. Wallis Budge, Published by The Medici Society, London, 1922.

The New Bible Commentary, Ed. D. Guthire, J. A. Motyer, A. M. Stibbs, Eerdmans Publishing, London, 1987.

The Old Testament Pseudepıgrapha, II Enoch, Ed. James H. Charles Worth, Doubleday and Company, New York, 1983.

The Oxford Dictionary of The Jewish Regilion, Ed. Werblowski, R. J. Zwi, Geoffroy Wigoder, Oxford University Press, New York, 1997.

The Jerome Biblical Commentary, Ed. Raymond E. Brown, Joseph A. Fitzmyer, Roland E. Murphy, Prentice Hall, New Jersey, 1968.

Torrey, Charles C. "Armageddon", **The Harvard Theological Review**, Vol. 31, No: 3, 1938.

Vaghi, Peter J. **The Savramnets We Celebrate: A Catholic Guide to the Seven Mysteries of Faith**, Avea Maria press, Notre Dame, 2010.

Vaux, R. De. **Les Sacrificies de I'Ancien Testament**, J. Gabalda, Paris, 1965.

Vigouroux, F. "Gêhenne", **Dictionnaire de la Bible**, Ed. F. Vigouroux, Rue Des Saints-Peres, Paris, 1912, Vol. 3/1.

Vrizen, T.C. **An Outline of Old Testament Theology**, Blackwell, Oxford, 1970.

Watson, W. "Theology of the Old Testament", **A New Catholic Commentary on Holy Scripture**, Ed. Reginald C. Fuller, Nelson, London, 1975.

White, Ellen G. **American in Prophecy**, Inspiration Books East, Jemison, 1988.

Widengren, Geo. **Les Religions de I'Iran**, Payot, Paris, 1968.

Wiener, Philip P. **Dictionary of the History of the Ideas**, New York, 1973.

Woolley, Sir Leonarda. **Abraham, Decouvertes Recentes sur les Origines des Hebreux**, çev. A. ve H. Collin Delavaud, Payot, Paris, 1949.

Yasdıman, Hakkı Şah. **Avustralya Yerlilerinde Mitoloji Ve Din**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2005.

Yasdıman, Hakkı Şah. "Yehova Şahitleri'nin Teşkilat ve Yapısı Türkiyedeki Faaliyetleri (1)", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, sayı: 21, s. 193-221.

İnternet Kaynakları:

Pope Paul VI, "Gaudıum Et Spes", 7 Aralık 1965, http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html. (04/08/2019).

Papa Pius XII, "Mystici Corporis: Tamim", http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_29061943_mystici-corporis-christi.html (15/04/2019).

Catechism of the Catholic Church, “Part One The Profession Of Faith”, http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/credo.htm (21/07/2019).